

ISSN: 2181-4147

Scientific Journal

Scholar

Volume 1, Issue 3

2023/3
February

TOGETHER WE REACH THE GOAL

ISSN 2181-4147
VOLUME 1, ISSUE 3
FEBRUARY 2023

<https://researchedu.org/index.php/openscholar/issue/view/44>

“SCHOLAR” SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 1, ISSUE 3, FEBRUARY, 2023

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

A. Madaliev

Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University

G. Sotiboldieva

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Rashidova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University

D. Darmonov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

X. Abduxakimova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Ruzmetov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan

M. Yusupova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

M. Kambarov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University

S. Sadaddinova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies

M. Fayzullaev

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University

Z. Muminova

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

B. Kuldashov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

Kh. Askarov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute

S. Nazarova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University

O. Rahmonov

Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute

G. Tangirova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

Z. Koryogdiev

Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University

S. Ubaydullaev

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

R. Yuldasheva

Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

M. Yuldashova

Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University

MODAL SYNTHESIS OF CONTROL ALGORITHMS FOR MULTIDIMENSIONAL SYSTEMS WITH A GIVEN SPECTRUM WITH INCOMPLETE INFORMATION

O.H. Boeva, Ch.Q.Ibragimova

Navoi State University of mining and technology,
Galaba 27, Navoiy, Uzbekistan boyeva-oqila@mail.ru

ABSTRACT

The modal synthesis of control algorithms for multidimensional systems with a given spectrum is considered under the condition of incomplete information about the state vector. For a linear multidimensional stationary system, a method is proposed for synthesizing systems with a given spectrum with incomplete information by designing a full-rank feedback matrix, in which the closed system has all eigenvalues equal to the given ones. The key elements in the considered expressions are pseudo-inverse matrices. For a multidimensional control system, a method is proposed for synthesizing systems with a given spectrum with incomplete information by applying a special canonical form. This algorithm provides the desired loop pole distribution for each channel.

Keywords: linear system, control law, modal synthesis, matrix differential equation, control object, pseudoinverse matrices, pole placements.

1. Introduction

Among the various directions in the theory of control of dynamic systems based on the state space method, two approaches can be distinguished that have received the greatest distribution in engineering practice [1–8]. One of them is based on methods for optimizing a dynamic system by minimizing a certain functional (usually an integral of some quadratic form) that characterizes the quality of control. The other one is connected with the methods of modal analysis and synthesis, i.e. methods of analyzing the dynamic properties of the system and the formation of feedback control laws that give the closed system a pre-selected distribution of eigenvalues.

At present, modal control is usually understood as the problem of designing controllers with a given spectrum, i.e. the problem of choosing such a feedback that provides a shift or the desired placement of all or only some poles of a closed system on the complex plane [1,5,7-9].

In practical problems [7,8,10,14], many well-known methods are not applicable due to their inherent disadvantages: poor conditionality of the matrices used (for

example, controllability matrices); possible unsolvability of the problem under complete controllability (for example, restrictions on the multiplicity of assigned eigenvalues); rapid growth in the dimension of the equations being solved; the difficulty of constructing a set of equivalent controllers; the absence of a clear influence on other properties of a closed system (the quality of transient processes, robustness, etc.).

Thus, comparing the capabilities of the currently most developed methods for synthesizing linear systems with the requirements imposed on them by technological control objects, we can conclude that the modal control method meets them to the greatest extent. However, for its use in the tasks of automation of technological objects, it is necessary to solve a number of practical and theoretical problems related to the features of the mathematical description of models and the analysis of their properties, methods for ensuring the necessary properties of modal control systems in transient and static operating modes, methodological and software.

An analysis of the features of the functioning of typical technological objects and the requirements for them allows us to outline the range of tasks that need to be solved for the effective use of the modal control method [5,6,9-15], chosen as the basis for the synthesis of ACS.

In this paper, we propose a method for the synthesis of systems with a given spectrum by designing a full-rank feedback matrix, in which the closed system has all eigenvalues equal to the given ones.

2. Formulation of the problem

Consider a linear stationary system, described by a matrix differential equation:

$$\dot{\hat{x}} = \hat{A}\hat{x} + \hat{B}\hat{u}, \quad \hat{y} = \hat{H}\hat{x}, \quad (1)$$

where \hat{x} is a n -dimensional state vector, \hat{u} is a m -dimensional control vector, \hat{y} is a l -dimensional output vector, $\hat{A}, \hat{B}, \hat{H}$ are constant matrices of the corresponding dimensions. System (1) is assumed to be fully controllable, i.e. $\text{rank}[\hat{B}, \hat{A}\hat{B}, \dots, \hat{A}^{n-1}\hat{B}] = n$. It is also assumed that matrices \hat{B} and \hat{H} are of full rank.

It is necessary to introduce into system (1) a linear stationary feedback on the output

$$\hat{u} = \hat{K}\hat{y} = \hat{K}\hat{H}\hat{x} \quad (2)$$

so that the closed system has a predetermined spectrum $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n$ (λ_i is an eigenvalue of the matrix $\hat{A} + \hat{B}\hat{K}\hat{H}$, \hat{K} is a feedback matrix of dimension $m \times l$).

3. Solution of the problem

The controllability of system (1) implies the existence of a nondegenerate matrix N of dimension $n \times n$ and a permutation matrix M of dimension $m \times m$ [12,13], such that the transformation

$$x = N\hat{x}, \quad u = M^{-1}\hat{u}, \quad y = \hat{y} \tag{3}$$

brings system (1) to the form

$$\dot{x} = Ax + Bu, \quad y = Hx. \tag{4}$$

Here matrices A, B and H have the following structure:

$$A = N\hat{A}N^{-1} = \begin{bmatrix} A_1 \\ \vdots \\ A_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} & A_{1,2} & \dots & & \\ & & A_{2,3} & \dots & \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ & & & \dots & A_{v-1} \\ A_{v,1} & A_{v,2} & A_{v,3} & \dots & A_{v,v} \end{bmatrix} \begin{matrix} l_1 \\ l_2 \\ \vdots \\ l_{v-1} \\ l_v \end{matrix} \tag{5}$$

$l_1 \quad l_2 \quad l_3 \quad \dots \quad l_v$

$$B = N\hat{B}M = \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ B_v \end{bmatrix}_{m}^{n-m}, \tag{6}$$

$$H = \hat{H}N^{-1}, \tag{7}$$

where

$$A_{i,i+1} = \begin{bmatrix} 0 & \vdots & I \\ & l_{i+1}-l_i & l_i \end{bmatrix}, \quad i = 1, 2, \dots, v-1,$$

$$B_v = \begin{bmatrix} I & 0 & \dots & 0 \\ \Delta & I & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta & \Delta & \dots & I \end{bmatrix} \begin{matrix} l_v - l_{v-1} \\ \vdots \\ l_1 \end{matrix}, \tag{8}$$

$l_v - l_{v-1} \quad \dots \quad l_1$

$A_{v,1}, A_{v,2}, \dots, A_{v,v}, \Delta$ are undefined submatrices, I is the identity matrix. Here, the controllability index v is equal to the smallest integer for which $\text{rank}[\hat{B}, \hat{A}\hat{B}, \dots, \hat{A}^{v-1}\hat{B}] = n$. Sequence l_i is determined from the following expressions:

$$l_i = \text{rank}[\hat{B}, \hat{A}\hat{B}, \dots, \hat{A}^{v-1}\hat{B}] - \text{rank}[-\hat{B}, \hat{A}\hat{B}, \dots, \hat{A}^{v-i-1}\hat{B}], \quad (i = 1, 2, \dots, v)$$

$$l_v = \text{rank}\hat{B} = m, \quad \sum_{i=1}^v l_i = n.$$

The control for system (4) is sought in the form

$$u = Ky = KHx, \tag{9}$$

where $K = M^{-1}\hat{K}$. Let matrix S of dimension $(n-l) \times n$ be the orthogonal complement of matrix H ($HS' = 0, \text{rank}S = n-l$). We will assume that the matrix of the closed system

$$C = A + BKH \quad (10)$$

has the form

$$C = \begin{bmatrix} A_1 \\ \dots \\ Z \end{bmatrix}, \quad (11)$$

where $((n-m) \times n)$ -submatrix A_1 is determined from (5), $(m \times n)$ -submatrix Z is set in such a way that matrix C has the desired spectrum.

If system (1) is controllable and its canonical representation (4) satisfies the condition

$$[Z - A_2]S' = 0, \quad (12)$$

then the spectrum of system (1) can be arbitrarily set using feedback of the form (2), and $\hat{K} = MB_v^{-1}[Z - A_2H^+]$ (matrix $H^+ = H'(HH')^{-1}$ is pseudoinverse [12-14] for matrix H, A_2 and B_v are determined from expressions (5), (6)).

The matrix of the closed system C is selected by the designer from the condition of fulfillment of the properties of the closed system that are of interest to him. If it is required that the matrix C has a given spectrum $\Gamma = \{\aleph_1, \dots, \aleph_n\}$, Γ is a set of n real or complex conjugate numbers characterizing the quality of the closed system, then the given polynomial should be added to conditions (12)

$$\det(C - \lambda I) = c_n^* + c_1^* \lambda + \dots + c_{n-1}^* \lambda^{n-1} + \lambda^n, \quad (13)$$

where $c_n^* + c_1^* \lambda + \dots + c_{n-1}^* \lambda^{n-1} + \lambda^n$ is a given characteristic polynomial.

If $\aleph_i \neq \aleph_j$ at $i \neq j$, (12) will be written in the form

$$B^\perp (A - S^{-1} \text{diag}(\aleph_1, \dots, \aleph_n) S) = 0, \quad (14)$$

$$(A - S^{-1} \text{diag}(\aleph_1, \dots, \aleph_n) S) H^\perp = 0. \quad (15)$$

If system (14), (15) is satisfied by some nonsingular matrix S , then the problem is solvable.

Consider case $\text{rank} B = n$.

Then (14) is fulfilled identically and the problem is reduced to the consideration of the matrix equation [13]

$$SA(H^\perp)' - \text{diag}(\aleph_1, \dots, \aleph_n) S(H^\perp)' = 0, \quad (16)$$

which breaks down into n independent subsystems

$$H^\perp (A' - \aleph_i I) \begin{pmatrix} s_{i1} \\ \vdots \\ s_{in} \end{pmatrix} = 0, \quad (i=1, \dots, n), \quad (17)$$

whose solutions with respect to must be linearly independent.

In conclusion, we give a geometric interpretation of the problem under consideration.

Let $R = \text{diag}(\aleph_1, \dots, \aleph_n)$, i.e. $C = S^{-1}RS$.

Condition (10) can be written as

$$SA + SBKH = RS. \quad (18)$$

Let us rewrite (18) using the Kronecker products and the notation $\text{vec}K = (k_{11}, \dots, k_{1n}, \dots, k_{m1}, \dots, k_{mn})'$ [12,13]:

$$(B \otimes I)(I \otimes H')\text{vec}K = \text{vec}(S^{-1}RS) - \text{vec}A. \quad (19)$$

In n^2 -dimensional space, the right side of (19) determines the locus of all similar matrices, transferred in parallel to $\text{vec}A$ (set I).

The left side for all possible K determines the plane spanned by the columns of the matrix $(B \otimes I)(I \otimes H') = B \otimes H'$ (set II).

If the intersection of sets I and II is not empty, then the problem is solvable.

4. Conclusion

The results of the analysis confirmed their effectiveness, which makes it possible to use them in solving applied problems of modal control of multidimensional systems with a given spectrum with incomplete information and in the synthesis of process control systems.

REFERENCES

1. Besekersky V.A., Popov E.P. *Theory of automatic control systems* / V.A. Besekersky, E.P. Popov. - Edited and revised, 4th edition - Sankt-Peterburg: Publishing house "Profession", 2003, pp.752.
2. Igamberdiev H. Z., Sevinov J. U., Boeva O. H. Sustainable algorithms for selecting feedback in dynamic object management systems // *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*. – 2020. – T. 12. – №. 7 Special Issue. – C. 2162-2166.
3. Боева О.Х. Разработка прямые алгоритмы модального управления во много-входных линейных системах // *Научно-технический журнал «Развитие науки и технологий»* -Бухара. 2020, №5. –с. 120-129.
4. Sevinov J. U., Boeva O. H. Adaptive pole placement algorithms for of non-minimum-phase stochastic systems // *Chemical Technology, Control and Management*. – 2020. – T. 2020. – №. 5. – C. 38-43.
5. Sevinov J., Boeva O. Algorithms for determining the placement of poles in multivariate systems with proportional-differential output feedback // *Algorithms*. – 2021. – T. 8. – №. 3.
6. Igamberdiev H.Z., Sevinov J.U., Boeva O.H. Algorithms for modal control synthesis in multi-dimensional dynamic system // *Chemical Technology, Control and Management*. Volume 2021, Issue 5, Article 7. –p. 45-51. DOI:

<https://doi.org/10.51346/tstu-02.21.5-77-0040.>, №12

7. Otakulov L., Boyeva O., Bazarova D. *The algorithm of research of stability chemical reactors in conditions of uncertainty of the input data //Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach.* – 2014. – С. 69-74.

8. Zubov N.E., Mikrin E.A. and Ryabchenko V.N. *Matrix methods of automatic control systems for aircraft in the theory and practice.* Moscow: Publishing house of the Moscow State Technical University Bauman, 2016. pp.666.

9. Grigor'ev V.V., Zhuravleva N.V., Luk'yanov G.V. and Sergeev K.A. *Synthesis of automatic control systems by the modal control method.* St. Petersburg, Publishing house of the SPbSU ИТМО, 2007, pp.108.

10. Жумаев О. А., Махмудов Г. Б., Мажидова Р. Б. ПРИМЕНЕНИЯ НЕЧЕТКОГО КОНТРОЛЛЕРА ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССА ВЫЩЕЛАЧИВАНИЯ ЗОЛОТА ИЗ ПРОДУКТОВ БАКТЕРИАЛЬНОГО ВСКРЫТИЯ //Journal of Advances in Engineering Technology. – 2022. – №. 1. – С. 5-9.

11. Боева О.Х. Связь расположения полюсов с запасом устойчивости для многомерных регуляторов с наблюдателем управления // Journal of Advances in Engineering Technology. 2022. №4.

12. Махмудов Г. Б., Саидова А. Х., Мохилова Н. Т. Моделирование нечеткой логики для управления процессом бактериального окисления концентратов в реакторах с мешалкой //Современные инновации, системы и технологии. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 0201-0214. Gantmakher F.R. *Matrix theory.* - 4th ed. –М.: Science. Phys.-Math. lit., 1988. pp. 552.

13. Boeva O.H. *Development of direct modal control algorithms in multi-input linear systems // Scientific and technical journal "Development of science and technology" - Bukhara.* 2020, No. 5. -FROM. pp.120-129.

14. Abdujaliliovich J. O. et al. FUZZY LOGIC CONTROLLER IN THE MANAGEMENT OF TECHNOLOGICAL PROCESSES OF BACTERIAL OXIDATION //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 06. – С. 191-197.

15. Уринов, Ш. Р., Нурхонов, Х. А., Жумабаев, Э. О., Арзиев, Э. И., Махмудов, Г. Б., & Саидова, Л. Ш. (2021). Прогнозирование устойчивости бортов карьера с учетом временного фактора. *Journal of Advances in Engineering Technology* Vol, 1, 3.

THE PHENOMENON OF POLYSEMY AND FACTORS THAT DETERMINE DEVELOPMENT OF POLYSEMY

Alisherova Dilshoda

2nd year student of Uzbekistan State World Languages University of
3rd English Foreign language and literature faculty
dilshodaalisherova@gmail.com

Academic supervisor: **Abdusamadov Zafar**

dean of the 3rd English faculty of Uzbekistan State World Languages University

ABSTRACT

The issue of developing an integrated approach to the study of such a phenomenon in lexicology as polysemy seems interesting and especially topical at the present time due to the huge number of polysemantic words both in English and other languages, which is the relevance of developing this scientific article. In this scientific article, phenomenon of polysemy, metaphor, changes in word meaning and factors that determine the development of polysemy are discussed.

Key words: *polysemy, metaphor, semantic components, lexical meaning, context, semantic ambiguity, semantic changes, semantic motivation.*

Meaning is one of the most controversial and problematic issues in the theory of language. The issue of determining the meaning of a word is widely covered in the works of domestic and foreign linguists. However, despite centuries of history, he still has not received not only a universally recognized, but even at least a sufficiently clear answer.

In modern linguistics, two approaches to the problem of determining meaning can be distinguished: referential and functional. Scientists adhering to these perennial approaches seek to describe the meaning as a component of the word, with the help of which a concept is transmitted, and which thus gives the word the ability to objectively reflect the existing reality, designate objects, qualities, actions and abstract concepts. Supporters of the functional approach study the function of the word in speech.

To describe the semantic structure of a word, we use the term lexical — grammatical category, which is characterized by lexical — semantic commonality, commonality of grammatical categories and forms of their manifestation, commonality of possible words — substitutes, a certain set of affixes and word

formation models. Each category has its own model of explanatory transformation with different key words included in it, as well as its lexical and syntactic valence.

A feature of the English language is the ability to combine in one-word variants belonging to different lexical and grammatical categories. In the development of different meanings of a word, the speech situation in which it falls, i.e., the contextual environment, plays an important role. Extra linguistic factors (social, socio-political, cultural-historical, scientific-technical, etc.) are also very significant in many cases.

Language forms can be associated with a number of signified and express, respectively, several meanings. This ability is an inexhaustible source of semantic ambiguity in the vocabulary, the number of examples of which in English, as well as in other languages, is unlimited.

The main types of semantic ambiguity are polysemy and homonymy. Polysemy, of a word is the presence of several interrelated meanings in a word, characterized by the commonality of one or more semantic components.

Polysemy (from Greek *polysemos* — polysemantic)¹— the presence of more than one meaning in a language unit — two or more. Often, when they talk about polysemy, they mean, first of all, the polysemy of words as units of vocabulary. Lexical polysemy — the ability of one word to serve to designate different objects and phenomena of reality.

The implementation of one or another meaning of the word is also carried out by a wider context or situation, the general theme of speech. In the same way that the context determines the specific meaning of a polysemantic word, under certain conditions it can create semantic diffuseness, i.e. compatibility of individual lexical meanings when their distinction is not made (and does not seem necessary). Not only lexical compatibility and word-formation features characterize the different meanings of words, but also in some cases the features of grammatical compatibility.²

There is a certain connection between the meanings of a polysemantic word, which gives reason to consider them the meanings of one word. Depending on the lexical environment (context, situation), the word, as it were, turns into different facets of its inherent semantics, and the detached meanings continue to be potentially present even in this word usage, which, in particular, is evidenced by both the restrictions imposed on the semantic development of the word and the possibility the use of derivatives and the use of synonymous substitutions. Forming a certain semantic unity, the meanings of a poly semantic word are connected on the basis of the similarity of realities (in form, appearance, color, position, common function) or contiguity, in

¹Amosova N. N. Phraseology of the English language. — M.: Leningrad. university, 1963. — S. 98

² Leshcheva L. M. The connection of lexical meaning sin the semantic structure of the word (on the material of adjective names in modern English):Abstract of the thesis.-Mn.,1985.-P.123.

accordance with which metaphorical and metonymic connections of meanings are distinguished.

There is a semantic connection between the meanings of a polysemantic word, which is also expressed in the presence of common elements in them. However, in a number of cases, the figurative meanings of words are not associated with the main common elements of meaning, but only with associative features.

When distinguishing between the basic and derivative meanings of a polysemantic word, the paradigmatic and syntagmatic conditionality of the word in individual meanings is taken into account. The main meanings are paradigmatically more fixed and syntagmatically freer. This generally corresponds to the definition of the main meaning as the least contextual (or the meaning that first arises in the mind of a native speaker when pronouncing a word out of context). The ratio between the main and figurative meanings does not remain unchanged: for some words, secondary (historically) meanings become main, basic. The set of meanings of a polysemantic word is always characterized by a certain organization, which is confirmed, in particular, by the redistribution of the meanings of the word (change in its semantic structure). The identity of the word is usually not questioned. It is difficult to single out the general meaning in the structure of a polysemantic word, since the correlation of the meanings of polysemantic words with various objects and phenomena of reality makes it impossible to attribute such a generalized meaning to the word - it would turn out to be cumbersome or empty. The peculiarities of polysemy are mainly determined by the originality of the vocabulary of the English language and the discrepancy between its semantic structure.

In the procedural aspect, polysemy is the result of semantic changes, when one meaning arises on the basis of another according to certain models of semantic derivation and is associated with the latter by derivation relations. The reasons and ways of semantic derivation are diverse.¹

Among the reasons that cause the reuse of an already existing name with a meaning assigned to it, the main ones, apparently, are reasons of an extra linguistic order. Various historical, social, economic, technological and other changes in people's lives give rise to the need for new names. The answer to this need is the use of nominative means already available in the language in new meanings. A very important role in changing the semantics of a word is played by social factors, primarily the use of words by certain social groups. Each social environment is characterized by the originality of its designations, as a result of which the word acquires a different

¹ Litvin F.A. Polysemy of a word in language and speech. M., 1984. – C 136. Linguistic encyclopedic dictionary. - M.: Soviet Encyclopedia, 1990. - P.682

content in the speech of different social, cultural, professional groups and, accordingly, becomes ambiguous.

In addition to these factors that determine the development of polysemy of words, the psychological causes of semantic changes also deserve attention. This is, first of all, the existence of various kinds of prohibitions, or taboos, dictated by a sense of fear and religious beliefs (out of superstition, people avoid calling the devil, evil spirits, God, etc. by their proper names), a sense of delicacy when it comes to unpleasant topics, such as illness, death, etc., the desire to keep up appearances when talking about phenomena related to the sexual sphere of life, certain parts and functions of the human body, as well as various changes in the emotional assessment of objects and phenomena. For these reasons, speakers begin to use euphemisms to express the necessary meanings, i.e. substitute words that, over time, acquire these meanings as their permanent semantic characteristics.

Along with extra linguistic reasons that determine the emergence of new meanings and thus the development of the polysemy of words, there are intra linguistic reasons. These traditionally include constant joint compatibility and the resulting ellipse of the phrase, in which one remaining element of the phrase takes on the meaning of the entire phrase. Polysemy can also be the result of a semantic analogy, when in a group of words united by a single conceptual core, under the influence of the fact that one of the words of the group acquires some new meaning, all other members of the group develop similar meanings (for example, the words get, grasp, synonymous English catch grab, catch, after the latter received the meaning catch the meaning, understand, by analogy they also acquired the meaning to grasp with the mind, understand, realize.¹

From what has been said about the meaning of distribution in morphemes, it can be concluded that between the structural pattern of a word and its meaning there are cases where we can observe a direct connection. Such a relationship between morphemic structure and meaning is called morphological motivation. All single morpheme words, such as sing, say, eat, are not motivated by definition. In words consisting of several morphemes, the carrier of the meaning of the word is the combined meaning of the component morphemes and the meaning of the word structure. This can be demonstrated by semantic analysis of different words composed of the same morphemes with the same lexical meaning. The word fin-ger, for example, includes two morphemes whose common lexical meaning is the same; the difference in the meaning of these words can be explained by the difference in the location of the component morphemes.

¹ Amosova N. N. Phraseology of the English language. – M.: Leningrad. university, 1963. – S. 98.

If we can observe a direct connection between the structural pattern of a word and its meaning, we say that the word is motivated. The connection between the structure of a lexical unit and its meaning is complete if arbitrary and conditional, then we are talking about non-motivated or idiomatic words, e.g., matter, repetition. It should be noted that morphological motivation is "relative", ie the level of motivation can vary. There are different levels of partial motivation between complete motivation and lack of motivation. The word non-consonant, for example, is the lexical meaning of component morphemes both are fully motivated because the meaning of the template is completely transparent.

The term Semantic Motivation refers to the relationship between the central and co-existing meaning or meanings of a word, understood as a metaphorical extension of the central meaning. Metaphorical extension as a generalization of the denotative meaning of a word can be considered, which allows it to add new references similar to the original class of references in some sense. The similarity of different categories of references, such as appearances and functions, may account for the semantic motivation of a number of sub-meanings. For example, a woman who gives birth is called a mother; according to the extension, any action that is born is related to motherhood, for example, the mother of the invention in Necessity. The same principle can be observed in other senses: the mother takes care of the child, so we can say that she became a mother to her orphaned nephew, or that Romulus and Remus were the mothers of wolves; as well as the motherland, the mother's sign (= birth sign), the mother tongue, and so on. This metaphor extension can also be found in trivial metaphors such as anger, heartbreak, accidental jumps, and so on.

It should be noted, however, that the effect of intra linguistic causes is not as obvious as the influence of extra linguistic factors that cause the appearance of ambiguity, and much less has been studied as a result. Just as the causes of semantic changes can be, as shown above, very different, semantic changes themselves can also differ in nature, because they can be based on different patterns. In other words, the use of the name of some object to refer to some other object is not chaotic. The secondary use of names, usually described as the transfer of meanings, although it is undoubtedly more correct to speak of the transfer of names and the development of secondary meanings in them, is based on the laws of associations. They determine the types of semantic change soft he word in the course of its historical development, the types of relationships between meanings in diachrony and, as an end result, the types of meanings themselves in the semantic structure of a polysemantic word.¹

¹Nikitin M.V.Fundamental soft he linguistic theory of meaning.– M.: Leningrad.University, 1988.-P.108.

REFERENCES

1. Amosova N. N. *Phraseology of the English language*. — M.: Leningrad. university, 1963. — p. 98.
2. Leshcheva L.M. *The connection of lexical meanings in the semantic structure of the word (on the material of adjective names in modern English): Abstract of the thesis*. - Mn., 1985. - P.123
3. Litvin F.A. *Polysemy of a word in language and speech*. M., 1984. — C 136. *Linguistic encyclopedic dictionary*. - M.: Soviet Encyclopedia, 1990. - P.682
4. Brown, Keith R. (Ed.) (2005) *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd ed.). Elsevier. 14 vols.
5. Nikitin M.V. *Fundamentals of the linguistic theory of meaning*. — M.: Leningrad. University, 1988. - P.108.
6. Bowcher, W. 2013. *Material action as choice in field*. In *Systemic functional linguistics: Exploring choice*, ed. L. Fontaine, T.

TADBIRKORLAR QONUN HAQIDA NIMANI O'RGANISHLARI KERAK

Yuldashev Bilolxon Saminjon o'g'li

Toshkent moliya instituti bank ishi fakulteti bia-92i guruh talabasi

Farg'ona viloyati Farg'ona tumani Kaptarxona qishlog'i

Navoiy ko'chasi 140 uy.

E-mail: Bilolxony15@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda hozirgi kun tadbirkorlarini qonunni bilish darajasidagi muammolar, tadbirkor bilishi kerak bo'lgan asosiy qonunlar va vujudga keladigan muammolarga yechimlar keltirilgan.

***Kalit so'zlar:** tadbirkorlik faoliyati, O'zbekiston Respublikasi tadbirkorlik to'g'risidagi qonun va ularning majmuasi, moliyamiy savotxonlik, biznes.*

Hozirgi erkin bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan davrda, ko'plab tadbirkorlar barcha omadga ega bo'lishi mumkin, lekin ba'zilar shunchaki yaxshi ishbilarmonlardir. Biznesda muvaffaqiyatga erishish nafaqat ishlarni bajarish, balki ma'lum biznes qonunlariga rioya qilishdir. Har bir tadbirkor tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq barcha asosiy qonunlarni bilishi zarur.

Tadbirkorlar buxgalteriya hisobi va marketing asoslarini bilishlari kerak, shuningdek, sud jarayonidan keyin yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun tadbirkorlik qonunlari asoslarini tushunishlari kerak.

Ammo, har qanday biznes tashabbusiga qarshi muvozanatda tadbirkorlar biznes rivojlanishi uchun juda muhim bo'lgan moliyaviy maslahatlarga muhtoj bo'lishadi. Maslahat olish va biznesni muvozanatlash har qanday korxonaning ikkita muhim jihati hisoblanadi. Moliyaviy maslahatdan tashqari, har qanday biznes tashabbusi uchun, yuridik maslahatchi va moliyaviy maslahatchini yollash juda yaxshi g'oya bo'lishi mumkin, ammo bu kichik yoki yangi korxonalarni boshqarayotganlar uchun amaliy variant bo'lmaydi. Chunki professionallardan maslahat olish biroz qimmatga tushishi mumkin. Biroq, har bir tadbirkor huquqiy masalalar, ko'chmas mulk, soliqlar, intellektual mulk va boshqalar haqida ma'lumotga ega bo'lishi kerak.

Ko'chmas mulk qonuni: har bir tadbirkor ushbu huquqiy jihatdan xabardor bo'lishi kerak, chunki har qanday ko'chmas mulkni sotib olishni tasdiqlash uchun har bir tadbirkor kafolat dalolatnomasi yoki da'vo arizasini olishi kerak. Mulkniki eski

egasidan yangi mulkdorga qonuniy yo'l bilan o'tkazuvchi da'vosi kafolat dalolatnomasi deb ataladi.

Kafolat dalolatnomasi tadbirkorlarni erkin faoliyat yuritishiga imkon beradi.

Intellectual mulk qonunlari: asosan, u egalik huquqi bilan boshqariladigan g'oyalarga taalluqlidir va bu g'oyalarni egasi yoki yaratuvchining roziligisiz qarzga olish, o'xshashini yaratish yoki ishlatish mumkin emas. Intellectual mulk huquqlarini buzish qonun bilan jazolanadigan jinoyat hisoblanadi.

Patent, savdo belgisi va mualliflik huquqi odatda intellektual mulkni himoya qiladi. Mualliflik huquqi to'g'risidagi qonunlar - bu intellektual mulkni noqonuniy nusxa ko'chirishdan himoya qiluvchi qonunlardir.

Nashr qilinadigan kitoblar, maqolalar yoki boshqa muhim ma'lumotlar odatda mualliflik huquqi bilan himoyalangan va intellektual mulk egasi va muallifni himoya qiladi.

Dasturiy ta'minot, elektron mahsulotlar, mashinalar va boshqalar patentlar bilan himoyalangan. Savdo belgilari intellektual mulkning yana bir muhim qismidir. Umuman olganda, tovar belgilari faqat bitta biznes sohasi doirasida kengaytiriladi va u qiziqish va brend identifikatorini ham himoya qiladi.

Soliq qonunlari: Har bir tadbirkorning asosiy moliyaviy muammolari soliq to'lash va chegirmalar bilan bog'liq bo'ladi. Agar soliq to'lashda tasodifiy baxtsizlik yuzaga kelsa, bu tadbirkorni qattiq jazoga olib keladi. Shuning uchun soliq to'lash bo'yicha maslahat olish va past soliqlar bilan tanishish juda muhimdir. Shuningdek, da'volar va to'lovlar to'g'ri tarzda amalga oshirilishini ta'minlash uchun professional yuridik maslahatchilardan yordam oling, bu esa tadbirkorlar va huquqni ham qoniqtiradi.

Sug'urta qonunlari: Odatda, sug'urta korxonalar uchun juda foydali, lekin ko'pincha moliyaviy majburiyatlar deb adashadi. Tadbirkorlar o'z bizneslarini saqlab qolish uchun sug'urta toifalari soni bilan borishlari kerak. Ko'pgina sug'urta polislari mavjud bo'lib, ularda firmalar ofis, asbob-uskunalar va hokazolarni himoya qilish uchun mulkni sug'urtalash kabi investitsiya kiritadilar.

Ishchi va xodimning sog'lig'ini sug'urtalash, agar xodim ish paytida shikastlangan bo'lsa, u holda unga tovon to'lash va biznesni to'xtatish sug'urtasi.

Mehnat qonuni: Tadbirkorlar uchun federal eng kam ish haqini, bolalar mehnatini taqiqlashni, qo'shimcha ishlar qoidalarini va ish yuritish talablarini tartibga soluvchi adolatli mehnat standartlari to'g'risidagi qonunni bilish muhimdir. Tadbirkorlar amaldagi qoidalarni o'qib chiqishlari va ularga rioya qilishlari kerak.

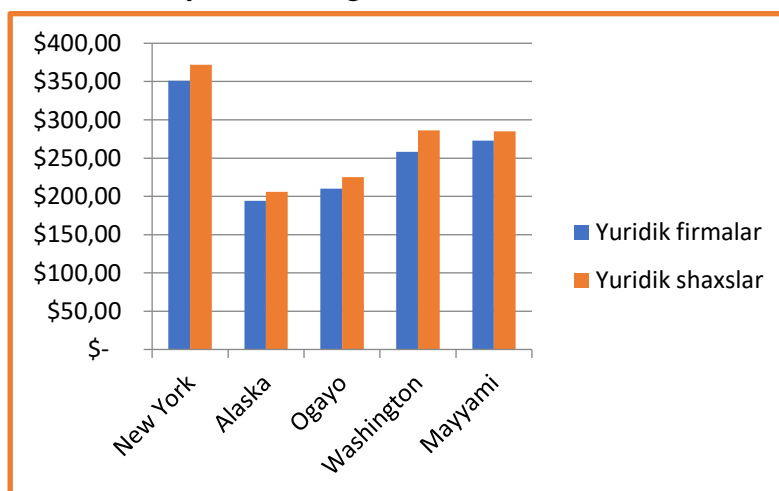
Reklama qonunlari: Aksariyat tadbirkorlar Internetda yoki bosma nashrda reklama qilishni xohlashadi, ammo iste'molchilar va korxonalarni himoya qiladigan va

reklama vositalarining ishonchliligini saqlashga yordam beradigan maxsus qoidalar va ko'rsatmalar mavjud.

Qonunlar reklamada yolg'on va adolatsiz amaliyotlarning oldini olish uchun ishlaydi. yagona boshqaruv organi mavjud, uning maqsadi qonunlarni bajarish va qoidalarni qabul qilishdir.

Tadbirkor mijozning guvohliklaridan ham foydalanadi, lekin unda har bir tadbirkor bilishi kerak bo'lgan qoidalar mavjud, masalan, guvohlik odatdagi mijozning tajribasini aks ettirishi va tadbirkorlar o'z natijalarini tushuntirishlari kerak.

Tadbirkorlar jiddiy muammolarga duch kelmasligi uchun biznes advokatini yollashi kerak. Ammo yuridik advokat yoki yuridik xizmatni yollash ancha qimmatga tushadi. Har yili yuridik tendentsiyalar to'g'risidagi hisobot o'n minglab advokatlarning jamlangan va anonim ma'lumotlarini shtat bo'yicha o'rtacha advokat to'lovlarini aniqlash uchun ko'rib chiqadi. 2021 yilgi hisobotga ko'ra, advokatning shtat va amaliyot sohalari bo'yicha soatiga o'rtacha narxini ko'rib chiqamiz¹ (1-rasm):

1-rasm. Amerika Qo'shma Shtatlarida yuridik shaxslarning soatlik ish haqi (\$da)

Keltirilgan grafikdan xulosa qiladigan bo'lsak, tadbirkorlik faoliyatini boshlayotgan shaxs o'zining qonun va majburiyatlarini bilishi ham o'zining moliyaviy tomonlarni, ham yuridik tomondan foyda keltiradi.

Hukumat vaqti-vaqti bilan korxonalaridagi qoidalar va qoidalarni o'zgartirishi mumkin. Shuning uchun hukumat siyosati va qoidalarni bilish juda muhimdir. Shuning uchun, agar siz o'z tadbirkorlik faoliyatingizni kengaytirmoqchi bo'lsangiz, hukumat qonunlaringizdan xabardor bo'lishingiz zarur.

Biznes sohasida yangi kirib kelgan shaxslar uchun ko'p narsalar tushunarsiz bo'lishi mumkin. Yangi biznesmen yoki yangi boshlovchi sifatida siz biznes

¹ Your Guide to Law Firm Pricing: How to Price Legal Services kitobidan.

<https://www.clio.com/blog/law-firm-pricing-updated-2020/> sayti

qonunchiligiga oid turli veb-saytlarga tashrif buyurishingiz kerak bo‘ladi. Biznes advokatining razvedka yoki biznes qonuni maqolalarini o‘qing va ulardan tadbirkorlik huquqi bo‘yicha asosiy bilimlarni bilib oling va bu siz uchun ajoyib boshlanish bo‘ladi.

Muvaffaqiyatli yuridik biznesga erishish uchun siz ekspert ko‘rsatmalarini o‘qib chiqishingiz kerak.

Aksariyat hollarda tartibga solish hukumatlar tomonidan asosan to‘rt toifaga bo‘lingan korxonalar nisbatan qo‘llaniladi: soliqlar, xodimlar bilan munosabatlar, xalqaro savdo va byurokratik.

Agar hukumat biron bir tadbirkorlik qonunini o‘zgartirsa, bu sizning biznesingizning ishlash usulini o‘zgartirishingiz kerakligini anglatadi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri biznesga ta’sir ko‘rsatadigan siyosat soliq siyosati hisoblanadi, chunki soliqqa tortish barcha korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan pul miqdoriga asoslanadi¹. (2-rasm)

T/p	Realizatsiya tushumlari miqdori	Soliq turi	Soliq stavkasi	Soliqlarni to‘lash tartibi
1.	100 mln. so‘mgacha	Daromad solig‘i	12 % <i>ĕku</i> qat‘iy miqdordagi summada	Soliqlarni yillik daromadi to‘g‘risidagi deklaratsiya asosida yoki qat‘iy belgilangan miqdordagi summada to‘lashni tanlashi mumkin.
2.	100 mln. so‘mdan 1 mlrd. so‘mgacha	Aylanmadan soliq yoki QQS va Foyda solig‘i	4 % yoki 15 %	100 mln. so‘mdan oshgan summadan aylanmadan soliqni to‘lashga o‘tadi yoki QQS va foyda solig‘ini to‘lashga ixtiyoriy o‘tishi mumkin
3.	1 mlrd. so‘mdan ortiq	QQS va Foyda solig‘i	15 %	QQS va foyda solig‘ini to‘lashga o‘tadi yoki foyda solig‘ini soddalashtirilgan tartibda to‘lashni tanlashi mumkin.

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga muvofiq, yakka tartibdagi tadbirkorlar soliqlarni quyidagi tartibda to‘laydi.

Uydagi korxonalar: Ko‘pgina tadbirkorlar o‘zlarining kichik bizneslarini o‘z uylaridan boshlaydilar. Afsuski, uy-joy mulkdorlari siyosati tijorat mulkini sug‘urtalash tarzida uy-joy biznesini qamrab olmaydi. Agar biron bir tadbirkor o‘z

¹ O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi. <https://www.soliq.uz/>

biznesini uydan tashqarida olib borayotgan bo'lsa, u o'z sug'urtalovchisidan biron bir muammo yuzaga kelsa, jihozlari va inventarlarini qoplash uchun qo'shimcha sug'urta qilishni so'rashi kerak.

Aksiyadorlik grantlari: Agar sizning kompaniyangizda bir nechta ta'rischilar bo'lsa, unda kompaniyaning aksiyalari miqdori eng muhim hisoblanadi. Shunday qilib, biznesingizni boshlashda siz ushbu aksiyalarga e'tibor va e'tibor qaratishingiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, har bir tadbirkor, biznes egasi, menejer yoki boshqa mutaxassis uchun yaxshi qarorlar qabul qilishda yordam beradigan ba'zi qonunlarni bilish yoki tushunish muhimdir. Odamlarga nisbatan turli xil qonunlar qo'llanilgani kabi, biznes uchun ham juda ko'p qonunlar mavjud. Biznesga bu qonunlar odamlarga o'xshash sabablarga ko'ra kerak; qabul qilib bo'lmaydigan xatti-harakatlarni aniqlash, aniqlik va barqarorlikni ta'minlash, jamoatchilikni himoya qilish va biznes mexanizmini ta'minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Your Guide to Law Firm Pricing: How to Price Legal Services* kitobidan.
2. <https://www.clio.com/blog/law-firm-pricing-updated-2020/>
3. *O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi*. <https://www.soliq.uz/>
4. <https://lex.uz/>

KOMPYUTER SAVODXONLIGINI O‘RGANISH BOSQICHLARI

Xurramov Shohboz Xurram o‘gli

TATU Qarshi filiali, talaba

shohboztuit@gmail.com

Shokirov Shoxrux Husen o‘gli

TATU Qarshi filiali, talaba

shoxruxshokirov9@gmail.com

Bebutov Jasurbek Jamshid o‘gli

TATU Qarshi filiali, talaba

jasurbekbebutov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushubu maqolada yoshlarni xozirgi zamon bilan hamnafas yashashi va davlatimiz tomonidan olib borilayotgan islohotlarni to‘g‘ri bohohay olish masalalari hamda axborot texnik vositalarini yoshlarimizga salbiy va ijobiy tomonlarini sodda qilib o‘rgatish.

Kalit so‘zlar: *Kompyuter, Driverlar, rufus, Antivirus, arxivlash, MS WORD, MS EXCEL, MS POWERPOINT.*

Kirish

Bugungi kunda O‘zbekistonda fan-texnika sohasida ham ko‘pgina o‘zgarishlar yuz bermoqda. O‘tgan yillar mobaynida mamlakatimizdagi barcha tizimlarga axborot kommunikatsiya texnologiyalari joriy etildi, fan va ta‘lim sohasida umumlashgan va ruxsat etilgan ma‘lumotlar bazasi paydo bo‘ldi, mamlakat hududida madaniyat, axborot markazlarining keng tarmoqlari paydo bo‘ldi. O‘zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2019 yildan boshlab beshta muxim tashabbus joriy qilindi. Bu tashabbusning asosiy yo‘nalishlaridan biri yoshlarda kompyutor savotxonligini oshirish yo‘li belgilab qo‘yilgan. Bu xam mamlakatda axborot texnologiyalariga qaratilgan e‘tiborni ko‘rsatadi.

Asosiy qism

Hozirgi yoshlar yangicha fikrlashga va zamon bilan hamnafas bo‘lishga intilmoqda. Uning asosi esa intellekt hisoblanadi. Yuqori suratdagi kompyuter

texnologiyasi taraqqiyoti insoniyat tafakkurida yanada kengaytirilgan sermazzmun ahamiyat kasb etmoda.

Bu maqolada 21-asr axborot asrida zamonaviy texnologiyalarga foydalanish manbai internet va kompyuter savotxonligini o'rganish bosqichlarini ko'rib chiqamiz.

Kompyuter turlari:

- super kompyuterlar (Super Computer);
- katta kompyuterlar (Mainframe Computer);
- mini kompyuterlar (Minicomputer);
- shaxsiy kompyuterlar (PC-Personal Computer);
- bloknot (Notebook) kompyuterlar.

Kompyuter ikkita ajralmas qismdan tashkil topgan bo'ladi: apparat ta'minoti (hardware) va dasturiy ta'minot (software). Ular o'zaro bog'langan holda yagona uyg'unlikda ishlaydi va muayyan vazifalarni bajaradi. Kompyuterning imkoniyatlarini kengaytiradigan va turli vazifalar bajarishini ta'minlaydigan vosita bu albatta dasturiy ta'minotdir.

Dasturiy ta'minot odatda kompyuterning qattiq diskida saqlanadi va kompyuter yoqilishi bilan maxsus dastur - operatsion sistema ishga tushadi. Dasturiy ta'minot ikkita asosiy guruhga bo'linadi:

1. Sistema dasturiy ta'minoti
2. Amaliy dasturiy ta'minot

Sistema dasturiy ta'minotga odatda operatsion sistema va qobiqlar, qo'shimcha dasturiy ta'minotga ega yordamchi vazifalarni bajaradigan har xil dastur va dasturiy majmualar kiradi (masalan, matn muharriri, elektron jadval, grafik dasturlar va hokazo). Dasturiy ta'minotning asosiy guruhlari: - Operatsion sistemalar - kompyuter va foydalanuvchi o'rtasida muloqot o'rnatish, kompyuterni va dasturlarni ishini boshqarish uchun mo'ljallangan. Misollar: MS DOS, Windows XP, Vista, Linux, Unix, OS/2, Mac X va boshqalar. - Matn muharriri - matn kiritish, tahrirlash, saqlash va ochish, chop etish, matnni formatlash kabi vazifalarni bajaradigan dastur. Misollar: MS Word, Lexicon, Wordpad, Notepad va boshqalar. - Elektron jadvallar - jadvalga matn, raqam va formula kabi ma'lumotlar kiritib, ular ustida hisob-kitoblar bajarish, diagrammalar yaratish imkonini beradigan dastur. Misollar: Lotus, MS Excel va boshqalar. - Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi - ma'lumotlarni maxsus jadvallarga kiritib, tartibga solish, kerakli ma'lumotni izlash, ma'lumotlar omborini yaratish kabi vazifalarni bajaradigan dastur. - Antivirus - kompyuterni viruslardan saqlash va himoyalash, qattiq disk, media vositalarni virusga tekshirish va davolash vazifalarini bajaradigan dastur. Misollar: Norton Antivirus, NOD32, McAfee Antivirus, Panda Antivirus, DrWeb, Antivirus Kasperskogo va boshqalar. - Arxivator

- kompyuterdagi ma'lumotlarni ixcham shaklga keltirish, ya'ni arxivga joylashtirish, chiqarish, yangilash kabi vazifalarni bajaradigan dastur. Misollar: ARJ, RAR, ZIP, WinZip, WinAce, WinRAR va hokazo. Natijada dasturni o'chirish ustasi ishga tushadi va ko'rsatmalar berilganidan keyin dasturni o'chiradi.

Kurs bosqichlari:

1-Bosqich

- Kompyuterlar tarixi.
- Kompyuter asosiy va yordamchi qurilmalari.
- OT turlari va ishlash maqsadlari.

2-Bosqich

- OS lar yozadigan dasturlar va ulardan foydalanish.rufus.win setup from usb.ultra iso.
- Windows O'rnatish xp,7,8,10,11.
- Yangilanishni o'chirish va yoqish. Windows parolini Buzish.Parollash yo'llari.

3-Bosqich

- Driverlar haqida malumot va driver dasturlar.
- Qushimcha dasturiy taminotlar va Dasturlar.O'rnatish va o'chirish.
- Disklar bilan ishlash. (C,D,F).HDD,SDD,M2.
- Virtual box.Windows, linux o'rnatish va foydalanish.

4-Bosqich

- Ms office dasturlari o'rnatish va o'chirish.
- Windows,office aktivatsiyalash (litsenziyalash).
- Antiverus dasturlar haqida malumot.
- Antivirus o'rnatish, baza qo'yish,offline va onlayn.nod32.O'chirish.

5-Bosqich

- Masofadan ishlovchi dasturlardan foydalanish.
- Malumotlarni arxivlash kodlash,tiklash.dasturlar bilan ishlash.
- Qiziqarli dasturlarni o'rnatish va ularni izlash.
- MS WORD dan foydalanishni o'rganish
- MS EXCEL. dan foydalanishni o'rganish
- MS POWERPOINT. dan foydalanishni o'rganish

ADABIYOTLAR

1. Qalandarov, V. N., Shoniyofova, Y. Q., Xurramov, S. H., & Turdiyeva, M. A. (2020). *PROBLEMS OF MODERN SOFTWARE AND COMPUTER-ENGINEERING TECHNOLOGIES. In Исследование путей развития научно-технического потенциала общества в стратегическом периоде (pp. 19-20).*
2. Qalandarov, V. N., Sh X. Xurramov, and N. I. Ismatov. "ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF LARAVEL AND YII 2 FRAMEWORK." *МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОСТЬ НАУКИ КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ* (2019): 32.
3. Qodirov, F. E., D. A. Akbarova, and S. H. Shokirov. "SOFTWARE FOR WORKING WITH COMPUTER GRAPHICS AND THEIR TASKS. APPLICATION OF DIGITAL IMAGE PROCESSING FIELDS." *Инновации в технологиях и образовании: сб. ст. участников XIV Меж: 57.*
4. Qodirov, F. E., O. D. Doniyorov, and Sh H. Shokirov. "BASIC CONCEPTS OF INFORMATION SECURITY IN INFORMATION SYSTEMS. WIDE THREATS AND THEIR CONSEQUENCES." *КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ. 2021.*

MAKTAB KIMYO KURSINING MAZMUNI, SHAKLLANISHI

G‘aniyev A‘lobek G‘ulom o‘g‘li

Nizomiy nomidagi TDPU, 4-kurs talabasi

agganiyev09@gmail.com

Mamadaliyeva Nodira Isakovna

Nizomiy nomidagi TDPU, dotsent v.b., PhD

n.mamadaliyeva@yandex.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada umumta‘lim maktab kimyo kursining mazmuni, shakllanishi haqida qisqacha bayon etilgan.

***Kalit so‘zlar:** Atom, modda, davriy qonun, kimyo kursi, atom-molekulyar ta‘limot, kimyoviy tuzilish nazariyalar.*

Maktab kimyo kursi-anorganik va organik kimyolarga bo‘linadi. O‘quv materialining hajmi va murakkabligini optimallashtirish hamda e‘tirof qilgan mezonlari ishlab chiqilmoqda.

Kimyo kursining mazmunini quyidagi didaktik birliklarini o‘rganishda o‘zlashtirish mumkin:

Qonun va nazariyalar. D. I. Mendeleevning davriy qonuni elementlarning davriy jadvali, Atom-molekulyar ta‘limoti, Moddalar tuzilishi nazariyasi, Organik moddalarning tuzilishi nazariyasi, Moddalarning tarkib doimiyliigi va massalar saqlanish qonuni, Avogadro qonuni va boshqalar.

Kimyo fanining usullari. Maktab kimyo kursida ilmiy kimyoviy usullar keng qo‘llanishi kerak. Buning uchun o‘quvchilarni kimyoviy izlanishga undash va kerakli ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishiga yordam berish kerak.

Kimyo kursining asosiy bilim beruvchi maqsadi - modda, kimyoviy element, kimyoviy reaksiya haqidagi tushunchalarni shakllantirib, yildan-yilga boyitib borishdir. Hozirgi zamon kimyosi asosiy e‘tiborni moddalarning xossalari va bu moddalar bilan bo‘ladigan o‘zgarishlarni izohlab berishga qaratadi. Moddalar bilan bo‘ladigan o‘zgarishlarni esa shu moddalarning tuzilishi nuqtai-nazaridagina izohlash mumkin. Shuning uchun atom-molekulyar ta‘limot hozirgi zamon kimyosining asosiy bo‘limini tashkil etadi. Atom-molekulyar ta‘limot bilan ko‘pgina kimyoviy tushunchalar - molekula, atom, molekulyar va atom massasi, kimyoviy element,

allotropiya, valentlik va boshqalar bevosita bog'langan. Barcha bu kimyoviy tushunchalar ham kimyo asoslari jumlasidandir.

Kimyoviy tushunchalar kimyoviy elementlarni tavsiflaydigan ko'pgina konkret materialni o'z ichiga oladi. Atom-molekulyar ta'limotni, shuningdek, kimyoviy elementlar va ularning eng muhim birikmalari to'g'risidagi ta'limotni hozirda D. I. Mendeleevning davriy qonuni va elementlar davriy jadvalisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Davriy qonun hozirgi zamon kimyosi asoslarining asosiy qismidir.

Shunday qilib, kimyo dasturida zamonaviy kimyosi asoslarini, avvalo, nazariy masalalarni: atom-molekulyar ta'limot, kimyoviy elementlar to'g'risidagi va ularning eng muhim birikmalari to'g'risidagi ta'limot, davriy qonun va davriy jadval, atomning tuzilishi va boshqalar tashkil etadi. Maktabda kimyo fanini o'rganish 5 bosqichda o'tadi:

I bosqich. Kimyoning kirish kursi ya'ni atom-molekulyar ta'limotga asoslanadi. Bu kursning nazariy qismida o'quvchilar boshlang'ich kimyoviy tushunchalar va qonunlar bilan tanishadilar, qolgan to'rt bosqichda kimyoning asosiy kursiga kiradi.

II bosqichda D. I. Mendeleevning davriy qonuni va kimyoviy elementlarning davriy jadvali o'rganiladi. Davriy qonunni o'rganish mobaynida bir qancha kimyo fanining eng muhim ma'lumotlarini o'rganadilar.

III bosqichda Elektrolitik dissotsiyanlash nazariyasi bo'limi o'rgatiladi.

IV bosqichda A. M. Butlerovning kimyoviy tuzilish nazariyasi asosida organik moddalar bo'limi o'rganiladi.

V bosqichda umumiy kimyo murakkablashtirilgan holda o'rganiladi.

Kimyo kursidagi asosiy material dastur bilan belgilanadi. Dasturda ko'rsatilgan umumdavlat bilimlar va ko'nikmalar minimumi, shuningdek, kimyodan o'tkaziladigan laboratoriya ishlari va amaliy mashg'ulotlar ro'yxati, xuddi boshqa fanlarda bo'lgani kabi, qat'iy majburiydir.

Dasturda o'qitish uslubiyotiga tavsiyalar, fanlararo bog'lab ko'rsatilgan, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalariga bo'lgan talablar hamda o'quvchilarni baholashi aniqlab berilgan.

Mavzular soat bo'yicha taxminan taqsimlangan. O'qituvchi o'quvchilarining tayyorgarlik darajasiga ko'ra ayrim qiyin mavzularda ko'prok, to'xtalishi mumkin, buning uchun har bir sinfdan 2-4 soatgacha rezerv vaqti bor.

Kimyo darslarida tushunchalar, nazariya va qonunlarni ochib berishda tarixiy yondashuvdan foydalanish kerak. Fanda bo'lgan kashfiyotlar, u vaqtda sharoitlar, fanning rivojlanishiga kimyogar olimlarning qo'shgan hissasi bilan o'quvchilarni tanishtirish lozim.

O'qitish jarayonini sifatini oshirib, o'quvchilarning fanga bulgan qiziqishini ham orttirish kerak. Bu maqsadga yetishda o'quvchilarni faolligini mustaqil ishlar orqali oshirish mumkin.

Dasturda ko'rsatilgan hamma laboratoriya tajribalari va amaliy mashg'ulotlari o'tkazilishi zarur.

O'quv jarayonida leksiya va seminar darslarni olib borish vaqtini oldindan belgilab olishi kerak. Masalan VII sinfda oksidlar, kislotalar, asoslar, tuzlarning tarkibi va xossalari takrorlash 1-2 soatli seminar darsda o'tkazish mumkin. X sinfda uglevodorodlar haqida bilimlarni umumlashtirish seminar tarzida ham o'tkaziladi.

Dasturda kimyo fanidan ixtisoslashtirilgan sinflar uchun ham mavzular va ularni o'tishga vaqti belgilab berilgan. O'quvchilarning bilimni puxtalash, chuqurlashtirish va takomillashtirish uchun fakultativ darslar va maxsus kurslarning rejaları ham dasturda belgilanadi.

Maktab kimyo o'quv fanining shakllanishi birdaniga vujudga kelmadi. Buyuk olim D.I.Mendeleyev tomonidan davriy qonunning kashf etilishi va davriy sistemaning yaratilishi kimyodan o'quv fanlarining vujudga kelishida muhim ahamiyat kasb etdi. D.I.Mendeleyev o'zi yaratgan davriy sistema asosida "Kimyo asoslari" darsligini yaratadi. Bu darslik Rossiya oliy o'quv yurtlari uchun mo'ljallangan bo'lib, uzoq vaqt davomida undan foydalanib kelingan. D.I.Mendeleyev o'rta maktab uchun katta shriftda uning soddalashtirilgan variantini yozishni ko'zda tutgan edi. Lekin davriy qonunni o'quvchilarning o'zlashtirishi qiyin, deb u ish amalga oshmadi.

Sobiq Ittifoqning dastlabki davrlarida maktab kimyosi fan dasturi va darsligini yaratish ustida Petrograd va V.N.Verxovskiy boshchiligida va Moskvada P.P.Lebedov boshchiligida ish olib borildi. V.N.Verxovskiy boshchiligida yaratilayotgan kimyo darsligida kimyoviy eksperiment bo'yicha kimyoviy bilimlarni o'qitish asos qilib olingan bo'lsa, P.P.Lebedov boshchiligidagi dastur va darslikni yaratishda kimyoning halq xo'jaligida qo'llanilishi asos qilib olingan. V.N.Verxovskiy dasturida kimyoviy simbolika, davriy qonunni o'rganishga alohida ahamiyat berilgan bo'lsa, Lebedov dasturida davriy qonunni o'rganish ko'zda tutilmagan, dars olib borish ham ko'zda tutilmagan, yozilgan darslikni ishchi kitoblari deb atalgan. Dastlab Lebedov dasturi kimyoning hayot bilan bog'lanishini ifodalagani uchun qabul qilingan, lekin dasturning aniq qurilish tizimi bo'lmagani uchun 1932 yilda V.N.Verxovskiy dasturi qabul qilindi va u asosida V.N.Verxovskiy, L.M.Smorgonskiy, Ya.L.Goldfarblar tomonidan birinchi barqaror darslik - "Anorganik kimyo" darsligi yaratildi va uzoq vaqt undan foydalanib kelindi. Sobiq ittifoq davrida O'zbekiston maktablarida rus tilidan tarjima qilingan kimyo darsliklaridan foydalanildi.

1990–yillardan boshlab 8,9,10,11-sinflar uchun G.E. Rudzits va F.G.Feldmanlarning maktab "Kimyo" darsliklari o'quv jarayoniga tadbiiq etildi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng maktab uchun milliy kimyo darsliklarini yaratish kimyo ta'limining asosiy vazifasi qilib belgilandi. 1993 yildan boshlab Respublikamiz maktablarida 8-sinf uchun "Anorganik kimyo" darsligi A.Mamajonov, M.Nishonov, S.Teshaboevlar tomonidan yaratilib o'quv jarayoniga joriy qilindi. 2000 yildan S.Teshaboev, M.Nishonovlarning 9-sinf uchun "Anorganik kimyo" darsligi o'quv jarayonida foydalanila boshlandi. Birinchi yaratilgan milliy darsliklar, albatta, kamchiliklardan xoli bo'lmagan. 2004 yildan boshlab I.Asqarov, N.To'xtaboev, K.G'ofirovlar tomonidan 7,8,9-sinflar uchun "kimyo", 10-sinflar uchun "organik kimyo", 11-sinflar uchun "umumiy kimyo" darsliklari o'quv jarayoniga tadbiiq etildi.

Milliy darsliklarda Respublikaning tabiiy kimyoviy zahiralari va ulardan mahsulotlar ishlab chiqarish, qadimiy sharq mutafakkirlarining kimyoga oid qoldirgan meroslari, respublika kimyogar olimlarining kashfiyotlari o'z o'rnini topdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *N.A.Parpiyev., X.R.Raximov., A.G.Muftaxov Anorganik kimyo "Toshkent-O'zbekiston 2000y"*
2. *Abdusamatov A.Organik kimyo Akademik litsey va kasb hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma 9-nashri "O'qituvchi" nashriyoti Toshkent-2017*
3. *A.G.Muftaxov. "Umumiy kimyo" – Toshkent: O'qituvchi, 2004.*
4. *R.Asqarov, N.X.To'xtaboyev, K.G'.G'opirov. "9 – sinf darsligi" – Toshkent: O'zbekiston, 2019.*
5. *G.A.Nuraliyeva., Sh.A.Kadirova., Y.I.Ibragimova Kimyo tarixi "Toshkent-innovatsiya ziyo 2020y"*

ПРОЕКТ «ВНЕАУДИТОРНАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА ПО МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА»

Нарбаева Айнур Джуракуловна

Магистрант, Методика преподавания точных и естественных наук(математика)

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

АННОТАЦИЯ

Учебные проекты по математическому анализу направлены на систематизацию знаний по дисциплине, на установление взаимосвязей между отдельными понятиями, положениями всего курса, на взаимосвязь различных содержательно-методических линий предмета, что способствует углублению знаний и обеспечивает целостное восприятие курса математического анализа. При отборе содержания учебных проектов делается упор на взаимосвязь и взаимозависимость понятий, тем, разделов курса математического анализа через аналогию, обобщение, соподчиненность различных объектов, что обеспечивает взаимосвязь между различными учебными проектами. Покажем на конкретном примере такую связь. На 1 курсе по математическому анализу изучаются следующие раздел Применение производной

Ключевые слова: Траектория , математический анализ, формирование умения проектной деятельности, вычисления производной.

Внеаудиторная самостоятельная работа - это планируемая учебная, учебно-исследовательская, творческая работа обучающихся, выполняемая во внеаудиторное время по заданию и при методическом руководстве преподавателя, но без его непосредственного участия.

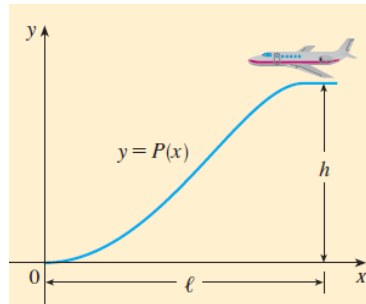
Время диктует требования к личным качествам студента, умение самостоятельно пополнять и обновлять знания становятся наиболее актуальными. Повышается роль самостоятельной работы студентов над учебным материалом, усиливается ответственность преподавателя за развитие навыков самостоятельной работы, за стимулирование профессионального роста студентов, воспитание их творческой активности и инициативы.

Основная задача образования заключается в формировании творческой личности специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию, инновационной деятельности. Решение этой задачи вряд ли возможно только путем передачи знаний в готовом виде от преподавателя к обучающемуся. Необходимо перевести обучающегося из пассивного потребителя знаний в

активного их творца, умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения, найти оптимальный результат и доказать его правильность. Следует признать, что самостоятельная работа обучающихся является не просто важной формой образовательного процесса, а должна стать его основой.

Где пилот должен начать спуск?

Траектория захода на посадку самолета показана на рисунке и удовлетворяет следующим условиям:

(i) Крейсерская высота h когда снижение начинается на горизонтальном расстоянии l от приземления в исходной точке.

(ii) Пилот должен поддерживать постоянную горизонтальную скорость. вна протяжении всего спуска.

(iii) Абсолютное значение вертикального ускорения не должно превышать постоянной (что намного меньше, чем ускорение свободного падения)

Вопрос 1: Найдите кубический многочлен $P(x) = ax^3 + bx^2 + cx + d$ который удовлетворяет условию (i) путем наложения подходящих условий на $P(x)$ а также $P'(x)$ в начале снижения и при приземлении.

Условие (i) подразумевает

$$P(x=0)=0, P(x=l)=h \text{ и } P'(x=0) P'(x=l)=0 \text{ тоже } P(x)=ax^3 + bx^2 + cx + d$$

$$\text{Так } P(x=0)=a(0)^3 + b \cdot 0^2 + c \cdot 0 + d \Rightarrow d=0 \quad (\because P(x=0) = 0) \quad (1)$$

$$\therefore P(x) = ax^3 + bx^2 + cx$$

В дальнейшем, $P(x=l)=al^3 + bl^2 + cl$ и $P(x=l)=h$

$$\Rightarrow al^3 + bl^2 + cl = h \quad \text{или} \quad al^2 + bl + c = \frac{h}{l} \quad (2)$$

Тоже, $P'(x)=3ax^2+2bx+c$

$$\text{Так } P'(x=0)=3a \cdot 0^2 + 2b \cdot 0 + c \Rightarrow c=0 \quad (3)$$

Тогда $P(x)=ax^3 + bx^2 \Rightarrow P'(x)=3ax^2+2bx$

$$P'(x=l)=0 \Rightarrow al^3 + bl^2=0 \Rightarrow 3al+2b=0 \quad (\because l>0) \quad (4)$$

$$\text{Из (2) и (3) } al^2 + bl = \frac{h}{l} \quad (\because c=0)$$

$$\text{Или} \quad al + b = \frac{h}{l^2}$$

$$\text{и } 3al+2b=0 \quad (\text{из (4)})$$

$$\Rightarrow b = -\frac{3}{2}al$$

Подставьте b в приведенное выше уравнение, чтобы получить

$$\begin{aligned} al - \frac{3}{2}al &= \frac{h}{l^2} \\ \Rightarrow -\frac{1}{2}al &= \frac{h}{l^2} \\ a &= -\frac{2h}{l^3} \end{aligned}$$

$$\text{Так, } b = -\frac{3}{2} \cdot \left(-\frac{2h}{l^3}\right)l \Rightarrow b = \frac{3h}{l^2}$$

\therefore

$$P(x) = ax^3 + bx^2$$

$$(a = -\frac{2h}{l^3}, b = -\frac{3}{2}al, c = d = 0)$$

$$\therefore P(x) = \left(-\frac{2h}{l^3}\right)x^3 + \left(\frac{3h}{l^2}\right)l^2 \quad (5)$$

Вопрос 2. Используйте условия (ii) и (iii), чтобы показать, что $\frac{6hv^2}{l^2} \leq k$

$$\text{Условие (ii) подразумевает } \left|\frac{dx}{dt}\right| = v \quad (6)$$

$$\frac{d^2x}{dt^2} = 0 \quad (\because \text{скорость постоянна, следовательно, ускорение равно нулю}) \quad (7)$$

Вопрос 3: Предположим, что авиакомпания решает не допускать, чтобы вертикальное ускорение самолета превышало $k=860$ (миль/ h^2). Если крейсерская высота самолета 35,000 (футов), а скорость 300(миль/h), на каком расстоянии от аэропорта пилот должен начать снижение?

$$\text{Здесь } k=860\frac{\text{mi}}{h^2}, h=35000, f t = \frac{35000}{5280} \text{ mi}$$

$$\text{Так } h = \frac{875}{132} \text{ mi и } v = 300 \frac{\text{mi}}{h}$$

$$\text{Замените значения } k, v \text{ и } h \text{ в уравнении} \quad (2)$$

$$6 \cdot \frac{875}{132} \cdot (300)^2 \cdot \frac{1}{l^2} \leq 860 \Rightarrow l^2 \geq \frac{1}{860} \cdot 6 \cdot \frac{875}{132} \cdot 300^2 \Rightarrow l \geq 300 \sqrt{\frac{6 \cdot 875}{860 \cdot 132}}$$

$$l \geq 64.52$$

Таким образом, пилот должен, по крайней мере, начать снижение с 64.52 миль от аэропорта .

Отвечать:

Пилот должен начать снижаться, когда самолет 64.511(мили) от аэропорта.

Вопрос 4: Нарисуйте траекторию подхода, если выполняются условия, указанные в задаче 3.

$$\text{Замена } n = \frac{875}{132} \approx 6.63 \text{ и } l = 64.52$$

В уравнении (5) приобретаем

$$y = -\left(2 \cdot \frac{875}{132} \cdot \frac{1}{(64.52)^3}\right)x^3 + \left(3 \cdot \frac{875}{132} \cdot \frac{1}{(64.52)^2}\right)x^2$$

$$y = -0.2x^3 + 0.0048x^2$$

Построим желаемый график, используя приведенное выше уравнение

И условие (iii) подразумеваем

$$\left|\frac{d^2y}{dt^2}\right| \leq R \quad (8)$$

От (5) $y = P(x)$

$$y = \left(-\frac{2h}{l^3}\right)x^3 + \left(\frac{3h}{l^2}\right)x^2$$

Возьмем производную по времени с обеих сторон, чтобы получить

$$\frac{dy}{dt} = -\frac{2h}{l^3} \cdot 3x^2 \frac{dx}{dt} + \frac{3h}{l^2} \cdot \frac{dx}{dt} = \left(-\frac{6h}{l^3}x^2 + \frac{6h}{l^2}x\right) \frac{dx}{dt}$$

В дальнейшем,

$$\frac{d^2y}{dt^2} = \left(-\frac{6h}{l^3} \cdot 2x \cdot \frac{dx}{dt} + \frac{6h}{l^2} \cdot \frac{dx}{dt}\right) \frac{dx}{dt} + \left(-\frac{6h}{l^3}x^2 + \frac{6h}{l^2}x\right) \cdot \frac{d^2x}{dt^2}$$

$$\Rightarrow \frac{d^2y}{dt^2} = \frac{6h}{l^2} \left(-\frac{2}{l}x + 1\right) \left(\frac{dx}{dt}\right)^2 + \frac{6h}{l^2} (-x^2 + x) \frac{d^2x}{dt^2}$$

$$\text{От } \frac{d^2y}{dt^2} = \frac{6h}{l^2} \cdot \left(-\frac{2}{l}x + 1\right) \left(\frac{dx}{dt}\right)^2 \quad (\because \frac{d^2x}{dt^2} = 0)$$

Также из уравнение (6),

$$\left|\frac{dx}{dt}\right| = v \text{ так } \left(\frac{dx}{dt}\right)^2 = v^2$$

Следовательно

$$\frac{d^2y}{dt^2} = \frac{6h}{l^2} \left(-\frac{2}{l}x + 1\right) v^2 = \frac{6hv^2}{l^2} \left(1 - \frac{2}{l}x\right)$$

Когда $x \in [0; l]$

$$\frac{d^2y}{dt^2} \text{ является максимальным при } x = 0$$

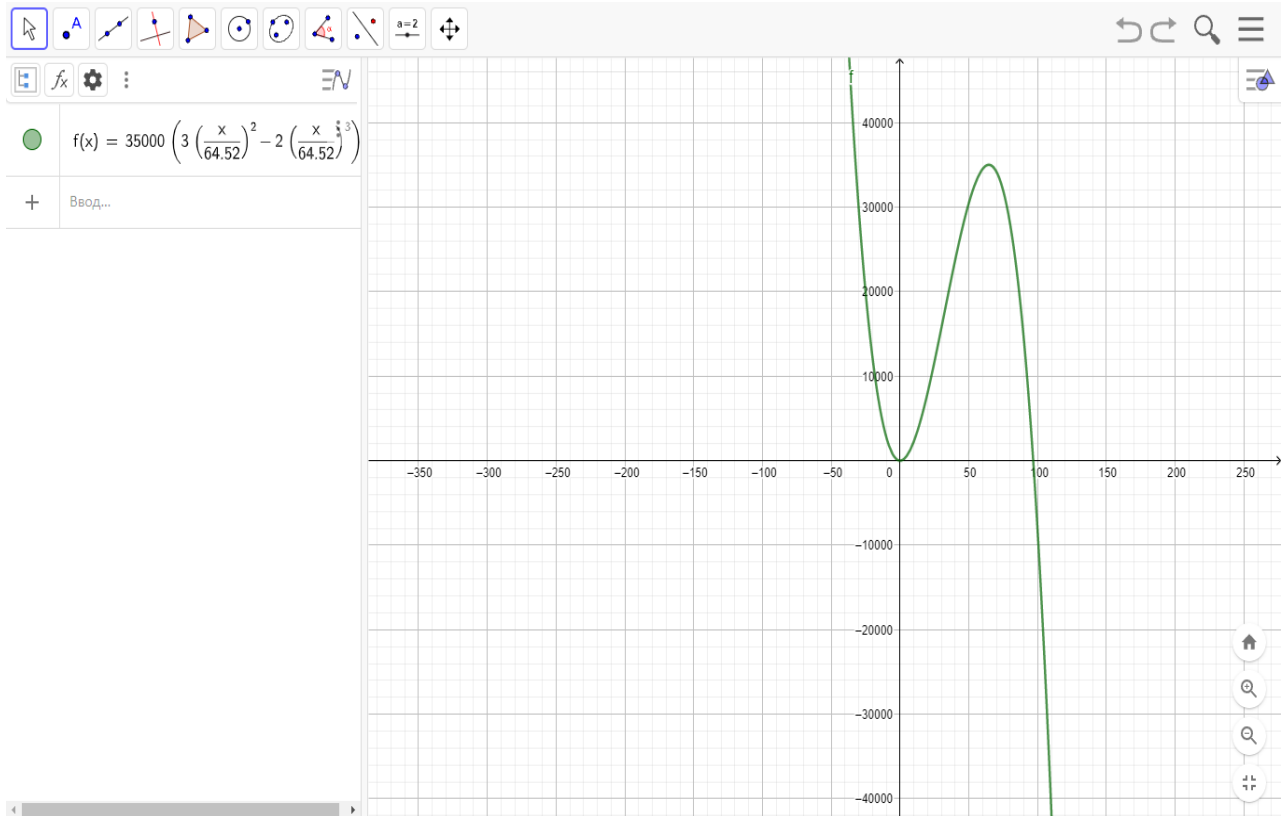
$$\left.\frac{d^2y}{dt^2}\right|_{x=0} = \frac{6hv^2}{l^2}$$

Из условия (iii) уравнение (8) $\left|\frac{d^2y}{dt^2}\right| \leq R$ для всех x

Так

$$\left| \frac{d^2y}{dt^2} \right|_{x=0} \leq R \quad \left| \frac{6hv^2}{l^2} \right| \leq R \Rightarrow \frac{6hv^2}{l^2} \leq R \quad (9)$$

$$f(x) = 35000 \cdot \left(3 \cdot \left(\frac{x}{64.52} \right)^2 - 2 \left(\frac{x}{64.52} \right)^3 \right)$$

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Архипов Г.И., Садовничий В.А., Чубариков В.Н. Лекции по математическому анализу: Учеб. для вузов / Под ред. В.А. Садовничего. 4-е изд., испр. М.: Др офа, 2004. 640 с.
2. Кудрявцев Л.Д. Курс математического анализа. Т. 1. М.: Высшая школа, 1981. 687 с.
3. Зорич В.А. Математический анализ. Ч. 1. 2-е изд., испр. и доп. М.: ФАЗИС, 1997. 554 с.
4. JEMES STEWART "Calculus" Single Variable calculus Early Transcendental eighth edition.

AUTIZM SINDROMLI BOLALAR JAMIYATDAGI O‘RNI HAMDA ULARDAGI NUQSONLARNI OLDINI OLIH VA KORREKSIYALASH

Ortiqova Mohinur Burhon qizi

Nizomiy nomidagi TDPU maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti oligofrenopedagogika yo‘nalishi 301-guruh talabasi

E-mail: mohinurortiqova8@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada autizm sindromli bolalar, ulardagi eng mashhur stereotiplari, psixologik jihatdan taraqqiy etishi hamda ularni maxsus terapiyalar yordamida kamchiliklarini bartaraf etish borasida keltirib o‘tiladi. Autizmning asosiy belgisi reallikni qabul qilishning buzilishi. Autizmga chalingan bola tashqi olam bilan aloqani uzadi. Va uni hayotga qaytarish esa psixolog, psixiatr, defektolog kabi mutaxassislarning vazifasidir.

***Kalit so‘zlar:** Autizm, stereotip, sindrom, kasallik, yolg‘izlik, exolaliya, psixolog, defektolog metod, terapiya, korreksiya,*

Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro‘-e‘tibori avvalambor farzandlarimizning unib-o‘sib, ulg‘ayib, qanday inson bo‘lib hayotga kirib borishiga bog‘liqdir. Biz bunday o‘tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak.¹

Atrofimizda real voqeylik bilan bog‘liq bo‘lmagan, yonidagilar bilan muloqot qilishni istamaydigan, yolg‘izlikni yoqtiradigan, fikrlashi boshqalarga o‘xshamaydigan insonlarga ko‘zimiz tushgan. Biz bunday insonlarga nisbatan “sal g‘alatiroq” degan iborani qo‘llaganmiz. Aslida esa bunday bolalarga tibbiyotdan qaraganda “autizm” deb nom berilgan.

Autizm (grekcha “autos” – “o‘zim” degan so‘z) bu ruhiyatning o‘ziga xos holatlari bo‘lib, bemor tashqi olam, atrofdagilar bilan muloqot qilishni istamaydi. Ular yolg‘izlikni yoqtiradilar. Ularda exolaliya (ya’ni bir xil xatti harakatlar va so‘zlarni takrorlashi) kuzatiladi. Autizm termini birinchi bo‘lib 1912-yilda E.Bleyer tomonida fanga kiritilgan. Ularning xatti-harakatlari real voqeylik bilan bog‘liq emas. Bemorlarning harakatlarida hissiy kechinmalar asosiy o‘rin tutadi. Bu sindrom qiz

¹ I.A.Karimov. “Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch”

bolalarga nisbatan o'g'il bolalarda ko'proq uchraydi. Kasallikning ilk belgilari 3 yoshgacha kuzatiladi. Ba'zan klinik belgilari barvaqt aniqlanishi mumkin.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, qariyb 10 yil ichida autizmdan qiynalayotgan bolalar soni 10 barovariga ko'paygan. Achinarlisi bunday holat kelgusida ham davom etishi mumkin. Autizm sindormi kelib chiqishi sabablar haligacha aniqlanmagan. Faqatgina ona qornida noto'g'ri rivojlanib qolgan degan fiklar mavjud.

Psixiatrlar bolada autizm borligini darrov aniqlay olmaydilar. Bunga sabab, autizm alomatlari normal rivojlanayotgan bolada ham kuzatilishi sabab bo'ladi. Shu bois, tashxis ko'pincha kechikib qo'yiladi.

Amaliyotda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga, ayniqsa autizm bilan kasallangan bolalar uchun mo'ljallangan korreksion metodikalar ko'p emas. "Alohida yordamga muhtoj" bolaga nisbatan birlamchi tibbiy va psixologik yondashuvdan, shuningdek, pedagogik uslublardan farqlanuvchi asosiy metodikaa va texnologiyalar mavjud. Bular – TEACCH, ABA, Son-Rise, Predmetoterapiya, Sensor integrtsiya, Peks terapiya, Flour time terapiya, Ot terapiya, Delfin terapiya kabi metod va texnologiyalar mavjud.

Autistik bolani hissiy tarbiyalashning tuzatish ishlari quyidagicha amalga oshiriladi.

- Turli xil o'yinlar;
- Ijobiy hissiy fonga ega bo'lgan illustratsion materialdan foydalanish;
- Oilaviy albom fotosuratlarini ko'rish;
- Bolalar uchun maxsus television dasturlarini birgalikda ko'rish;
- Har xil hissiyotlarning yozuvlarini (audio) tinglash;
- Oyna oldida shaxsiy yuz ifodalarini tekshirish;
- Har xil intonatsiyali hayvonlarga taqlid qilish qobiliyati.

Bu metodikalar albatta bolani hayotga jalb qilish uchun qo'llaniladi. Autizm bola asosan oila a'zolaridan onasiga yaqin bo'lgani uchun mutaxassis yonida ona va bola birga bo'lsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Autizmga chalingan har bir bolani qanday bo'lsa, shunday qabul qilish kerak. Ba'zi autist bolalar umuman suhbatlasha olmaydi yoki ularning nutq boyligi chegaralangan bo'ladi. Lekin ular ham, odatda, boshqa odamlarning gaplarini tushunishadi. Bunday insonlar boshqalarga imo-ishora nutqi yordamida fikrlarini bildirishi mumkin. Autizm bolalar asosan piktogramma metodi orqali muloqot qilishadi. O'yin tarzida olib borilgan muloqot albatta foydali va bolani jalb qila oladi.

Autizm bolalarning stereotiplari haqida so'z ochadigan bo'lsam, avval stereotip nimaligini bilib olishimiz kerak. *Stereotip* – autizmga chalingan insonlarning eng mashhur belgilari (odatlari) desam mubolag'a bo'lmaydi. Autist insonlarning eng mashhur stereotiplari bu bir qo'lini yarim bukib, tepa - pastga o'ynatishi. Quloqlarini

qo'llari yordamida berkitib olishi. Odatda bolalar shovqindan quloqlarini berkitishadi. Lekin autistlar esa uxlayotganlarida ham bu odatlarini tashlamasliklari mumkin. *Stereotip* sog'lom insonlarda ham kuzatilishi mumkin. Sog'lom insonlardagi eng mashhur stereotiplari bu – barmoqlari yordamida sochlarini o'ynashi yoki partada o'tirganda oyoqlarini o'ynatishini misol keltirish mumkin. Biz odatda stereotiplarini yo'qota olmaymiz, shunchaki bu odatdani kamaytirishimiz mumkin. Lekin bir narsani bilib qo'yishimiz kerak. Bir stereotipni yo'q qilamiz deb boshqa stereotipni orttirib olishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tmoqchimanki, autizm buzilishlari atrof-muhit bilan bo'lgan munosabat kamligidan yuzaga keladi. Bolaning yaqin odamlar bilan shuningdek, uning atrof-muhit g'oyalarini cheklash, undagi mavjud bilim va ko'nikmalarni erkin qo'llashiga to'sqinlik qiladi. Autizmga chalingan har qanday bolani ta'limga jalb qilish kerak. Ba'zida ota-onalar farzandlarining nosog'lom ekanidan uyaladilar. Farzandlarini ommaga, jamoatga olib chiqmasligi natijasida qoloq bo'lib qoladi. Bunday bolalar maxsus muassasalarda ta'lim oladilar. Bolalar bilan birgalikda jamoaga qo'shilsa albatta foydali. Psixologik jihatdan to'g'ri rivojlanishiga yordam beradi. Agar ta'lim va tarbiya to'g'ri olib borilsa autist bolalardan yetuk shaxslar yetishib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. I.A. Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" – 2008-y.
2. Nurmatova D.G. "Autist bolalarni ijtimoiy-psixologik moslashtirish tizimini takomillashtirishning metodologik asoslari". – 2020. – B. 46-52.
3. Axrorova S. 2020. "Autizmlı bolalarga tashxis qo'yish usullari" arxiv https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6487
4. Axrorova S. 2020. "Hozirgi zamon autizmlı bolalarning ta'lim tarbiya muammosi" Arxiv https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6487

O‘ZBEKISTONDAGI YANGI – INKLYUZIV TA’LIM

Ortiqova Mohinur Burhon qizi

Nizomiy nomidagi TDPU maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti oligofrenopedagogika yo‘nalishi 301-guruh talabasi

E-mail: mohinurortiqova8@gmail.com

ANOTATSIYA

Ushbu maqola bugungi kun yangiliklariga binoan tashkil etilayotgan ta’lim tizimidagi o‘zgarishlardan biri bo‘lgan Inklyuziv ta’limning joriy etilishi to‘g‘risida. Inklyuziv ta’limning O‘zbekistonga qanday qilib kirib kelayotgani, uni joriy etilishidagi muvaffaqiyatlari haqida so‘z boradi. Inklyuziv ta’limga boshqa sog‘lom insonlarning qanday munosabat bildirishi, va nosog‘lom insonlardagi kuzatilayotgan o‘zgarishlari haqida.

***kalit so‘zlar:** Inklyuziv ta’lim, oligofrenopedagogika, korreksiya, YUNESKO, Xalq ta’limi vazirligi, sog‘lom, jamoa, pedagoglar, nogiron, intellektual kamchilik, muvaffaqiyat, defektolog, psixolog, sinfdoshlar, oila, mahalla va h.k.*

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan kundan boshlab, ta’lim sohasiga jahon standartlari talablarini joriy etish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Hayot davom etib borar ekan, har kimning ham hayoti bir tekislikda ketmaydi. Kunning – tuni, Yerning – osmoni, Kechaning- kunduzi, Achchiqning – shirini bo‘lgani kabi, insonlar orasida ham sog‘lom hamda nosog‘lom insonlarni ham uchratib turamiz. Bunday shaxslar nogironligi bor yoki intellektida kamchiligi bo‘lgan shaxslar deb ataladi. Hozirgi kunda qator ekologik ijtimoiy va boshqa sabablarga kora, shuningdek homiladorlikdan keyingi patalogik asoratlarni natijasida bola rivojlanishi va uning ongi pasayishini ko‘ramiz. Ta’lim jihatdan bunday shaxslarni *oligofrenopedagogika* fani o‘rganib boradi.

Oligofrenopedagogika – aqlida nuqsoni mavjud bo‘lgan bolalarni, o‘qitish, ta’lim tarbiya berish, bilish jarayonlarini o‘rganish haqidagi ta’limot hisoblanadi.

Shu o‘rinda biz O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasini elatib o‘tamiz: „Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul ta’lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir.“

Nogironligi mavjud bo‘lgan yoki intellektida kamchiligi bor bolalar ixtisoslashtirilgan maxsus yordamchi maktablarda ta’lim tarbiya olishardi. Lekin bugungi kun yangiliklariga binoan, yurtimizga yangi Inklyuziv Talim tizimi kirib keldi.

INKLYUZIV TA'LIM – nima degani? Bu Maktabgacha, O'rta va Oliy ta'limni tizimini o'zgartirish jarayoni bo'lib, barcha nogironligi bo'lgan bolalar va shaxslar undan foydalanishini ko'zda tutadi. Ya'ni bunda nogironligi bo'lgan yoki alohida yordamga muhtoj bolalarning umumta'lim maktablarida sog'lom tengdoshlari qatorida birdek ta'lim olishi tushuniladi. Bunday holda ta'lim olish jarayoni bir- biriga o'xshamaydigan intellektual, jismoniy va aqliy xususiyatlarga ega bo'lgan odamlar maxsus bilimga muhtoj bo'lmagan tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim va ko'nikmalarni oladigan tarzda tashkil etiladi.

Inklyuziva ta'lim joriy etilmasdan avval, alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxslar o'rtasida muloqotlar bo'lmagan. Turli xil kishilarning ijtimoiy muloqotlari ularning oila a'zolari yoki yaqin qarindoshlari bo'lib qolgandi. Bundan tashqari boshqa bolalar bilan teng ravishda jamiyatga qo'shilish qobiliyati ham bo'lmagan. Hozirgi kunga kelib, nogironligi bor bolalar uchun ham, davlatimiz tomonidan keng imkoniyatlar yaratilmoqda.

Nogironlarni umumta'lim tizimida o'qitish masalalariga e'tibor berish Respublikamizda 1996-yilda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi Vazirligi, Respublika ta'lim markazi, va YUNESKO tashliloti bilan hamkorlikda respublika seminari o'tkazilishi bilan islohotlar amalga oshirila boshladi. Hozirgi kunda O'zbekistonda 250000 ga yaqin turli ko'rinishdagi nogiron bolalar ta'lim olish ehtiyojiga ega edi. Shu davrdan boshlab olimlar, maxsus ta'lim tizimidagi rahbar xodimlari, pedagoglar, umumta'lim muassasalarining rahbarlari va nodavlat jamoa tashkilotlarining nogironlar ta'limi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan munosabatlari o'zgarib boshladi.

Ushbu ta'limning maqsadi va vazifalari: ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologik – pedagogik, korreksion (oldini olish) sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyati yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish, o'quvchilar ta'limidagi tenglik huquqini kafolatlash, jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish, imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oiladan ajralmagan holda yashash huquqini ro'yobga chiqarish, jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mehr-muhabbatli munosabatlarni shakllantirish kabilardir. Bu bola qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'iy nazar har doim kattalar yordamiga muhtoj farzanddir. Inklyuziv ta'limda birgalikda (oilalar, mahalla, Sog'liqni saqlash tizimi, Xalq ta'limi, sinfdoshlar, maktab jamoasi defktolog, pedagog va psixologlar) jamoada ish olib boriladi va shundagina samarali natijalarga erishish mumkin.

Inkluziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga nima berdi? O'z imkoniyatini o'zi uchun kashf etish imkonini berdi, mustaqil harakatlanish, birgalikda ishlash imkonini berdi, dunyoqarashi kengaydi, hayotiy tajribasi oshdi. O'qishga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishlari ortdi, o'zini barcha bilan bir xil his qila boshladi, ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochildi. Yotsirash, yakkalanish kabi xususiyatlari yo'qolib boradi.

Inklyuziv ta'lim sog'lom bolalar hayotiga qanday ta'sir ko'rsatdi? O'zlariga o'xshamagan tengdoshlarini va ularning hayoti, ehtiyojlarini his qildilar, tengdoshlariga g'amxo'rlik hissi uyg'ondi; ularni qo'llab-quvvatlash, yordam berishga intilish, insonparvarlik hissi uyg'ondi; o'quvchilarda atrofdagi insonlarga, imkoniyati cheklanganlarga pozitiv munosabat, o'zaro hurmat tarbiyalandi, yordamga muhtoj insonlarga e'tiborsizlik qilmaydigan shaxsga aylandilar.

Xulosa qilib aytganda, Inklyuziv ta'limning o'ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o'qituvchi bir-birlaridan o'rganishadi hamda muamollarini birgalikda hal etishadi. Bu ta'lim bir tomonlama bo'lmasligi kerak. Imkoniyati cheklangan bolada o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish, ko'nikma va qobiliyatni rivojlantirish, yoshligidan o'rganishni rag'batlantirishda oila ishtiroki muhim. Inklyuziv ta'lim jarayonida otalar bilan ishlash ham muhim. Bugungi kunda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish katta va ko'plab omillarga bog'liqdir. Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashish emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bundan tashqari Inklyuziv ta'limda nogiron boladagi mavjud nuqsonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensatsiya qilish bilan bir qatorda bilim ko'nikmalarga ega qilish, kasb hunargao'rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etiladi. Maxsus ehtiyojli bolalar ta'limi boshlang'ich va o'rta maxsus ta'limni olishlari bilan yakunlanmasligi kerak. Nogiron bolalarda kasb-hunar ta'limi va Oliy ta'limi ham olib borilishi kerak. Chunki Inklyuziv ta'lim tizimining vazifasi maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ulaning barcha huquqlarini ta'minlashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *I.Karimov „O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida” T – 2012*
2. *Ta'lim to'g'risidagi qonun, „Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” T – 1997*
3. *L.R. Mo'minova „Nogiron bolalarni oilada tarbiyasi” T – 1996*
4. *P.M. Po'latova „Maxsus pedagogika” (oligofrenopedagogika) – 2015*
5. *Internet sahifalari*

SHUKUR QURBON SHE'RIYATIDA VATAN MAVZUSI

Nasiba Djumaniyozova

UrDU dotsent

Ra'no Qurolova

UrDU talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada shoir Shukur Qurbonning Vatan haqidagi she'rlari tahlil qilingan. Vatan mavzusi orqali shoir she'rlarining o'ziga xos xususiyatlari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar. She'riyat, mavzu, Vatan, misra, ma'naviy-ma'rifiy yo'nalish, inson ruhiyati, g'oya.

She'riyat inson tuyg'ularining rangin jilolarini akslantiruvchi sirli hodisa. Unga kiritib borar ekansan, bu olamning naqadar nafis va diltortar ohanglariga qayta-qayta cho'milaverasan. Yaxshi she'r-inson ruhiga teran ozuqa bera oladigan va uni yuksalishiga muayyan ta'sir ko'rsata oladigan jarayondir, desak, mubolag'a bo'lmaydi. Ana shunday she'riyat olamining yetuk vakillaridan biri bu Shukur Qurbondir. Shukur Qurbon o'zining sodda va samimiy so'zi o'zigagina yarashadigan she'riyati bilan kitobxonlar qalbidan joy olgan. Shoirning "Oqqushlar ko'li", "Sog'inch darvozasi", "Nafas", "Tohir Malik saboqlari", "Sharq marvaridi" kabi she'rlar, badialardan iborat kitoblari chop etilgan. U o'z she'rlarida Vatan, sevgi, tabiat, inson ruhiyati va uning ichki kechinmalari kabi bir qator mavzularda qalam tebratgan xalqimizning suyukli shoiridir.

Shukur Qurbon 1989-yilda ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi asarlari uchun Movaraunnahr musulmonlari diniy boshqarmasining mukofoti bilan taqdirlangan. Erkin Vohidov shoirning saylanma kitobiga yozgan so'zboshida unga shunday ta'rif bergan: "Yetmishinchi yillarga kelib yangi bir to'lqin, yangi bir iste'dodli avlod safimizga qo'shildi. O'zbek nazmi va nasriga yangi bir ruh kirib keldi. Bu avlod safida peshqadamlardan biri Shukur Qurbon edi. Uning hayajon to'la yuragi, aytgan so'zi, yozgan she'ri, har bir xatti-harakatida ayon bo'lib turadi".

Chindan ham shoir o'zining dunyoqarashi, olamni ruhan his qilib, u bilan uyg'unlashgan holda she'rlarini yorqin bo'yoqlarda aks ettira olishi, har bir so'zdan o'z o'rnida foydalana olganligi bilan ham boshqa shoirlardan ajralib turadi.

Adabiyotda har doim inson ruhiyatini o'rganish, uning qirralarini kashf qilish muhim va dolzarb masala bo'lib kelgan. Shukur Qurbon ham o'z she'rlarida ana shunday insonlar ruhiyatini ochish orqali olam va odamni kashf etishga intiladi. Bulardan "Adabiyotda nima uchun insonni o'rganish muhim va dolzarb masala?" degan savol paydo bo'lishi mumkin. Buning sababi shuki, hozirgi kunga qadar hech kim inson va uning ichki olamini, ruhiyatini chuqur anglay olmagan. Shunday ekan, inson ruhiyatini so'zlarda aks ettirish, uni tasvirlay olish juda ham murakkab masala. Shoir qaysi mavzuda qalam tebratmasin, halol va pokiza qalb egasi ekanligini, hayotga, haqiqatga hamnafasligi, she'rlarining har bir satridagi ravonlik sezilib turadi. Xususan, uning Vatan haqida yozgan she'rlarini olib qaraydigan bo'lsak, unda xalqimizga xos bag'rikenglik, mehr-oqibat, ajdodlarimizning ko'rsatgan jasoratlari tarannum qilinganligini ko'rishimiz mumkin.

Shoirning quyidagi "Vatan" she'rida ham mana shunday g'oyalar aks ettirilganligini kuzatamiz.

Vatan, sensiz netardim men?

Devonaday ketardim men.

Gulzoridan ayro bulbul

Kabi faryod etardim men

Onam, dedim, bolang bo'ldim.

Ko'ksingda oh, nolang bo'ldim.

Muhabbating tuyib jondan

Bu dunyoda odam bo'ldim.

Shoir bu misralar orqali Vatan faqatgina o'zi uchun emas, balki butun insoniyat uchun zarur bo'lgan jannatmakon diyor ekanligini, vatanidan olisdagi kishilar go'yo gulzoridan ayrilgan bulbul singari oh-u nola chekib, g'am-qayg'uda bo'lishini uqtiradi. Buni xalqimizdagi: "Uyidan ayrilgan yetti yil yig'lar, elidan ayrilgan umrbod yig'lar" maqoli ham tasdiqlaydi.

Shoir she'rida nimaga aynan Vatanni "onam" deb ataydi va o'g'liga aylanganligini, uning muhabbatini jondan tuyib odam bo'lganligini yozadi? Umuman, Vatan va onaning bir-biriga qanday o'xshash tomonlari bor?

Ular shu jihatlari bilan yaqinki, hech bir inson o'ziga ona tanlay olmaydi, uning yagona ekanligini biladi, uning bag'rida har doim mehrni his qilib yashaydi. Vatan ham xuddi shunday insonning o'zi tanlab olmaydigan, yagona va muqaddas diyor, uning bag'rida umrimizning eng beg'ubor damlari bolalikni, eng qadrli damlarini o'tkazamiz. Har doim uning mehrini his qilib yashaymiz. Demak, Vatan va Ona bir-biriga o'xshash va bir-biriga uzviy bog'liq. Bundan tashqari shoirning "Chorlash" she'rida endigina harf taniyotgan bolakayga quyidagicha yozadi:

*Egri-bugri, qing'ir-qiyshiq harflar ila
Sen ilk bora yozding, o'g'lim, "Vatan" so'zini
Qo'lingdagi qalam ochdi ilk bor ko'zini
Qog'oz ochdi...sen ham, yetar, ko'zlaringni och.
Yuragingga ko'chir uni rostlab, avaylab
Yurakdagi Vatan so'zi- umriy ehtiyoj.*

Vatan tarannumi shoirlar ijodining eng yorqin manzaralarini aks ettiruvchi mavzulardan hisoblanadi. Shoirning insoniy mehr-u muhabbati avvalo, o'z ona yurtiga bo'lgan sadoqati va ehtiromi bilan namoyon bo'ladi. Bu misralar orqali Vatan so'zini yozgandan keyingina qalam ko'zini ochsa, inson "Vatan" so'zini anglagan, uni avaylab yuragida saqlaganidagina ko'zini ochishi mumkinligini va she'rning oxiridagi umrlik ehtiyoj bo'lgan Vatanni asrash zarur va shart ekanligini tushinib olishimiz mumkin. Demak, shoir Vatan haqidagi she'rlarida Allohning O'zbekistonni bizga Vatan qilib bergan behisob inoyatiga shukur qilishga, buyuk ajdodlarimizga munosib farzand bo'lishga, Vatan oldidagi farzandlik burchimizni ado qilishga da'vat ko'rinib turadi va mana shu tomonlari bilan boshqa shoirlar ijodidan ajralib turadi.

Shukur Qurbon o'zining betakror sh'rlari bilan o'zbek adabiyotida alohida o'rniga ega bo'lgan shoirdir. Vatan mavzusi shoir nazdida o'ziga xos tarzda yoritilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Yo'ldoshov Q. Yoniq so'z. - Toshkent, 2006. - 778b.*
2. *Hamdamov U. Yangilanish ehtiyoji. Toshkent: Fan, 2007. - 196 b.*
3. *Shukur Qurbon.*

TA'LIM JARAYONIDA TAJRIBALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Odiljonova Muzifabonu Abbosxon qizi

QDPI talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'qituvchilar foydalanishlari uchun kimyoga oid qiziqarli tajribalar berilgan va bunday tajribalar o'quvchilarni kimyoga bo'lgan qiziqishlarini orttirish

Kalit so'zlar: *suv hammomi, filtr, mis sim, "sehrli yozuvlar", "kimyoviy jarrohlik", atseton, stakan, spirt, sapfir, kahrabo, kraxmal, yod, mis kuporosi, fenolftalein.*

ABSTRACT

In this article, interesting experiments related to chemistry are given for teachers to use, and such experiments can increase students' interest in chemistry.

Key words: *water bath, filter, copper wire, "magic notes", "chemical surgery", acetone, glass, alcohol, sapphire, amber, starch, iodine, copper sulfate, phenolphthalein.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье для учителей даны интересные эксперименты, связанные с химией, и такие эксперименты могут повысить интерес учащихся к химии.

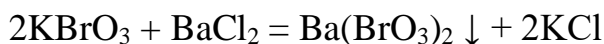
Ключевые слова: *водяная баня, фильтр, медная проволока, «волшебные ноты», «химическая хирургия», ацетон, стекло, спирт, сапфир, янтарь, крахмал, йод, медный купорос, фенолфталеин.*

Hozirgi kunda ta'lim sohasida juda katta ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi» talablaridan kelib chiqqan holda uzluksiz ta'lim tizimi bosqichma-bosqich va maqsadli isloh qilinmoqda. Kimyo ta'limining sifati va samaradorligini oshirishda maktablarda o'tkaziladigan har bir laboratoriya ishlarning o'rni muhim ahamiyatga egadir. Ayniqsa, kimyoviy kechalar, mushoiralar, turli xil musobaqalar va qiziqarli savol-javoblar o'tkazish o'qituvchilarning turli mavzular bo'yicha ilmiy-ommabop hamda ilmiy-uslubiy adabiyotlar bilan ishlashni talab etadi. Bu borada qiziqarli tajribalar, kimyoviy kechalar, turli o'yinlar, topishmoqlar va boshqa tadbirlar juda qo'l keladi. Ularni tayyorlash va o'tkazish jarayonida

o'quvchilarning bilim doirasini kengaytirish, dunyoqarashini mukamallashtirish va kimyo faniga bo'lgan muhabbatini orttirish, umuman, sirli olamning g'aroyib sinoatidan ko'proq xabardor bo'lishini ta'minlashga yangi imkoniyatlar yaratiladi. Bunday tajribalardan kelib chiqqan holda ayrim tajribalarni misol qilib ko'rsatishimiz mumkin. Quyida ular bilan tanishasiz:

Stakandagi "chaqmoq"

Bir stakan suvda "yashin" va "chaqmoq" bo'lishi mumkinmi? Ajabki, shunaqasi ham bo'larkan! Dastlab 5-6 g kaliy bromat ($KBrO_3$) va 5-6 g bariy xlorid digidratini ($BaCl_2 \cdot 2H_2O$) oling va bu rangsiz kristall moddalarni 100 g distillangan suvni asta qizdirish asnosida alohida-alohida eriting, keyin olingan eritmalarini aralashtiring. Aralashma soviyotganida sovuqda kam eriydigan bariy bromat – $Ba(BrO_3)_2$ cho'kindisi cho'kadi:

Cho'kkan rangsiz cho'kindi - $Ba(BrO_3)_2$ kristallarini filtrlang va uni oz miqdordagi (5-10 ml) sovuq suvda 2-3 marta yuving. Keyin yuvilgan cho'kindini havoda quriting. Bundan so'ng olingan 2 g $Ba(BrO_3)_2$ ni 50 ml qaynoq suvda eriting va hali issiq eritmani yana bir bor filtrdan o'tkazing. Filtrdan o'tkazilgan suyuqlik solingan stakanni 40-45°C gacha soviting. Buni xuddi shu haroratdagi suv solingan kattaroq idishga eritmali stakanni solib (ya'ni "suv hammomi"da) amalga oshirgan ma'qul. Katta idishdagi suv haroratini termometr orqali tekshiring, agar harorat tushib ketsa, elektr plita yordamida uni yana zarur darajagacha isiting. Deraza pardalarini yoping yoki xona chiroqlarini o'chiring. Shunda stakanda kristallar paydo bo'lishi bilan hali bir joyda, hali boshqasida uchqunlar ("chaqmoq") paydo bo'lishini va momaqaldiroq kabi paqillagan ovozlari eshutilishini kuzatasiz. Mana sizga stakandagi "chaqmoq"! Buni shunday izohlash mumkin: yorug'lik kristallanish jarayonida ajralib chiqqan energiya natijasi bo'lsa, shovqin kristallarning paydo bo'lishidan edi.

Atseton va mis sim

Ilk qarashda moddaning sirli yo'qolishi sehrgarlikdek tuyiladi. Ammo uni oddiygina tajribada amalga oshirsa bo'ladi. Qalinligi 0,8-1,0 mm bo'lgan mis sim tayyorlanadi, u qumqog'oz bilan tozalanadi va 3-4 cm diametrlilik halqa yasaladi. Simning bir uchi tutqich sifatida foydalanish uchun 10-15 cm uzunlikda qayriladi, uni siqqanda qo'l kuymasligi uchun esa uchiga avvaldan ichidegi starjeni sug'urib olingan qalam kiydiriladi. Keyin stakanga 10-15 ml atseton – $(CH_3)_2CO$ quyiladi (unutmang, atsetondan tez yong'in chiqishi mumkin!). Atseton solingan stakandan uzoqda mis simdan qilingan halqa tutqichdan ushlab turgan holda qizdiriladi, keyin u tezlik bilan atsetonli stakanga solinadi. Bunda halqa suyuqlik yuzasiga chiqib turmasligi va undan 5-10 mm chuqurroqda joylashishi kerak. Sim cho'g' bo'lib qiziydi va atsetonning hammasi tamom bo'lmagunicha nur taratib turaveradi. Ammo na alanga, na tutun

ko‘rinadi! Tajriba yanada yorqin ko‘rinishi uchun xonada chiroq o‘chgan bo‘lishi kerak.

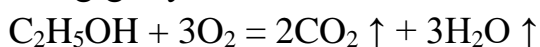
Katalizator bo‘lib xizmat qilgan va reaksiyani tezlashtirgan misning yuzasida atseton bug‘ining sirka kislotasi (CH_3COOH) va sirka aldegidigacha (CH_3CHO) oksidlanishi ro‘y beradi:

Bunda katta miqdordagi issiqlik ajralib chiqadi, shuning uchun sim cho‘g‘day qizib qizaradi. Mazkur mahsulotlarning bug‘i rangsiz bo‘lib, ularni faqat hididan bilish mumkin.

Spirt qayoqqa yo‘qoldi?

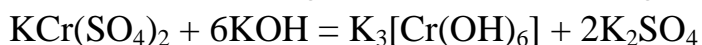
Agar ixtiyoringizda platina sim bo‘lagi (masalan, eski platinali termoparadan qolgan) bo‘lsa, quyidagi tajribani o‘tkazish mumkin. Spirt lampa piligi uzunligi 8-10 cm va yo‘g‘onligi 0,5-1,0 mm bo‘lgan platina sim bo‘lagi bilan o‘raladi, keyin esa o‘t yoqiladi. 5-10 soniyadan so‘ng spirt lampasi o‘chiriladi. Ammo sim yal-yal yonishda davom etadi. Chiroqni o‘chirganda buni yaqqol ko‘rish mumkin. Bu hol spirt butunlay tamom bo‘lgunicha davom etadi. Etil spirti ($\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$) havo kislorodi va katalizator – platina ishtirokida oksidlanadi; bunda shunchalik ko‘p energiya ajraladiki, sim qip-qizil cho‘g‘ga aylanadi. Oksidlanish mahsulotlari – uglerod dioksidi (CO_2) va suv:

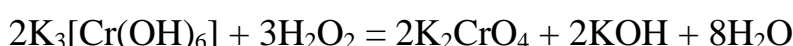
Ko‘zboylog‘ichning nayrang

Bir ko‘zboylog‘ich tomoshabinlarni hayratlantirish uchun binafsharang achchiqtosh kristallarini topaz, kahrabo, yoqut, zumradga aylantirishga va‘da berdi.

Haqiqiy qimmatbaho toshlar achchiqtoshdan olinadimi? Albatta, bu mumkin emas. Ammo zumrad, yoqut, kahrabo va topaz ranglarini yuzaga keltiruvchi eritmalarni hosil qilish mumkin. Buning uchun ko‘zboylog‘ich kimyoviy reaktivlardan anchagina g‘amlab olishi kerak. U xrom kaliyli achchiqtoshni [kaliy-xrom sulfat kristallogidрати – $\text{KCr}(\text{SO}_4)_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$] suvda eritib binafsharang eritma olinadi. Bu eritmaga katta miqdordagi kaliy gidroksid (KOH) yoki natriy gidroksid (NaOH) bilan ishlov berish zumrad rangli eritma hosil bolishiga olib keladi:

Yashil rang kaliy geksagidroksixromat - $\text{K}_3[\text{Cr}(\text{OH})_6]$ ishtirokida ta‘minlanadi. Agar u eritmaga vodorod peroksid (H_2O_2) qo‘shilsa, yashil rang sariqqa – topaz rangiga o‘zgaradi:

Eritmaning bunday rang olishiga kaliy xromat (K_2CrO_4) sabab bo‘ladi. Sariq eritmaning sulfat kislota (H_2SO_4) bilan oksidlanishi esa olovrang, ya‘ni kahrabo rangini yuzaga keltiradi:

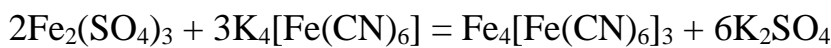

Kaliy dixromatning ($K_2Cr_2O_7$) suvdagi eritmasi apelsin rangiga ega. Nihoyat, bunday eritmaga vodorod peroksidi va dietil efir – $(C_2H_5)_2O$ qo'shilsa, murakkab periksli birikma – $CrO(O_2)_2 \cdot (C_2H_5)_2O$ hosil bo'ladi, bunda efir qatlami yorqin ko'k, ya'ni "saffir" rangiga bo'yaladi.

Sehrli yozuvlar

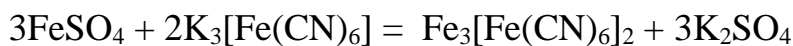
Kimyoviy reaksiyalar asosida ko'rinmas xatlarni ochiltirish, ularni o'zgartirish yoki yozuvni "o'chirib" yuborish mumkin. Buning uchun tegishli tarkibga ega bo'lgan "siyohlar" va ochiltiruvchilarni tanlab olish va ishlata bilish kifoya.

1. "Oq qog'ozda ko'k yozuv". Oq qog'ozga temir (III)-sulfatning suyultirilgan eritmasi bilan "Kimyo – mo'jizalar maskani", deb yoziladi va quritiladi. Unga purkagich yordamida sariq qon tuzi (kaliy geksasiano (II) ferrat)ning kuchsiz eritmasi sepilsa, qog'oz yuzasida yorqin ko'k rangli yozuv paydo bo'ladi:

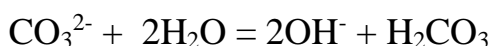
Bunda "Berlin zangorisi" deb ataladigan ko'k bo'yoq hosil bo'lishi evaziga yashirin yozuv "ochiladi".

2. "Ko'rinmas salom". Oq qog'ozga temir (II)-sulfatning suyultirilgan eritmasi bilan "Assalomu alaykum!", deb yoziladi va quritiladi. Unga purkagich yordamida qizil qon tuzi (kaliy geksasiano (III) ferrat)ning kuchsiz eritmasi sepilsa, qog'oz yuzasida och ko'k rangli yozuv paydo bo'ladi:

Bunda "Turnbul ko'ki" deb ataladigan bo'yoq hosil bo'ladi va qog'ozdagi yozuv ko'rinadi. Berlin zangorisi - $Fe_4[Fe(CN)_6]_3$ ikki valentli, turnbul ko'ki - $Fe_3[Fe(CN)_6]_2$ esa uch valentli temir ionlari hosil qiladigan kompleks tuzlardir.

3. "Suv sepib, xat yozish". Oq qog'ozga ishqorning suyultirilgan eritmasi (yoki soda eritmasi) bilan "ishqor + fenolftalein = rangli birikma" degan so'zlar yoziladi va quritiladi. So'ngra unga fenolftaleinning suv va spirt aralashmasidagi 1%li eritmasidan purkagich yordamida sepiladi. Yozuv qizil rangli bo'lib ko'rinadi. Fenolftalein indikatoriy neytral, kislotali va kuchli ishqoriy muhitlarda rangsiz bo'lib, faqat kuchsiz ishqoriy muhitda ($pH=8,2-10$) qizil rangga bo'yaladi. U suvda erimaydi, shuning uchun uni odatda spirtida eritib ishlatiladi. Lekin ushbu tajribada quritilgan yozuv yuzasidagi ishqor molekulalarining dissotsilanish yoki soda molekulalarining gidrolizini ta'minlash maqsadida indikatorning spirtidagi eritmasiga suv qo'shib foydalaniladi. Soda (natriy karbonat) kuchli asos va kuchsiz kislotaldan hosil bo'lgan tuz bo'lgani uchun oson gidrolizlanadi va uning eritmasi ishqoriy muhit kasb etadi.

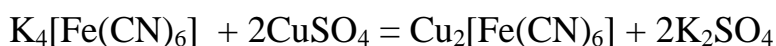
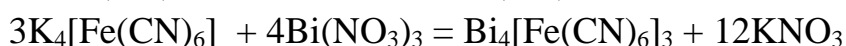
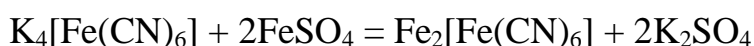
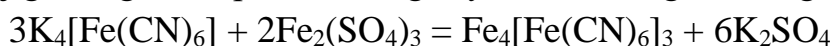

Hosil bo'ladigan ishqoriy muhit esa fenolftaleinning rangsiz eritmasini qizartirish uchun yetarlidir.

4. “Sariq suv yordamida ko‘k rangli yozuv”. Oq qog‘ozga kraxmal kleysteri bilan “Kraxmal – yod ta’sirida ko‘karadi”, degan yozuv bitiladi va quritiladi. Unga yodning kaliy yodididagi sariq eritmasi purkagich yordamida sepiladi. Kraxmalning yod bilan hosil qiladigan molekular kompleksiga xos ko‘k rang paydo bo‘ladi (yozuv “ochiladi”). Qog‘ozni spirt lampasi yoki gaz gorelkasi alangasida biroz qizdirilsa (qog‘oz yonib ketmasin!), ko‘k rang yo‘qolib, yozuv och sariq rangli bo‘lib qoladi (yodning rangi). Sovutilgan yozuv yana qayta ko‘karadi. Yodning polisaxaridlar bilan hosil qiladigan molekulyar komplekslari qizdirilganda oson parchalanishi rang o‘zgarishiga sabab bo‘ladi.

5. “Qizdirib ko‘kartirish”. Rang bilinmasligi uchun pushti rangli qog‘ozga kobalt xloridning suyultirilgan pushti rangli eritmasi bilan “CoCl₂*6H₂O – pushti rangli, CoCl₂ – ko‘k rangli”, deb yozish va kristallgidrat suvsizlanib ko‘k rangga kiradi (yozuv ko‘karadi). Qog‘ozni qaynayotgan suvli idishning og‘ziga tutilsa yoki og‘iz bilan uning ustiga puflansa yozuv yana “o‘chib” ketadi (suv bug‘lari yordamida kobalt xlorid kristallgidrat shakliga o‘tadi).

6. “Bir zumda bahor”. Oq qog‘ozga ikki va uch valentli temirning sulfat tuzlari, mis kuporosi va vismut nitrat tuzlarining suyultirilgan eritmalari bilan rasm (gullar, o‘t-olanlar, qushlar va hkz.) chizib quritiladi. So‘ngra bu rasmning yuzasiga sariq qon tuzining eritmasi shimdirilgan paxta yoki latta bilan ho‘llanadi. Ajib bir manzara – rangli peyzaj (manzara) hosil boladi. Buning boisi yuqorida keltirilgan tuzlarning har biri sariq qon tuzi bilan rangli kompleks birikmalar hosil qilishidir. Uch valentli temir – ko‘k, ikki valentli temir – yashil, uch valentli vismut – sariq, ikki valentli mis esa to‘q jigarrangli kompleks tuzlarga aylanib, chizilgan rasmga jilo beradi:

7. “Yashiruvchi yashil qog‘oz”. Yashil rangli qog‘ozga nikel kuporosining suvdagi eritmasi bilan “NiSO₄*7H₂O – yashil rangli, NiSO₄ – sariq rangli” deb yoziladi va xona haroratida quritiladi. Yashil fonda yozuv deyarli bilinmaydi. Qog‘ozning yozuv bor joylari alangada qizdirilsa, sariq rangdagi xat ko‘rinadi. Birozdan so‘ng havodagi namni tortib olish evaziga yozuv yana ko‘rinmay qoladi. Bu o‘zgarishlar nikel tuzlarining suvli va suvsiz shaklda turli rangga ega bo‘lishiga asoslangandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tyurikov.V.,Shogulomov.R Ozbekiston Respublikasi “100 savolga 100 javob”, T-
."Oqituvchi" 2001y
2. Abduqodirov I.R, .Pardoev.A.A “Ta’limda innovatsion texnologiyalar” T-
.iste’dod 20085. Asqarov I.R, Toxtaboev N.X, Gopirov K “Kimyo” 8-sinf uchun darslik
– T, “Yangi yol poligraf servis” 2006 yil 208 bet.
- 3.Yo’ldashev J. G, Usmonov S .A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni
amaliyotga joriy kilish." T., “Fan va texnologiya”. 2008 – 132 b.

SHUHRAT MATKARIMOVNING “INDAMAS” QISSASIDAGI DIALEKTIZMLAR

Mashhura Qodirova

Urganch davlat universiteti Filologiya fakulteti talabasi

ANNOTATSIYA

Dialektizmning adabiy til, badiiy asar va lingvopoetikada tutgan o‘rni ushbu maqolada asosiy o‘rganish obyektiga olindi. Xorazm adabiy muhitidagi badiiy asarlar tilida qo‘llanilgan dialektizmlar tahlil qilindi. “Indamas” qissasi tilshunoslik nuqtayi nazaridan til fragmentlariga asoslanib, tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: *dialektizm, lingvopoetika, fonetik lingvopoetika, leksik lingvopoetika.*

ANNOTATION

The role of dialecticism in literary language, artistic works and linguopoetics is the main object of study in this article. Dialectisms used in the language of artistic works in Khorezm literary environment were analyzed. The story "Indamas" was analyzed from the point of view of linguistics, based on language fragments.

Key words: *dialectism, linguopoetics, phonetic linguopoetics, lexical linguopoetics.*

АННОТАЦИЯ

Роль диалектики в литературном языке, художественных произведениях и лингвопоэтике является основным объектом исследования в данной статье. Проанализированы диалектизмы, употребляемые в языке художественных произведений в литературной среде Хорезма. Рассказ «Индамас» проанализирован с точки зрения лингвистики на основе языковых фрагментов.

Ключевые слова: *диалектизм, лингвопоэтика, фонетическая лингвопоэтика, лексическая лингвопоэтика.*

Shevalarni to‘plash va tavsiflash til tarixi, hozirgi adabiy til, shuningdek, boshqa masalalarga ham tegishli bo‘lgan xalq tarixi, etnografiyasi muammolarini o‘rganish uchun boy materialdir. Til tarixini o‘rganishda shevalar yozma yodgorliklar kabi muhim o‘rin tutadi. Ba’zan shevalarda yozma yodgorliklarda ham kuzatilmaydigan arxaik-lingvistik xususiyatlar saqlanib qolgan.

Dialektizmlar – adabiy tildagi dialektlarning o‘ziga xos hududiy unsurlari sanaladi va tilshunoslikning barcha sohalari (fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis va boshqalar)ga taalluqlidir. Badiiy ijodda dialektizmlardan narsa, voqea va hodisaga mahalliy urg‘u berish maqsadida qo‘llaniladi, bundan tashqari personaj nutqini individuallashtirish uchun foydalaniladi. [O‘zME. Birinchi jild. Toshkent 2000.] Lahjalar nafaqat adabiy tilni, balki badiiy tilni ham boyitishga hissa qo‘shadi. Badiiy tilga shevalardan tortib turli lingvistik elementlarning kirib kelishi badiiy tilning lug‘at boyligini boyitadi. Dialektizmlarni o‘rganishga hali hamon ehtiyoj mavjud. Bu borada Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning: “...o‘zbek tilining o‘ziga xos xususiyatlari, shevalari, tarixiy taraqqiyoti, uning istiqboli bilan bog‘liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish zarur” [Mirziyoyev.Sh.M. Milliy o‘zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli. “O‘zbekiston ovozi”, 2019.] ligi haqidagi fikrlari e‘tiborlidir.

Atoqli o‘zbek adabiyotshunosi O.Sharafiddinov o‘zining “Adabiyot tildan boshlanadi” nomli maqolasida shunday yozadi: “Rangsiz tasviriy san‘at, ohangsiz musiqa bo‘lmaganidek, tilsiz adabiyot ham bo‘lmaydi. Adabiyotni insonshunoslik deydilar.” [Sharafiddinov O., Adabiyot tildan boshlanadi // O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati, 1986.] Darhaqiqat, badiiy tilda qo‘llanilgan dialektal elementlar – dialektizmlar badiiy tilni boyitish bilan birga turli uslubiy vazifalarni ham bajarishga xizmat qiladi. Yozuvchilar va shoirlar shevalarni so‘zlashuv nutqidan badiiy nutqqa o‘tkazishda vositachi bo‘ladilar. Dialektizmlar barcha adabiy janrlarda yozilgan asarlarda uchraydi. Nasriy asarlarda biz ularni ko‘proq uchratamiz. Shuhrat Matkarimov asarlari ham shu turkumdan. Shuhrat Matkarimovning badiiy asarlari faqat sheva materiallari bilan yuklangan emas, balki bu asarlarda yo‘l-yo‘lakay, turli uslubiy lahzalarda dialektizmlarga murojaat qilgan. U “Indamas” qissasida badiiy fikrini ifodalash uchun lahjalardan mohirona foydalangan. Quyidagi misollar orqali buni ko‘rishimiz mumkin: Ammo ishonsa, ishonmasa bu voqea sodir bo‘lgan edi: pismiq va qiltiriq bir odam, polvon va boy-badavlat bir odamni chalib tashlagan. Chalganda ham bungacha mingtasini bo‘g‘izlaganday ishini orqayin bajargan. O‘ta orqayin. Qassob jonivorni qanday maydalasa, u ham odamni shunday machalagan.

Bu yerda “qiltiriq” dialektizmi ishlatilgan bo‘lib, u adabiy tildagi ozg‘in so‘ziga nisbatan qo‘llanilgan. Sheva shaklini qo‘llash ma‘noni kuchaytitishga xizmat qilgan. “Chalib tashlamoq” iborasi bahsda yengmoq ma‘nosiga to‘g‘ri keladi. Yozuvchi qishloq hayotini tasvirlab, vohada keng tarqalgan xalq shevasining birikmalaridan mohirona foydalangan. “Orqayin” so‘zi Xorazm vohasiga xos dialektizm bo‘lib bamaylixotir, bemalol degan ma‘nolarni bildiradi. Parchada bamaylixotir ma‘nosida qo‘llangan. “Machalamoq” fe‘li tanni a‘zolarga bo‘laklamoq ma‘nosida ishlatilib tasviriylikni yana-da bo‘rttirib ifodalash maqsadida qo‘llangan.

Ma'lumki, badiiy adabiyotda xalq hayoti, nutqi, turmush tarzi, urf-odat va an'analari o'z aksini topadi. Shuning uchun ham xalq hayotini aks ettiruvchi voqealarni tasvirlashda tilning tabiiyligi, jonliligi uchun shu mintaqa, hudud dialektizmlaridan foydalanish zarur. Ijodkorlar yaratgan personajlarning nutqiy tavsifi uchun ular ko'pincha dialektizmlardan foydalanadilar. Yozuvchi o'z davrining adabiy tili me'yorlari asosida qanchalik asarlarini yozmasin, baribir uning asarlarida mahalliy shevaga moyillik, mahalliy shevaning o'ziga xos xususiyatlari namoyon bo'ladi. Masalan,

Undan o'n to'rt metr narida yigirma-yigirma ikki yoshlardagi qiz dir-dir titrab turardi. Bir qarashdayoq bu qizning "bozor ko'rgan gachchi" ekanligini anglab olish qiyin emas edi.

"Gachchi"-echki. Xorazmda "bozor ko'rgan gachchi" frazemasini mavjud bo'lib, ko'proq erkaklar nutqida, asosan, salbiy ma'noda ishlatiladi. U hayoti davomida ko'plab qing'ir ishlar qilganlarga nisbatan qo'llaniladi. Vohada "bozor ko'rmagan gachchi" iborasi ham mavjud. U tajribasiz kishilarga nisbatan ishlatiladi. Dialekt so'zlar va iboralar muallif tomonidan, eng avvalo, personaj nutqini tavsiflash uchun kiritiladi. Ular ma'ruzachining ijtimoiy mavqeni va uning ma'lum bir hududdan kelib chiqishini ko'rsatadi.[Reshetov V., Shoabdurahmonov Sh., O'zbek dialektologiyasi, T., 1962.]

Bu ishonadigan gap emas edi. Ochig'ini aytganda, otini eshitgandanoq bolalar yig'idan to'xtab, kattalarning badaniga bir tiskinish tushadigan Poqqi mapiyga bu shaharda nafaqat qo'l ko'tarish, balki bu haqda o'ylash ham mumkin emas edi.

Yuqoridagi parchada "tiskinish" shevasi qo'llanilgan. U cho'chimoq, cho'chib tushmoq, qo'rqib qaltirash kabi ma'nolarni anglatadi. Qissada qo'rqib qaltirash ma'nosida ishlatilgan. Ijodkor asarlaridagi o'z g'oyalarini kitobxon ongiga to'la singdirishda va unga estetik zavq in'om etishda tilimiz xazinasida mavjud bo'lgan barcha leksik va grammatik vositalardan har tomonlama san'atkorona foydalangan. Shuning uchun badiiy asar tilini dialektizmlarsiz tasavvur qilish qiyin. Yozuvchi tomonidan qo'llanilgan dialektizmlar o'quvchiga tasvirlanayotgan personaj xarakter-xususiyatini, uning qanday muhitda yashayotganligi, turmush tarzi, atrofdagilarga munosabati, nutqidagi o'ziga xos xususiyatlari, adabiy til qoidalarini bilish darajasi to'g'risida aniq tasavvur qilish imkonini beradi.

"Hoy bola! Unday qil, munday qil!" U bo'lsa yugurib ketaverar ekan bo'ynidagi ipini tebratib. To'xtovsiz chullik o'ynar ekan. Yuz yildan beri shunday ekan. Ming yildan beri shunday ekan.

Bolalar o'yinlarini bildiruvchi etnografizmlar ham o'zbek shevalari leksikasida salmoqli miqdorni tashkil qiladi. Ular avloddan avlodga o'tib bizgacha yetib kelgan. Chullik-uzun tayoq bilan ikki tomoni yo'nilgan cho'plarni sakratib o'ynash. Shunga

o'xshash ko'pgina o'yin nomlarini ifodalovchi etnografizmlar juft so'z shaklida shakllangan bo'lib, bolalarda qarindosh-urug'chilik va mehr-muhabbat tuyg'ularini uyg'unlashtiradi.[Alimova Sh., Xorazm (qipchoq) shevasining leksik-grammatik xususiyatlari, U., 2015.]

Aytganlarimizdan xulosa qilish mumkinki, Shuhrat Matkarimov shevalarimizdan, asosan, quyidagi maqsadlarda foydalangan:

1. Haqiqiy hayotning badiiy rasmini yaratish.
2. Milliy kolorit yaratish.
3. Hududiy mansublikni ko'rsatish.
4. Individuallashtirish, tip terish.
5. Etnografik tasvir.
6. Ifodaning realligini ta'minlash.
7. Stilistik xilma-xillikni yaratish.
8. Milliy narsa va tushunchalarni ifodalash va boshqalar.

Shuhrat Matkarimov qipchoq sheva va qo'shimchalariga murojaat qilishi, jonli xalq tili unsurlariga alohida o'rin ajratilganligi, asarlarining til nuqtai nazaridan jonliligi badiiy fikrini ifodalashda dialektizmlarnikeng qo'llanganidan dalolat beradi. Bu bilan asar ta'sirchanligini oshiribgina qolmay, balki badiiy tilni boyitishga ham hissa qo'shgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent 2000.
2. Alimova Sh., Xorazm (qipchoq) shevasining leksik-grammatik xususiyatlari, U., 2015.
3. Reshetov V., Shoabdurahmonov Sh., O'zbek dialektologiyasi, T., 1962.
4. Mirziyoyev. Sh.M. Milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli. "O'zbekiston ovozi", 2019.
5. Sharafiddinov O., Adabiyot tildan boshlanadi // O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 1986.

RUX KEKINI OLEUM KISLOTASI BILAN QAYTA ISHLASHNING TEXNOLOGIK SXEMASI

Abduraxmonov S.A

Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali professori, DSc, doctor

Jo'raqulov Ulug'bek Aktam o'g'li

Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali magistranti

Abdunazarov Farrux Umidjon o'g'li

Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali bakalavriyati

ANATATSIYA

Bu tezisda rux kekini oleum kislotasida eritib, rux kekni qayta ishlashning texnologik sxemasi yordamida gidrometallurgik qayta ishlash.

***Kalit so'zlar:** Rux keki, oleum, gidrometallurgik, texnogen xomashyo, kompleks qayta ishlash.*

Ma'lumki O'zbekistonda metallurgiya sanoati so'nggi besh yilda ancha rivojlantirildi. Ko'p sohalar qatorida metallurgiya sanoatiga ham alohida e'tibor berilmoqda. Xususan, metallurgiya sanoati mamlakatimiz YaIM ning 7,6 % hamda eksport hajmining 8,2 % ini tashkil etadi. Avvallari birlamchi metallurgiyada rudadan bevosita metall ajratib olingan bo'lsa, hozirga kelib kompleks qayta ishlash hamda mavjud yarim tayyor mahsulot va chiqindilardan qimmatbaho komponentlarni ajratib olishga urg'u berilmoqda. Hozirgi kunda butun dunyoda metallurgiya sanoati rivojlanib bormoqda.

O'zbekistonda ham metallurgiya sanoati so'ngi yillarda ancha rivojlandi. Shulardan biri Olmaliq kon metallurgiya konbinatini misol qiladigan bo'lsak, so'nggi paytlarda konbinatning ishlab chiqarish hajmi kengaytirilib, yangi texnologiyalar qo'llanilmoqda. Shu konbinatga qarashli rux ishlab chiqarish zavodiga e'tibor beradigan bo'lsak, yilliga 100-120 ming tonna rux metali ishlab chiqilmoqda.

Rux ishlab chiqarish bo'yicha "Olmaliq KMK" AJ tarkibidagi Rux ishlab chiqarish zavodi O'zbekistonda yagona zavod bo'lib, yiliga ushbu zavodda 100-120 ming tonna rux metali ishlab chiqarilmoqda. Rux boyitmasi dastlab qaynar qatlam pechida kuydirilganda kuyindi (ogarak) olinadi va u sulfat kislotasining eritmasi bilan

tanlab eritilganda tanlab eritish maromi: 100-120 g/l H_2SO_4 ; $t=60-70^\circ C$, tanlab eritish davomiyligi 2 soat. Eritmaga 35-90% rux, qisman kadmiy, temir, mishyak va boshqa elementlar o'tadi. Erimay qolgan qoldiq (kek)ning miqdori kuyindi miqdorining 20-25% ini tashkil qilib, tarkibida, (%): 18-23 Zn, 4,8-11,7 Pb, 0,25-1,28 Cu, 0,08-0,2 Cd, 23-32 Fe, 4,7-10 S va 170-425 g/t Ag; 1,0-2,0 g/t Au bo'lishi mumkin. Rux keki qo'shimcha rux, mis, kadmiy, oltin, kumush va boshqa metallarni olish uchun texnogen xomashyo hisoblanadi. Ruxni eritmaga to'liq o'tmasligini sababi rux kuyindisida Zn boyitmasini kuydirish jarayonida xosil bo'lgan rux ferriti ($ZnO \cdot Fe_2O_3$) rux silikati ($2ZnOSiO_2$) va kuymay qolgan Zn sulfide (ZnS) larining mavjudligidir. . Hozirgi kunda jahon amaliyotida rux keklarini qayta ishlashning pirometallurgik va gidrometallurgik usullari qo'llanilmoqda. Rux kekini gidrometallurgik qayta ishlash hozirgi paytda keng tarqalayotgan jarayondir. Ko'p ixtiro qilingan usullardan faqat getit va yarozit jarayonlar qo'llanayotir. Rux keklarini gidrometallurgik usulda qayta ishlash. Rux kekini gidrometallurgik usuli bilan qayta ishlash rux ferritni sulfat kislotasida eritishga asoslangan. Bunda rux va temir eriydigan sulfat holatiga o'tkaziladi. Rux keklarini gidrometallurgik qayta ishlash so'nggi yillarda keng tarqalayotgan jarayondir. Bu usullardan asosan getit va yarozit jarayonlar qo'llaniladi. Getit jarayoni hozirgi kunda Belgiyaning Balen shahridagi rux ishlab chiqarish zavodida qo'llaniladi. Bunda dastlab rux keki qayta ishlangan elektrolit bilan 6-8 soat davomida, 95 0 C haroratda tanlab eritiladi. Jarayon sulfat kislotasining qoldiq miqdori 50 g/l bo'lguncha davom ettiriladi. Olingan qo'rg'shin kumush keki tarkibida 25% Pb va 3-4% Zn bo'ladi. Shundan so'ng kek qo'rg'shin ishlab chiqarishga yuboriladi. Yarozit jarayoni hozirgi kunda Norvegiyaning Oddo shahridagi rux ishlab chiqarish zavodida qo'llaniladi. Bu yerda rux keki 150-200 g/l sulfat kislotada eritmasida 80-90 0 C da 4-6 soat davomida qayta ishlanadi. Qoldiq tarkibida asosan qo'rg'shin sulfat, kremniy oksidi temir oksidlari va oltin, kumush bo'lib, eritmadan ajratib olinadi va qo'rg'oshin zavodiga yuboriladi. Jarayonning kamchiligi: eritmani qizdirish va sovitish uchun qo'shimcha jihozlar ishlatilishi, yarozitning cho'ktirsh vaqtining ko'pligi [16-20]. Gematit jarayoni Yaponiyaning "Akita zink" firmasining "Induzima" zavodi sharoitida rux keki qayta ishlanadi. Gematit jarayonida rux keklari avtoklavda qayta ishlanadi. Bunda harorat 110-180 0 C ni tashkil etib, 150-180g/l konsentratsiyali sulfat kislotasida tanlab eritiladi. Sulfat kislotasi konsentratsiyasi 40-50g/l bo'lguncha tanlab eritiladi. Bu jarayon sanoatda asosan ikkita korxonada ishlatiladi: Yaponiyaning "Akita Zink" firmasining induzima zavodida va Germaniyaning "Datelh" zavodida qo'llaniladi. Keklarni gematit usulida qayta ishlaganimizda cho'kmaga ko'p miqdorda temir o'tadi. Gematit jarayoni boshqa jarayonlardan avzalligi shundaki ko'p miqdordagi temirni ajratish bilan birga yuqori temir tarkibli mahsulot olinadi va po'lat eritish zavodiga yuboriladi. Jarayonning kamchiligi shundan iboratki jarayonning

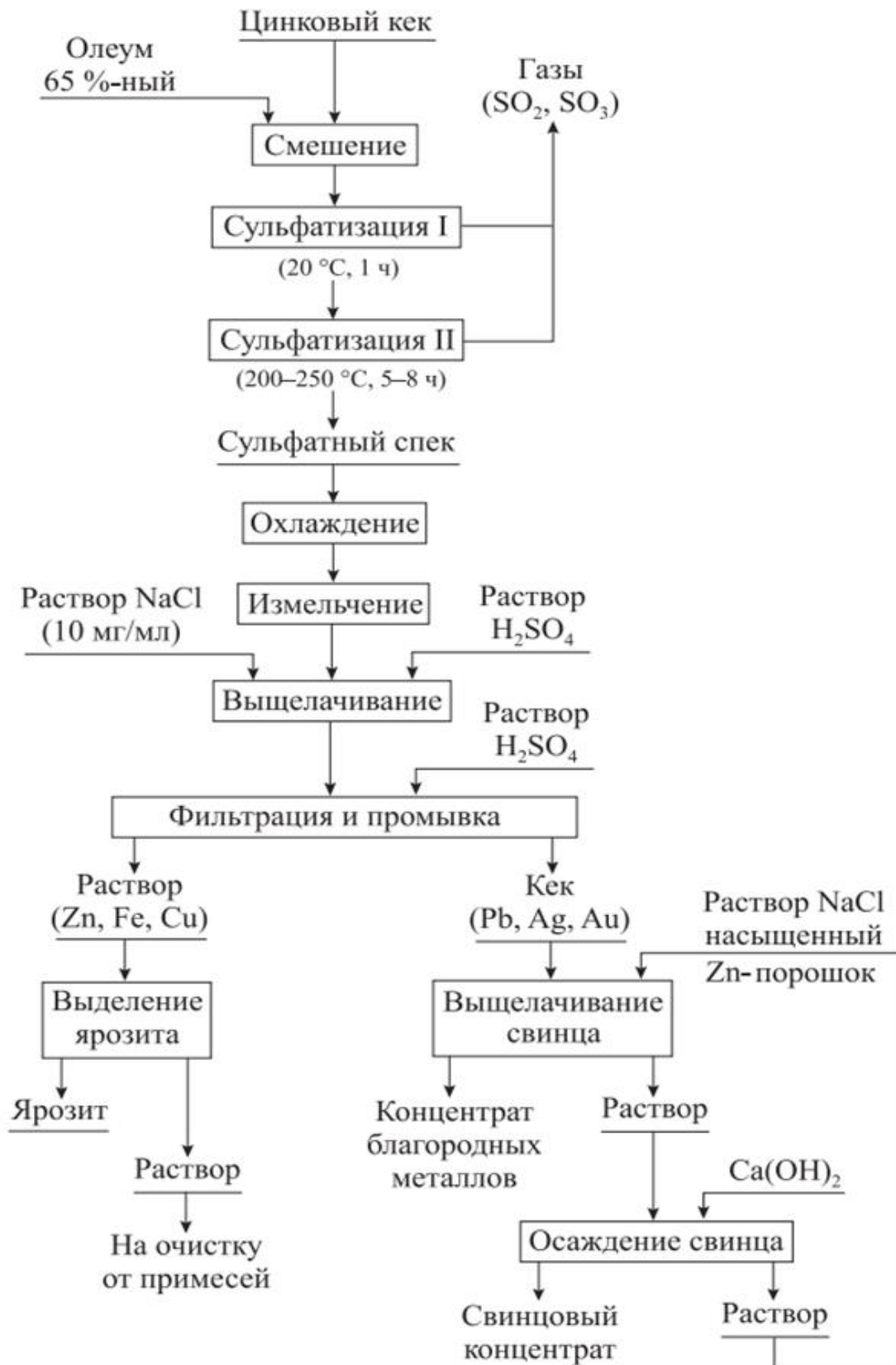
murakkabligi va yuqori qiymatli dastgoh avtoklavning ishlatilishidir. Gematit jarayonining kimyoviy tarkibi quydagicha: Zn 0,8%; Fe 63,5%; S 1,5%; Pb 0,02%; As 0,03% [18-21]. Yuqorida biz rux keklarini gidrometallurgik qayta ishlashning bir nechta usullarini ko'rib chiqdik. BBunda ko'rinib turibdiki rux keklarini gematit usulida qayta ishlash samaraliroqdir.

Rux kekini mineralogik tarkibi quydagicha ZnO, (ZnO Fe₂O₃), (2ZnOSiO₂), (ZnS) bu minerallarni xammasi bilan oleum ta'sirlashadi. Bu ta'sirlashishlar quydagi reaksiyalar bo'yicha amalga oshadi. Shu gidrometallurgiya usulini hisobga olib rux kekini oleum bn olib borishni ko'rib chiqdim, shu usul ancha samara beradi. Bu usulda 100gr rux keki uchun 125ml oleum (H₂SO₄*SO₃)4soat davomida 200-250°C da olib boriladi.

Rux keklarini oleum bilan sulfatlash, so'ngra sulfat kislota eritmasi bilan yuvish yo'li bilan qayta ishlash bo'yicha tadqiqotlar, shuningdek, qo'rg'oshin sulfatini o'rta bo'laklardan yuvish bo'yicha adabiyot manbalarni tahlil qilish, rux keklarini qayta ishlashning texnologik sxemasi taklif qilinmoqda.

1. $ZnO + H_2SO_4 * SO_3 = ZnSO_4 + H_2SO_4$
2. $ZnS + H_2SO_4 * SO_3 = ZnSO_4 + H_2S + SO_2 + 0.5O_2$
3. $2ZnO * Fe_2O_3 + 4H_2SO_4 * SO_3 = 2ZnSO_4 + 2Fe_2(SO_4)_3 + 4H_2O$
4. $ZnO * SiO_2 + H_2SO_4 * SO_3 = ZnSO_4 + H_2SiO_3 + SO_2$

Oleum kislata konsentratsiyasi 65%li eritmasi rux keki bilan aralashmasi 2-bosqichli 20-250 °C sulfidsizlantirish jarayonlaridan o'tqaziladi. So'ngra sovitilib maydalanadi, (NaCl-10mg/ml) eritmasi sulfat kislatasi (H₂SO₄) qo'shib tanlab eritiladi. Aralashmali eritmalar filtrlashdan o'tqaziladi, keyin filtrning pastki mahsulot eritmasini tarkibida Zn,Fe,Cu eritmaları aralashmasi xosil buladi. Eritmadagi Fe yarozi jarayonida cho'ktiriladi. Filtrni ustki qismida qolgan kekda nodir metallar qolgan bo'ladi. Kek NaCl eritmasi bilan tanlab eritiladi, nodir metallar (Au,Ag)lar cho'kadi. Eritma tarkibida qolgan qo'rg'oshinni NaCl eritmasi bilan Ca(OH)₂ aralashatirilib qo'rg'oshin (Pb) konsentratsiyasi olinadi. Shu usullar bilan rux keki tarkibidagi metallarni ajratib olinadi.

Принципиальная технологическая схема переработки цинковых кеков

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1]. Романтеев Ю.П. Быстров В.П. *Металлургия тяжелых цветных металлов МИСиС 2010.* [2]. Казанбаев Л.А. *Разработка усовершенствованной технологии переработки кеков цинкового производства с извлечением индия.* Москва. 2000 [3]. Санакулов К.С. *Научно-технические основы переработки отходов горно-металлургического производства.* Ташкент. Фан. 2009 г. -404 с [4]. Болатбаев К.Н., Набойченко С.С., Садыков С.Б. *Флотационно-металлургическая переработка труднообогатимого сырья.* Петропавловск: СКГУ, 2004. 401 с. [5]. Марченко Н. В., Вершинина Е. П., Гильдебрандт Э. М. *Металлургия тяжелых цветных металлов.* - Красноярск : ИПК СФУ, 2009.- 394 с [6]. Абдурахмонов С., Тошкодирова Р.Э. *Технология переработки клинкера цинкового производства // Монография. – Навои: А.Навоий, 2020.* [7]. Абдурахмонов С., Тошкодирова Р.Э. *Исследования по переработке клинкера - отхода цинкового производства // Вестник науки и образования. №10 (88) часть 1. май 2020* [8]. Тошкодирова Р.Э., Абдурахмонов С. *Переработка клинкера – техногенного отхода цинкового производства // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2020. 11(80).* [9]. Холикулов Д.Б., Якубов М.М., Масидиков Э.М., Екубов О.М. *Термодинамические исследования при извлечении ценных компонентов из кека цинкового производства нетрадиционным методом. Kompozitsion materiallar. Ilmiy-texnikaviy va amaliy jurnali, 2018, № 1, с. 6-8.* [10]. Холикулов Д.Б., Якубов М.М., Расулова С.Н., Гуро В.П. *Эффективный способ переработки цинкового кека. Узбекский химический журнал. - 2018. -№4. -С.25-30.* [11]. Kholiqulov D.B., Samadov A.U., Boltaev O.N., Akhtamov F.E. *The results of laboratory research processing of zinc cake zinc plant JSC "Almalyk MMC". European science review, Premier Publishing s.r.o. Vienna. 2018. № 11-12, Vol. 6, - Pp. 96-99.* [12]. Холикулов Д.Б., Якубов М.М., Масидиков Э.М., Мухаметджанова Ш. *Термодинамические исследования при извлечении ценных компонентов из кека цинкового производства нетрадиционным методом. Композиционные материалы. Ilmiy-texnikaviy va amaliy jurnali, 2018, №4, с. 37-40.* [13]. Kholikulov D.B., Yakubov M.M., Abdulkadirov A., Matatkulov N., Khaydaraliev K., Pulatov G., Muxametdjanova Sh. *The Study of the Characteristics of Zinc Cake and the Main Direction of Processing. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology Vol. 6, Issue 10, October 2019. Pp. 11416-11421. ISSN: 2350- 0328.*

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SO‘Z BIRIKMALARI USTIDA ISHLASH

Nuriyeva Feruza Shohsuvarovna

Termiz davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi

2-bosqich talabasi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ona tili haqidagi bilimlar boshlang‘ich ta‘limda berilishi haqida so‘z yuritiladi. Gapda so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi, so‘z birikmasi ustida ishlashning samarali usullari yoritilgan.

Kalit so‘zi: *savodxonlik, leksik-grammatik birlik gapda so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi bosh va ergash so‘zlar.*

Barchamizga ayonki, boshlang‘ich ta‘lim inson hayoti davomida to‘plagan ta‘lim-tarbiyaning poydevori bo‘lib xizmat qiladi. Mukammal boshlang‘ich ta‘lim olgan o‘quvchilar yuqori sinflarda, ta‘limning keyingi bosqichida, shuningdek hayoti davomida ham hech qanday qiyinchilikka duch kelmay, yuksak natijalarga erisha oladi desam mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu uchun eng avvalo, barcha ma‘suliyat boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga yuklatiladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilar savodini chiqarishda ularga mustahkam bilim berish va ularda zaruriy ko‘nikma va malakalarni shakllatirishda barcha imkoniyatlarni ishga solishi, ta‘lim -tarbiya jarayonini sifatli olib borishi lozimdir. Bugungi kunda o‘quvchi yoshlarning mafkurasini oshirish uchun turli mantiqiy fikrlashga turtki bo‘luvchi kitoblar ham muhim ahamiyatga ega. Bu har bit o‘quvchida erkin fikrlashga undaydi. Dekart aytganidek, "men fikrlayapmanmi demak, men mavjudman." Hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biri bo‘lgan o‘quvchining savodxonlik darajasini oshirishda ona tili ta‘lim muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tilshunoslik bo‘limlarining elementlari bosqichma bosqich o‘rgatib boriladi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar gap tuzishda so‘zlarni o‘z o‘rnida qo‘llay olishga qiynaladi. So‘z birikmasi leksik-grammatik birlik bo‘lib, tugallangan fikr ifodalagan uchun gapdan farq qiladi. Nutqda so‘z birikmalaridan gap ichida foydalaniladi. So‘z birikmasi haqidagi kengroq tushunchalar 8-sinf ona tili darsliklarida keltiriladi. Boshlang‘ich sinflar kesimda esa bu tushunchalar aynan shunday nom bilan kelmagan bo‘lsada, mavzuga oid bilimlar 1-2-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi va 3-4-sinf ona tili darsliklarida mashqlar orqali amaliy tarzda berib boriladi. 1-2-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsliklarida mavzuga doir qoidalar berilmay faqat bir nechta mashqlar bajartirish

orqali bilimlar bilan tanishish nazarda tutilgan xolos. Biz bu maqolada soʻz yasalihi, soʻz birikmalarini tuzish, soʻz turkumlari hamda gapda soʻzlarning bogʻlanishi mavzulari qoidalar bilan biroz kengroq yoritib berilgani uchun 3- sinf ona tili darsligidagi mashqlarga eʼtibor qaratamiz. Boshlangʻich sinflarda soʻz birikmasi ustida ishlashda quyidagi mashq turlaridan foydalaniladi.

1. Bosh soʻzdan ergash soʻzga soʻroq berish, soʻzlarning oʻzaro bogʻlanishini aniqlash. Masalan, Sovuq shamol esdi.

Nima esdi? – shamol esdi,

Qanday shamol? – sovuq shamol.

Ushbu topshiriq orqali oʻquvchilar gapda soʻzlarning bogʻlanishini soʻroqlar yordamida topish mumkinligini bilib oladilar. Natijada ularda soʻzlarning oʻzaro bogʻlanishini tushunishlarida soʻroq berish malakasi amaliy tarzda shakllana boshlaydi. Gapda soʻzlarning oʻzaro bogʻlanishini chizmada koʻrsatish. Masalan, Qanday? Nimani? Jangovar qoʻshiq safimizni mustahkamlaydi. Ushbu mashqni bajarish uchun namuna berilgan boʻlib, oʻqituvchi yordamida birga amaliy koʻrsatiladi. Chizma yordamida mazmunan bir-biriga bogʻlangan soʻzlari soʻroq berib topish Oʻquvchi uchun yanada osonlashadi. Bu oʻquvchilarni asta-sekin murakkab qurilmalarni tuzishga ham oʻrgatadi. Matnda uchragan soʻz birikmalarini maʼnosini tushunish. Masalan, quyidagicha topshiriq berilgan mashqqa qaraylik: Soʻroqlarga mos soʻzlar qoʻyib, gaplarni toʻldiring.

2. Oʻquvchilar (kimlarga?) sovgʻa tayyorlashdi. Qizlar qiyqimdan (qanaqa?) qoʻgʻirchoqlar tikdilar. Oʻgʻil bolalar (nimadan?) uychalar yasadilar. Foydalanish uchun soʻzlar: chiroyli qogʻozdan kichkintoylarga. Oʻquvchilar ushbu topshiriqni bajarish davomida har bir soʻzni kerakli oʻrinlarga soʻroq berish Orqali maʼnosiga mos keluvchi soʻzni topib qoʻyib, talaffuz qilib koʻrishlari mumkin. Bu topshiriq orqali oʻquvchilarda sintaksis boʻlimiga doir soʻzlarning bogʻlanishi yuzasidan amaliy bilim va koʻnikmalar hosil qilinishiga erishish mumkin.

3. Matnda yoki faoliyat jarayonida uchragan yangi soʻz bilan soʻz birikmasi tuzish. “Berilgan soʻzlardan birikma tuzing” deb topshiriq berilgan. Bular “Shoʻx , olma, uzmoq, olma, ertakni, qoʻshiq , qovun, bola, tinglamoq, mehnatsevar, termoq.”

Yuqoridagi soʻzlardan birikma tuzamiz. Shoʻx qoʻshiq, olma termoq, ertakni tinglamoq, qovun uzmoq, mehnatsevar bola. Bu topshiriqni bajarish jarayonida oʻquvchilar oʻzlari oʻqigan har qanday soʻzlarning maʼnosini chaqa olishmaydi. Soʻroq berish orqali mazmunan bir-biriga mos kelmaydigan birikmalar tuzishlari ham

mumkin. Masalan, sho‘x bola, olma uzmoq, qovun termoq. Bunda so‘roq to‘g‘ri berilgan bo‘lsa ham mazmun jihatdan so‘z birikmasi biroz to‘g‘ri kelmagan vaziyat bo‘lishi ehtimoldan holi emas, albatta. Shuning uchun ham o‘quvchilarga tuzayotgan birikmalarning mazmun jihatdan katta ahamiyat kasb etishini tushuntirib borish kerak. mashqning bu turi so‘zning ma‘nosini chuqur tushunishga va undan o‘z nutqida chiroyli qo‘llashga yordam beradi.

4. So‘z turkumlarini o‘rganish bilan bog‘liq holda so‘z birikmasi tuzdirish. Bu turdagi mashqlar so‘z turkimlarini har birini alohida o‘rganish davomida bajarib boriladi. 3-sinf ona tili darsida asosan ot, sifat, son, fe‘l so‘z turkumlari bilan tanishtiriladi. Ko‘pincha har bir so‘z turkumi bilan tanishtirilganda matndan so‘roq berish orqali shu so‘z turkumini ajratish va unga bog‘langan so‘z bilan birga yozish topshirig‘i beriladi.

Ot bilan ot – maktab bog‘i
Sifat bilan ot – yoqimli kuy
Son bilan ot – yettinchi avtobus
Olmosh va fe‘l - unga berdi
Ot bilan fe‘l – kinoga bordi.

Yuqoridagi mashqlar o‘quvchilarda so‘z birikmasi va gap tuzishda xatoga yo‘l qo‘ymaslik, sintaksis-uslubiy xato qilishning oldini olish uchun xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari gap tuzishda so‘z birikmalarini noto‘g‘ri qo‘llash xolatlari ko‘p uchrashi mumkin. Bunday xatolar asosan kelishiklarni o‘z o‘rnida qo‘llay olmasliklaridan kelib chiqadi. Masalan,

<i>O‘quvchi nutqida uchraydi</i>	<i>To‘g‘ri birikma</i>
<i>Maktabni bog‘i</i>	<i>maktabning bog‘i</i>
<i>Ukamda berdim</i>	<i>ukamga berdim</i>
<i>Sayohatda chiqdik</i>	<i>sayohatga chiqdik</i>
<i>Mashinaga keldim</i>	<i>mashinada keldim</i>

Bolalar ko‘proq xatoga yo‘l qo‘yadigan so‘z birikmalarini yig‘ib borish xatoni oldini olishga qaratilgan mashqlar tuzishga imkon yaratadi. So‘z birikmasi ustida ishlash grammatik imloviy va boshqa mashqlarni to‘g‘ri bajarishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagilardan so‘z birikmasiga oid sintaktik bilimlar anchagina murakkab ekanligi uchun o‘quvchilarda o‘rganishni ertaroq boshlash va mashqlar natijasida ko‘proq takrorlash zarurligi kelib chiqadi. Shundagina ularning

sintaktik bilimlari oshishi, nutqiy xatoliklarning bartaraf etilishi va savodxonlik darajasi oshishiga hissa qo'shgan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Atadjanov, J. M. (2018). *Developing Professional Pedagogical Mastery of Future Initial Classes Teachers. Eastern European Scientific Journal*, (2).

2. Gazieva, D. (2019). *MEDIATEXT IN THE FUNCTIONAL-PRAGMATIC ASPECT. Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(9), 153-158.

3. Han-Woo, C., Khan, V. S., Yilmaz, E., Omelicheva, M., Hyo-Joung, K., Chai-Mun, L., & Chung-Rok, P. (1999). *International Journal of Central Asian Studies. Institute of Asian Culture and development*.

4. Inomzoda, A. A. (2021). "Improving The Teaching Of" Education" On the Basis of Multimedia Technologies" (On the Example of Primary Classes). *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 88-90.

5. INTER, FIBER LENGTH IN. "An International Multidisciplinary Research Journal." *An International Multidisciplinary Research Journal* 41.43 (2017).

6. Kakharov, K. (2022). *Characteristics of Father's Speech in Uzbek and German Families. International Journal of Culture and Modernity*, 14, 43-47.

7. Kakharov, K., & Ergasheva, S. (2022). *Main Features and Functions of Uzbek and English Advertising. International Journal of Culture and Modernity*, 14, 56-60.

8. Kholikova, D. (2020). *INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22

9. Kholikova, D. M. (2021). *DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN*

CHIQUINDI ELEKTRON QURILMALAR TARKIBIDAN QIMMATLI KOMPONENTLARNI AJRATIB OLIISH TEXNOLOGIYALARINI TAHLIL QILISH

Samadov Alisher Usmonovich

professor, DSc, doctor

Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filiali

Ermatov Tursunali Murod o'g'li

Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filiali magistranti

ANNOTATSIYA

Dunyo miqyosida chiqindilar muammosi eng dolzarb ekologik masalalardan biriga aylanib bormoqda. Tahlillarga ko'ra, so'nggi yillarda maishiy va sanoat chiqindilarining yildan-yilga ortayotgani yer yuzidagi ekologik barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda texnika texnologiyani asosini elektron qurilmalar tashkil etadi. Bu elektron qurilmalarni tarkibida qimmatbaho nodir va kamyob elementlar mavjud. Qurilmalarni eskirishi va ulardan foydalanmaslik chiqindilar sifatida yig'ilib borishiga sabab bo'lmoqda. Ulardan nodir va kamyob elementlarni ajratib olish chiqindidan oqilona foydalanish va iqtisodiy samaradorlikka olib keladi.

Tayanch iboralar:

Chiqindi elektron qurilmalar, utilizatsiya, qayta ishlash, maishiy chiqindilarni to'plash, gidrometallurgik qayta ishlash, nodir va kamyob elementlarni ajratib olish, elektr va elektron jihozlar (elektron chiqindilar), Radioelektron qurilmalar

Maqolada [1] elektr va elektron jihozlar (elektron chiqindilar) chiqindilarining dolzarbligi va utilizatsiyasi muhokama qilinadi. Elektron chiqindilarni boshqarish sohasidagi qonunchilik va me'yoriy hujjatlar to'g'risida ma'lumotlar to'planadi, turli mamlakatlarning elektron chiqindilar sohasidagi tajribasi tahlil qilinadi. Elektron chiqindilar bilan to'g'ri muomala qilishning dolzarbligi dunyoda elektron chiqindilar miqdori ortib borayotgani, bu inson salomatligi va atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatayotganligi bilan bog'liqligi o'rganiladi. Evropa Ittifoqi, MDH, mamlakatlarida elektron chiqindilarni boshqarish sohasidagi amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning tahlili o'tkazildi, bu bugungi kunda elektron chiqindilarni boshqarish tizimi dastlabki bosqichda ekanligini ko'rsatdi. Bu soha davlatdan ko'proq e'tibor talab qiladi.

Bu maqolada [2] ko'p yuz minglab tonna metallolomlarning to'planishi bozor iqtisodiyotiga o'tish minglab norentabel tarmoqlarning yopilishiga va tugatilishiga olib

kelishi yoritiladi. 70 mln.gacha elektron va elektr maishiy texnika chiqindilarini qayta ishlash zarurati aniq: bunga hayot uchun xavfli bo'lgan chiqindilar kiradi. Komponentlar va qimmatbaho materiallarning katta yo'qotishlari va natijada tuproq va yer osti suvlarining ifloslanishi chiqindilarni poligonlarda saqlash kabilardir. Rossiyada ikkilamchi resurslarni qayta ishlash va ulardan foydalanish bo'yicha keng ko'lamli ishlab chiqarishni rivojlantirish, yangi korxonalarni yaratish uchun zarur shart-sharoitlari yaratildi. Maqolada Rossiya Federatsiyasi hududida elektron jihozlarining chiqindilarini kompleks qayta ishlash va yo'q qilish holatlari tahlil qilinadi.

Rivojlangan davlatlarda ikkilamchi metallurgiya korxonasi qayta ishlash holatini yaxshilash maqsadida ko'p komponentli elektron qoldiqlardan asil va rangli metallarni kompleks differensial ajratib olishning texnologik sxemasi taklif etilmoqda. [3] Bu yangi texnologiyani afzalliklari va qazib olish natijalari keltirilgan. Texnologiyani joriy etish natijasida olingan foyda ko'rsatkichlari asosiy mahsulot sifatida oltin tannarxini boshqa qimmatli tarkibiy qismlarni olish bilan bog'liq holda kamaytirishni hisobga olgan holda keltirilgan. Rangli va qimmatbaho metallarni kompleks qazib olish samaradorligi koeffitsienti quyidagi formula bo'yicha hisoblab chiqilgan: $K = \text{Daromad} / \text{Xarajatlar}$. Xarid narxlarining oshishi foydaga ta'siri tahlil qilinadi. Rossiya Federatsiyasi Markaziy bankining kursi bo'yicha qimmatbaho metallar miqdori uchun sotib olish narxining 100% gacha ko'tarilishi bilan 1 tonna hurda uchun foydaning pasayishi 0,01 dan 0,05% gacha bo'lganligi aniqlandi. Shu sababli, muvozanatli bozor narxlariga nisbatan xom ashyoni sotib olish narxining sezilarli darajada oshishi ehtimoli mavjud. Elektron chiqindilardan qimmatbaho butlovchi qismlarni kompleks ajratib olishning taklif etilayotgan texnologik sxemasini amalga oshirish va zarur resurslarni olish va ularni taqsimlashning aniq strategiyasi sifatida xomashyo xarid narxlarini oshirish strategiyasidan foydalanish iqtisodiy faoliyatning iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Daromadning o'sishi kompaniyaga qisqa muddatli va uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun uning iqtisodiy holatini yaxshilash va raqobat muhitida bozor o'rnini mustahkamlash uchun foydalanish imkonini beradi.

Maqolada [4] qimmatbaho metallarning ikkilamchi metallurgiya bozorida ustunlik qilmaydigan korxonasi uchun elektron chiqindilardan qimmatbaho komponentlarni kompleks tabaqalashtirilgan ajratib olishning texnologik sxemasini joriy etish asosida narx strategiyasi taklif etiladi. Sxemaning iqtisodiy samaradorligini baholash berilgan. Xarid narxlarining oshishi va parchalarning ayrim kompozitsiyalarini qayta ishlash hajmining oshishi bilan korxonaning iqtisodiy ko'rsatkichlarining o'zgarishi tendentsiyalari tahlil qilinadi. Taklif etilayotgan texnologiyani joriy etish va zarur resurslarni olishning o'ziga xos strategiyasi sifatida

xom ashyoni sotib olish narxlarini oshirish strategiyasidan foydalanish qo‘shimcha etkazib beruvchilarni jalb qilish imkonini berishi aniqlandi.

Mamlakatlarda elektron chiqindilarni qayta ishlash sanoatini shakllantirish yo‘lidagi asosiy muammolardan biri chiqindilarni yig‘ish darajasining pastligidir. Bugungi kunga kelib, elektron chiqindilar bilan nazorat qilish tizimi Evropa Ittifoqi mamlakatlarida keng rivojlangan. Maqolada [5] elektron chiqindilarni boshqarishning xorijiy tajribasi qisqacha tahlil qilinadi. Hozirgi bosqichda Qozog‘iston Respublikasida elektron chiqindilarni utilizatsiya qilishni tartibga solish bo‘yicha ba‘zi ma‘lumotlar keltirilgan. Respublikada elektron chiqindilarni samarali qayta ishlash yo‘lidagi yutuqlar va muammolar.

Ushbu maqolada [6] “Dalprodukt” mas’uliyati cheklangan jamiyatining chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha sanoat faoliyati ko‘rib chiqiladi. Radioelektron qurilmalarni utilizatsiya qilish bilan bog‘liq asosiy muammolar aniqlandi. Zamonaviy ishlanmalarni tahlil qilish asosida elektron chiqindilarni utilizatsiya qilishning texnologik jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari taklif etildi.

Bu maqolada [7] Perm shahrida elektron chiqindilarni yig‘ish va yo‘q qilishni tashkil qilish sxemalari tavsiya etiladi, katod nurlari trubkasi (CRT) bilan kompyuter monitorining komponentlari misolida elektron chiqindilarni qayta ishlashning texnologik sxemasi taklif etiladi.

Hozirgi vaqtda Rossiyada ishlab chiqarilgan elektron chiqindilarning umumiy massasi yiliga 1,5 million tonnaga yaqinlashmoqda, shundan taxminan 5-7% qayta ishlanadi. Bu metallurgiya sanoatining yangi tarmog‘ini yaratish uchun Rossiyada ikkilamchi metallarning keng ko‘lamli ishlab chiqarishini yaratish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. [8] Magistrlik dissertatsiyasining maqsadi - elektron chiqindilar va chiqindilarni qayta ishlash samaradorligini baholash va tendentsiyalarni aniqlashning nazariy va uslubiy asoslarini ishlab chiqishdir. Manba sifatida o‘quv, uslubiy va ilmiy-tadqiqot adabiyotlari, muallifning empirik tadqiqotlari natijalari, korxonalar ma‘lumotlari ishlatilgan. Magistrlik dissertatsiyasida tendentsiyalar bilan bog‘liq holda elektron chiqindilar va chiqindilarni qayta ishlash yo‘nalishini tanlash uchun uslubiy yondashuv ishlab chiqilgan.

Elektron va elektr chiqindilarini ishlab chiqarish muammosi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Elektron soni va elektr jihozlari bozorda katta sur‘atlarda o‘sib bormoqda, ammo texnik taraqqiyot tufayli, ular tezda eskiradi. Natijada, butun dunyo bo‘ylab to‘planadi utilizatsiya qilinishi va qayta ishlanishi kerak

bo'lgan katta hajmdagi uskunalar ortadi. Hozirda [9] elektron va elektr jihozlarining tarkibi bir qator moddalarni o'z ichiga olishi atrof-muhitga va inson salomatligiga zarar etkazishi aniqlandi. Elektron va elektr chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari uchun innovatsion mezonlar bo'lishi mumkinligi iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ta'sirlar nuqtai nazaridan baholandi. Elektronlarni utilizatsiya qilishni tartibga solish bo'yicha ba'zi ma'lumotlar hozirgi bosqichda Qozog'iston Respublikasida elektron chiqindilarni qayta ishlash yo'lidagi samarali yutuqlari o'rganildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Elektr texnika va elektron uskunalar chiqindilarini boshqarish sohasidagi qonuniy va me'yoriy huquqlarning tahlili.

Salnikova Anastasiya, Raslambekova Natalya [Kuban davlat universiteti, Krasnodar, Rossiya]

<http://econbull-icsras.ru/index.php/Test/article/view/79>

2. Rossiyada elektron lomlarni qayta ishlab chiqish holati tahlili.

M.A. Максимова

[file:///C:/Users/User/Downloads/analiz-sostoyaniya-pererabotki-elektronnogo-loma-v-rossii%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/analiz-sostoyaniya-pererabotki-elektronnogo-loma-v-rossii%20(1).pdf)

3. Elektron qurilmalardan rangli va qimmatbaho metallarni ajratib olish: Iqtisodiy ko'rsatkichlar.

L. S. Strijko, Yu. Yu. Kostyuxin, G. V. Krujkova, E. A. Ivanova .

<https://cvmet.misis.ru/jour/article/view/48>

4. Qimmatbaho metallar ikkilamchi metallurgiya korxonasida elektron brikalarga narx tashlash tizimini takomillashtirish..

G. V. Krujkova

<https://ecoprom.misis.ru/jour/article/view/66>

5. Elektron chiqindilarni ishlab chiqarish va foydalanishning zamonaviylik muammosi.

Jussupova D. Sailaubekova P.

<file:///C:/Users/User/Downloads/obrazovanie-i-utilizatsii-elektronnyh-othodov-kak-ekologicheskaya-problema-sovremennosti.pdf>

6. Elektron uskunalar chiqindilarini ajratib olish. (DALPRODUKT MCHJ misolida)

Kurgannikova N.V. , G. A. VOLOSNIKOVA

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35023374>

7. Perm hududida maishiy elektron chiqindilarni boshqarish sxemasini ishlab chiqish.

KULIKOVA YULIA VLADIMIROVNA 1, BALABENKO NATALIA ALEKSANDROVNA 1

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=15534215>

8. Elektron chiqindilar va chiqindilarni qayta ishlash samaradorligi va tendentsiyalarini baholash

Girfanov, R. D.

<https://elar.urfu.ru/handle/10995/97945>

9. Atrof-muhitni samarali ximoya yo‘li electron chiqindilarni qayta ishlab chiqishning hozirgi tendensiyalari.

Jusupova D.B.1, Sailaubekova P.N.2

https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2021/06/vestnik-kaznu.-seriya-ekologicheskaya_2018-55-2.pdf#page=4

XITOIY TILI QUYOSH ENERGIYASI TERMINLARINING TARJIMADA BERILISHI

Karimova X.A

ToshDJTU xitoy tili va nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada muqobil energiya sohalaridan biri gelioenergetika terminlarining tarjimada berilishini ko'rib chiqamiz. Ma'lumki, muqobil energiya manbalaridan keng foydalanish har bir mamlakatning ustuvor maqsadlari hamda energetika havfsizligi vazifalariga muvofiq keladi va energetika sohasining jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: terminlar, terminlar tarjimasi, muqobil energiya terminlari, quyosh energiyasi terminlari.

TRANSLATION OF CHINESE SOLAR ENERGY TERMS

ABSTRACT

In this article, we will consider the translation of the terms of one of the alternative energy fields, solar energy. It is known that the widespread use of alternative energy sources is in accordance with the priority goals and tasks of energy security of each country and is one of the rapidly developing areas of the energy sector.

Key words: terms, translation of terms, alternative energy terms, solar energy terms.

Termin grekcha terminus so'zidan olingan bo'lib, chek-chegara degan ma'noni bildiradi. U fan-texnika, qishloq xo'jaligi, san'at va madaniyat sohasiga xos so'z hisoblanadi. Terminologiya - terminlar haqidagi ta'limot va terminlar majmui degan ma'nolarni anglatadi.[5]

Terminologiya deganda, umumadabiy tilning mustaqil funksional turi, ya'ni an'anaviy fan tili (fan, ilm yoki texnika tili) nazarda tutiladi. Fan tili umumadabiy tilning funksional sistemalaridan biri sifatida jonli so'zlashuv tili va badiiy adabiyot tili tushunchalari bilan bir qatorda turadi. [1]

Termin so'zi o'rnida ba'zan atama, istiloh so'zlarini ishlatish hollari uchray turadi. Ammo bu to'g'ri emas. Atama termin so'ziga nisbatan tor tashunchani ifodalaydi. Istiloh so'zi esa arabchadir. Uni xalq tushunmaydi va meyorga aylangan emas. Terminologiya masalalari hamisha tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri

bo‘lib kelgan. Chunki terminlarning sohalar lug‘aviy qatlamlaridagi o‘rni va vazifasini belgilash, tushunchaning mazmun-mohiyatini to‘g‘ri anglash imkonini beradi.

Terminalogiyaning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Masalan, umumadabiy tilda sinonimiya, omonimiya va kup ma’nodlilik tilning boyligi bo‘lsa, Terminalogiyada bular salbiy hodisa hisoblanadi. Masalan, birgina tushunchani ifodalash uchun o‘zbek tilida yarimo‘tkazgich — chalo‘tkazgich — nimo‘tkazgich terminlari qo‘llanmoqda. Bu, o‘z navbatida, o‘qisho‘qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi. Shu sababli ham terminalogiyasi ma’lum darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma’lum terminologik me‘yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminalogiyaning rivojida fan sohalariga oid maxsus lug‘atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega. [5]

Ushbu maqolada muqobil energiya sohalaridan biri gelioenergetika terminlarining tarjimada berilishini ko‘rib chiqamiz. Ma’lumki, muqobil energiya manbalaridan keng foydalanish har bir mamlakatning ustuvor maqsadlari hamda energetika havfsizligi vazifalariga muvofiq keladi va energetika sohasining jadal rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Muqobil energiya manbalari bu gidroenergetika, shamol energiyasi, quyosh energiyasi, geotermal energiya, biomassa va suv oqimi energiyasidan foydalanish orqali olinadigan qayta tiklanadigan energiyadir.

Muqobil energiya manbalarining turlari:

1. Quyosh energiyasi 太阳能 tàiyángnéng
2. Shamol energiyasi 风能 fēngnéng
3. Suv energiyasi 水能 shuǐ néng
4. Geotermal energiya 地热能 dì rènéng
5. Bioenergiya 生物燃料 shēngwù ránliào
6. Oqim energiyasi 海流能 hǎiliú néng
7. Okean energiyasi 海洋能 hǎiyáng néng (to‘lqin energiyasi 潮汐能 cháoxī néng, harorat farqi energiyasi 温差能 wēnchā néng, tuzlar farqi energiyasi 盐差能 yán chà néng)

8. Biogaz resurslari 沼气资源 zhǎoqì zīyuán

Quyosh Yerdagi asosiy energiya manbayi hisoblanadi, chunki har yili sayyoramizga taxminan 173 PVt (yoki 173 million GVt) quyosh energiyasi tushadi, bu esa global energiyaga bo‘lgan ehtiyojdan 10 ming baravar ko‘proqdir. Uyingizda yoki ochiq joylarda fotovoltaiik modullar quyosh nurini kremniy yordamida elektr energiyasiga aylantiradi. Quyosh kollektorlari isitish va issiq suv ishlab chiqarish

uchun ham foydalaniladi. Quyosh panellari bulutli havoda va hatto qor yog‘ishida ham energiya ishlab chiqarishi mumkin. Eng katta samaradorlik uchun ular ma’lum bir burchak ostida o‘rnatilishi kerak – ekvatoridan qanchalik uzoqroq va panellarni o‘rnatish burchagi qanchalik katta ekani ahamiyatga ega. Xitoy o‘n yil ichida qayta tiklanadigan energiya uskunalari bo‘yicha yetakchi ishlab chiqaruvchiga aylandi. Avvalo, biz quyosh panellari haqida gapiramiz. Dunyodagi eng yaxshi 10 ta quyosh batareyasi ishlab chiqaruvchisidan yettitasi Xitoy kompaniyalaridir. Umuman olganda, texnologiyalarning rivojlanishi qayta tiklanadigan energiya manbalarining yangi ob‘yektlarini qurish xarajatlarini pasaytirdi. [2]

Quyida gelioenergetika terminlarining o‘zbek tilida tarjimada berilishini ko‘rib chiqamiz:

1. 标准太阳能电池 Biāozhǔn tàiyáng diànchí - standart quyosh batareyasi. U nurlanishni o‘lchash yoki standart quyosh spektrining nurlanishiga asoslangan quyosh simulyatori nurlanishining fotovoltaik qurilmasini sozlash uchun ishlatiladi.

2. 入射角 Rùshè jiǎo - tushish burchagi. Tushish burchagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tushayotgan nur va qabul qiluvchi yuzaning orasidagi burchakdir.

3. 光伏反应 Guāngfú fǎnyìng - fotovoltaik reaksiya. Fotovoltaik reaksiya nurlanish energiyasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri elektr energiyasiga aylantiradi.

4. 转换效率 Zhuǎnhuàn xiàolǜ - konversiya samaradorligi. Konversiya samaradorligi - bu ishlab chiqarilgan maksimal elektr quvvatining belgilangan sinov sharoitida o‘lchangan nurlanish mahsulotiga va generatorning maydoniga nisbati.

5. 光谱响应 Guāngpǔ xiǎngyìng - spektral reaksiya. Spektral reaksiya - muayyan to‘lqin uzunligida birlik nurlanishi natijasida hosil bo‘lgan qisqa tutashuvli oqim zichligi to‘lqin uzunligi funksiyasi sifatida ifodalanadi.

6. 辐照度 Fú zhào dù – radioaktivlik. Nurlanish - birlik yuzasiga tushadigan nurlanish kuchi (Vt/sm^2)

7. 组件 (太阳能电池组件) Zǔjiàn (tàiyáng diànchí zǔjiàn) - Modullar (Quyosh batareyasi modullari). Quyosh batareyasi moduli faqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri oqim chiqishini ta’minlaydigan qadoqlash va ichki ulanishga ega bo‘lgan eng kichik bo‘linmaydigan quyosh batareyasi kombinatsiyasi qurilmasiga ishora qiladi.

8. 辐射 Fúshè – radiatsiya. Bu energiyani elektromagnit to‘lqinlar yoki zarrachalar (fotonlar) shaklida tarqatish jarayoni.

9. 辐射光谱 Fúshè guāngpǔ - radiatsiya spektri. Bu nurlanish energiyasining monoxromatik komponentlarga parchalanishida energiya taqsimoti.

10. 直流/交流电压变换器 (逆变器) Zhíliú/jiāoliú diànyā biànhuàn qì (nì biàn qì) - DC/AC kuchlanish konvertori (inverter). DC / AC konvertori (inverter) to'g'ridan-to'g'ri oqimni o'zgaruvchan tokga aylantiradigan qurilmaga ishora qiladi.

11. 大气质量 Dàqì zhí liàng - havo massasi. Bu quyosh nurlari orqali o'tadigan havo massasidir.

12. 暗电流 Àn diànliú - qorong'u oqim. Yorug'lik intensivligi sharoitida qorong'u oqim akkumulyator ichidagi fototokning yo'nalishiga qarama-qarshi bo'lgan musbat ulanish oqimidan hosil bo'ladi.

13. 光 生 电 流 (光 电 流) Guāngshēng diànliú (guāng diànliú) - Fotogeneratsiyalangan oqim (fototok). Bu quyosh xujayrasi yoritilganda foto-hosil qilingan tashuvchilarning harakati natijasida hosil bo'lgan oqim.

14. 光生电压 Guāngshēng – Fotovoltaik. Fotovoltaik quyosh hujayrasi yorug'lik energiyasini o'zlashtirgandan so'ng, mos ravishda hujayraning o'rnatilgan elektr maydonining har ikki tomonida teshiklar va elektronlar to'planishi natijasida hosil bo'lgan kuchlanish.

15. 太阳能电池的伏安特性曲线 Tàiyáng diànchí de fú ān tèxìng qǔ xiàn - Quyosh batareyasining volt-amper xarakterli egri chizig'i. Quyosh batareyasining volt-amper xarakterli egri chizig'i - bu yorug'lik intensivligiga duchor bo'lgan quyosh batareyasi uchun ma'lum bir nurlanish va harorat va turli xil tashqi kontaktlarning zanglashiga olib keladigan yuklari ostida yukga tushadigan I oqim va batareyaning har ikki uchidagi kuchlanish V o'rtasidagi bog'liqlik. [3]

Tadqiqot davomida rus tilida quyosh energiyasiga oid 48ta termin topildi [6]. Xitoy tilida esa quyosh energiyasiga oid 53 ta termin ko'rib chiqildi [4].

Terminlarning yildan yilga o'zgarishi va yangi terminlarning paydo bo'lishi fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Tabiiy holda fan-texnika taraqqiyoti keng miqyosda yoyilayotganligi bois turli soha mutaxassislarining shu soha yutuqlaridan keng foydalanishi sababli terminlarga bo'lgan e'tibor ortmoqda va yangi terminlar paydo bo'lmoqda. Terminalogik nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak ham boshqa sohalarga nisbatan fan-texnikaga doir terminlar ko'p va keng miqyosda foydalaniladi. [2]

Boshqa xorijiy tillardagi turli sohalarga doir ilmiy matnlarni ya'ni terminlari mavjud bo'lgan matnlarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yoki aksincha bo'lganda turli xil muommolar paydo bo'ladi. Ilk muommo va ayni paytda katta masalalardan biri qaysi tildan tarjima qilayotgan bo'lsangiz o'sha matndagi terminning ma'nosiga mos termini narigi tildan tarjima qilishda topib bo'lmay qoladi. Bu katta

qiyinchilik tugʻdiradi. Bundan avval kichik bir masalaga toʻxtalib oʻtsam, oʻzbek tiliga boshqa tillardan (mn:ingliz tili) ilmiy ishlar tarjima qilinayotganda duch kelinayotgan terminlarni tarjima qilish uchun oʻzbek tilida yaratilgan sohaviy terminlarga oid qoʻllanmalar mavjud emas, boʻlsa ham toʻliq emas, bu esa tarjimon va til oʻrganuvchilari uchun terminlarni tarjima qilishda katta muommolarga sabab boʻladi. Oʻylashimcha, yuqoridagi masalalar orqali bu uchinchi muommo paydo boʻlmoqda, bu muommo shuki, oʻzga tildan termin tarjima qilinayotganda bizning tilimizda oʻsha soʻzga mosi topilmagandan soʻng oʻsha chet soʻzni oʻz holicha (kalka) qabul qilishmoqda va oʻsha soʻzni tarjimasi orqali bizni tilda koʻradigan boʻlsak notoʻgʻri maʼno bermoqda. Bu ham katta xato deb aytolamiz. Hozircha terminlarga oid bu masalalar yechilganicha yoʻq ammo, shunday muommolar mavjud ekan izlanish, oʻrganish va bu masalalarni hal qilishga harakat qilish lozim.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, fan-texnika va barcha sohalar rivojlanar ekan terminlar ham koʻpayadi va yangi terminlar vujudga keladi. Bu albatta yaxshi, ammo terminlarni vaqti - vaqti bilan saralab, tartiblab borish lozim. Shu bilan birga biz terminlar tarjimasi jarayonida vujudga kelayotgan muommolarni bartaraf etish uchun doimo oʻrganish va harakatda boʻlishimiz lozim. Shundagina terminologiya rivojiga oz boʻlsa ham, oʻz xissamizni qoʻshgan boʻlamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. Исследования по русской терминологии. М.1977.– С.8-12
2. Geldiyeva X. Abjalova M.//Terminlarni tarjima qilish masalalari// “KOMPYUTER LINGVISTIKASI: MUAMMOLAR, YECHIM, ISTIQBOLLAR” Respublika I ilmiy-texnikaviy konferensiya// №. 01 (2021)
3. <https://xabardor.uz/uz/post/muqobil-energiya-manbalari-nima-va-ularning-kelajagi-bormi>
4. https://solar.ofweek.com/2013-08/ART-260008-11001-28716340_2.html
5. <https://fayllar.org/mavzu-terminlarning-yasalishi-va-terminologik-lugatlar.html?page=4>
6. <http://www.solbat.su/enciklopediya/glossary/>

ANDIJON VILOYATIDA QISHLOQ XO‘JALIGI SALOHIYATI HAMDA AGROTURIZM IMKONIYATLARI TAHLILI

Nurmatova Inobatxon Avazbek qizi
Andijon Davlat Universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Andijon viloyatida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan ishlar tahlil qilingan, hamda, agroturizm salohiyati va imkoniyatlari yoritilgan. Mamlakatimizda ishlab chiqilgan qonun - vaqarorlarga asosan kamchiliklar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *Qishloq xo‘jaligi, agroturizm, klaster, intensiv bog‘, infratuzilma.*

АБСТРАКТ

В данной статье проанализирована работа, проводимая по развитию сельского хозяйства Андижанской области, выделены потенциал и возможности агротуризма. Закон, разработанный в нашей стране, рассмотрен с учетом его недостатков.

Ключевые слова: *Сельское хозяйство, агротуризм, кластер, интенсивный сад, инфраструктура.*

ABSTRACT

In this article, the work carried out on the development of agriculture in Andijan region is analyzed, and the potensial and opportunities of agrotourism are highlighted. Based on the laws and regulations developed in our country, shortcomings were considered.

Key words: *Agriculture, agrotourism, cluster, intensive garden, infrastructure.*

KIRISH

O‘zbekiston dehqonchilikning eng qadimiy o‘choqlaridan biridir Bundan bir necha ming yil avval g‘alla ekinlari, qovun, tok va boshqa mevalar hamda o‘simliklar yetishtirilgan Ular hozirgi kungacha dunyo bozorlarida mazasi va sifati bilan ajralib turadi. Qishloq xo‘jaligi rekreatsiya imkoniyatlarini turli xil yo‘nalishdagi yangi qirralarni tadbiiq etish hamda tashkil qilish sayyohlarni yil davomida qabul qilish imkonini beradi. Qishloq xo‘jaligi sohalarining mavjud boy imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish, ayniqsa uni agroturizm orqali rivojlantirish va qishloq aholisining farovonligini oshirish bizning asosiy maqsadlarimizdanb biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mamlakatimizning iqlim sharoiti qishloq xo'jaligining har bir tarmog'i kabi agroturizm sohasini ham istiqbolda yanada rivojlantirish eng muhim omillardan biridir. Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanib, qishloq joylarda aholi bandligini ta'minlashdan tashqari, rekreatsiya turizmi bilan agroturizmni bir hududda yonma yon rivojlantirish, mahsulotlarning eksport salohiyatini oshirib, jahon bozorida assortimentini ko'paytirish va ularning raqobatdoshligini oshirish doirasida bir qancha amaliy ishlar olib borilmoqda. Jumladan, Andijon viloyatining tuman va shaharchalarida fermerlar va ishchi hodimlar tuproqning hosildorligidan tortib, mahsulotning sifatigacha eng yuqori turlarini yetishtirish, tabiiy usullardan foydalanish yuzasidan zarur ishlar olib borishmoqda. Agrar sohani rivojlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarilishi samaradorligini oshirish, qishloq xo'jalik mahsulotlari qayta ishlash sanoatini rivojlantirishda mintaqalarning o'ziga xos xususiyatlari, shart-sharoitlaridan unumli foydalanish asoslanadi. O'zbekiston respublikasi qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lgan sohalarni rivojlantirish bozor munosabatlariga o'tish jarayonida muhim ro'l o'ynaydi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va ularni yetkazib berish Agrosanoat majmualarining bir ko'rinishi sifatida iqtisodiyotimizning bir bo'lagi hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda agroturizmning turli xil ko'rinishlari shakllangan. Ularda agroturizm shakllari ko'proq ekoturizm ko'rinishida namoyon bo'ladi. Mahalliy aholining qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishi va yetkazib berishi bilan bog'liq bo'lgan jarayonlardan turistik maqsadlarda foydalanish, hamda ekologik jihatdan toza bo'lgan qishloq sharoitida dam olishni tashkil etishni agroturizmning bir ko'rinishi sifatida e'tirof etish mumkin.

Agroturizm yetarli darajada shakllanib rivojlangan davlatlar qatoridagi asosiy o'rinlarni G'arbiy yevropadagi Italiya, Fransiya, Germaniya hamda AQSh davlatlari egallaydi. G'arbiy Yevropada agroturizm turizm sanoatining samarali va daromad keltiruvchi bo'g'ini sifatida shakllanishiga davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishiga sabab bo'lgan.

Tadqiqot natijalari.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakatimizda turizmni izchil rivojlantirish istiqbollari, sayyohlik obektlaridan samarali foydalanish, ko'rsatilayotgan xizmat turlari sifatini oshirish, yurtimizga tashrif buyurayotgan sayyohlar oqimini ko'paytirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar tahliliga bag'ishlangan yig'ilishida, ...”Turizm-iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalangan holda, ushbu tarmoqni yanada takomillashtirish zarur, buni davrning o'zi taqozo etmoqda” deb izoh qoldiradi.

Viloyat bo'yicha Qishloq xo'jaligi yerlarining umumiy maydoni - **228 285** ga. Umumiy ekin maydoni **198 345** gektarni tashkil etadi. Hammasi bo'lib, Andijon viloyatida **2020-yilda 39** ta agroklaster faoliyat yuritgan. Shulardan **12** tasi paxta-to'qimachilik (ishlab chiqarish quvvati – **268 232 t.**) **2** tasi g'allachilik (ishlab chiqarish quvvati – **20 091 t.**) **9** tasi sholichilik (ishlab chiqarish quvvati – **22 268**) hamda **16** tasi meva va sabzavotchilik (ishlab chiqarish quvvati – **236 442 t.**) klasterlari. Ularga **99 704** gektar yer ajratib berilgan, shundan **17 763** gektari klasterga berilgan, klaster tarkibiga kiruvchi **4 279** ta fermer xo'jaligi esa **82 067** gektar maydonda joylashgan.

Viloyatda **7447** ta fermer xo'jaligi mavjud bo'lib, ulardan **2 330** tasi paxta-g'allachilik, **307** tasi g'alla, **2139** tasi bog'dorchilik, **39** tasi bog'dorchilik-uzumchilik, **115** tasi uzumchilik, **877** tasi bog'dorchilik va poliz ekinlari, **303** tasi bog'dorchilik-g'allachilik, **595** tasi chorvachilik, **18** tasi ipakchilik, **76** tasi parrandachilik, **427** tasi baliq xo'jaligi, **36** tasi asalarichilik, **131** tasi boshqa yo'nlishlarga oid.

Viloyatda **179,9** gektar maydon **141** ta fermer xo'jaligi tomonidan issiqxonalarga ajratib berilgan, ulardan **6** ta gidroponika uslubida **41** gektar maydonda, **1** tasi oynali uslubda **5** gektar maydonda, **134** tasi plyonka uslubida **134** gektar maydonda.

Hozirgi paytda **571 ta** fermer xo'jaligiga **3 635** gektar yer intensiv bog'lar uchun ajratilgan. **2021-yilda 7** gektar yer maydon issiqxona xo'jaligi bo'yicha **6** ta loyihaga va **1802** gektar maydon intensiv bog'lar bo'yicha **398** ta loyihaga berilishi rejalashtirilgan.

Muhokama.

Mamlakatimizda agroturizmni zamonaviy yondashuvlar yordamida tashkil etish orqali yangi ishchi o'rinlari yaratiladi, bundan tashqari turistlar oqimini yuqori sur'atlarda o'sishiga sabab bo'ladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ekologik toza ishlab chiqarish hamda tashqi va ichki turistlar uchun qulay sharoitlarni yaratish orqali, qishloq aholisi uchun pul mablag'larini olib kirish va shu bilan birga xorijiy valyutani oqib kirishini ortishiga sabab bo'ladi.

Agroturizmning faoliyati mavsumiy harakterga ega ekanligi, turistlarni va agroturmahsulotlarni import qilish jarayonining raqobatlasha olish qobiliyati hamda, eng asosiysi yuqori malakali kadrlarni yetishmasligi, uning rivojlanishi va o'sishiga o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi. Shuning uchun ham yuqoridagi kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini o'rganish zarur.

Avvalo, jalb etilayotgan turistlarni asosan turizmning qaysi yo'nalishlariga ko'proq qiziqishini o'rganish, agroturistik mahsulotlarini sotib oluvchilar xohish-istaklarini inobatga olish hamda shunga ko'ra naxr belgilash zarur.

Keyingi o‘rinda, Agroturizm bilan shug‘ullanmoqchi bo‘lgan tadbirkor va fermer xo‘jaliklarni kamchiliklari hamda qishloq xo‘jaliklari infratuzilmasi o‘rgaaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018- yil 2-apreldagi 03/1-220-son bilan tasdiqlangan “Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlarda namunali fermer xo‘jaliklarini sayyohlarga xizmat ko‘rsatishga moslashtirish, ularga sayyohlarni jalb qilish hamda ularning mamlakatimizda bo‘lish muddatlarini uzytirish maqsadida agroturizm va qishloq xo‘jaligi turizmini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi”. www.lex.uz.

2. Mamajonov M. *Tabiatdan foydalanishning geografik asoslari*. A.: “hayot nashri” 2020.

3. Shomuratova N.T. *O‘zbekistonda ekologik turizm va uning tabiiy geografik jihatlari: Dis... geog. fan. nom. - Toshkent: 2012. - 225-bet.*

4. Komilov N.Q. , Jumaxanov Sh.Z., Mirzaaxmedov X.s., Toshpo‘latov A.M. *Sotsial va madaniy geografiya*. T.: 2020.

INTERPRETING SERVICES IN THE EUROPEAN PARLIAMENT

Siddiqova Navro‘zakhon Boyqo‘ziyevna

Uzbekistan State World Languages University

2nd. year Master’s student of the

Department of Interpretation

E-mail: navruza2198@gmail.com

ANNOTATION

Interpreting services characteristic as a verbal shape of translation that is facilitated via a professional interpreter, or a crew of interpreters. Interpretation offerings are used to translate speeches, presentations, conversations, and different spoken languages into the native or favored language of a given audience. By imparting interpreting services to your audience, you can speak across language limitations in reality in real-time, expediting the pace at which facts can be delivered while allowing them to gain from the context in which the speech is provided. This article addresses some fundamental questions about expectation in simultaneous interpretation in the hopes that it would help readers better comprehend prediction in simultaneous interpretation and encourage more research on the topic.

Keywords: *simultaneous interpretation, interpreting services, interpretation, External accredited interpreters, Interpretation Ad Personam (IAP), Remote interpreting*

Introduction

Before we begin with interpreting services in the European Parliament, let me have a look at the definition of an interpreting services:

There are distinctive kinds of interpretation, and the first aspect you need to apprehend is what its ability to interpret exactly. Consecutive interpreting is one of the most essential deciphering services. In this kind of interpreting service, the interpreter sits or stands next to the interpreter (s) who can take a seat or stand in front of them and whisper in their ear to interpret simultaneously. Interpreting: The interpreter sits or stands next to or at the back of a small goal audience – the language group – and interprets one paragraph after another.

Additional services provided

Interpretation Ad Personam (IAP)

Consecutive or whispered interpreting service offered in very specific cases.

Remote interpreting

Simultaneous interpreting where neither the interpreter nor the booths are in the meeting room. A set of screens provides a complete view of the room (not to be confused with video conference meetings).

Teams of interpreters are put together on the basis of the languages to be used in the meeting. Two interpreters per booth: meetings with a maximum of six active and/or passive languages;

Three interpreters per booth: meetings with a minimum of seven active and/or passive languages.

For a meeting with 24 active and passive languages, 72 interpreters would be needed for a full interpreting team. In Parliament's official places of work, all the meeting rooms are equipped with interpreting booths meeting international (ISO) standards. To make sure that the technical equipment works properly, the interpreters are assisted by a team of conference technicians, who carry out operational management and maintenance of interpreting equipment before and during meetings. Parliament also provides interpreting services for Members on their official travels elsewhere in the world.¹

Budget for translation services

The expenses of the State Duma of the European Commission for the services of translators amount to 330 million euros annually. In the period from 2004 to 2007, due to the increase in the number of official EU languages from 11 to 23, the cost of translators increased by 20%. Since Croatia has become a new member of the organization, the translation costs will increase even more. Representatives of the EU translation agencies are working on introducing translation programs into the workflow that can significantly reduce costs. In 2012, the European Parliament tried to reduce the frequency of translation services in an attempt to save 8.6 million euros per year. However, the website of the European Commission states that, according to rough estimates, the total costs of language services in all EU institutions amount to less than 1% of the total annual budget of the EU.

Multilingual and multicultural society of Europe: life beyond language and state borders

Since the European Union takes many measures to maintain equality among all members, the organization cannot but recognize the linguistic diversity of its member states. All official languages of the EU are considered equal. But the recognition of an EU member's language as an official language does not happen automatically. The

¹ (PDF) Interpreting for the European Parliament. Precision or Illusion
https://www.researchgate.net/publication/309183940_Interpreting_for_the_European_Parliament_Precision_or_Illusion
Languages | EU Careers
<https://epso.europa.eu/en/domain/languages>

member State sends an official request to the EU, whose authorized representatives decide whether to accept the national language of the member as the official language of the EU. For example, Cyprus has two official languages – Greek and Turkish, but only Greek has official status in the EU.

It's no secret that English, French and German are used in the European Union more often than others. There were even proposals, in particular from the President of Germany, to make English the only official language and thereby reduce translation costs. However, such proposals were called undemocratic and limiting multilingualism, which is an important aspect of the EU's cultural diversity and ensures freedom of speech and expression, access to information and equality of member States.

Job service

Multilingualism is one of the European Union's founding ideas and translators, proofreaders, lawyer-linguists and interpreters play a crucial role. They convey insurance policies and movements into the EU's legitimate languages, accordingly connecting the EU to its residents by speaking in their personal language.

As a Translator

Job description

Their responsibilities include translating legal, financial and scientific documents, policy papers, reports, correspondence and technical texts; providing wide-ranging linguistic advice; managing multilingual websites; editing original documents drafted by other EU officials, among a variety of other tasks.

Key qualifications

You must have a perfect command of one EU language and a thorough command of at least two others along with a degree in any discipline. Key qualifications may vary so always check the specific requirements whenever a selection procedure is published.¹

Conclusion

There are meetings in which twenty-four languages are interpreted simultaneously in the European Parliament. This is a special institutional multilingual and multicultural context. It is supranational, as a consequence it does no longer correspond to any national reality. However, even such symbolically austere context influences and shapes discourse and the interpretation of its which means into a unique language. It can end result in the speaker being greater communicably impartial and

¹ Europea y Multilinguismo. [European Union and multilingualism]. *Revista española de derecho europeo*, 9(1), 85–138.
De Swaan, Abram (2001). *Words of the world. The global language system*.
Cambridge: Polity Press.

using a more culturally streamlined approach or, on the contrary, it can provoke an abundance of country wide references in order to mirror a speaker's unique country wide identity. The better the contextual cognizance of the interpreter, the notably better the perception and the decoding of the discourse. In order to convey the particular and enough that means of an intervention, its context ought to be appropriate understood.

REFERENCES

1. *Fotini Apostolou.*
2. *International Journal of Applied Linguistics. 16.3 (2006)*
3. *Interpreting for Europe. <http://www-facebook>.*
4. *Koskinen, Kaisa. Translating Institutions An Ethnographic Study of European Translation and Interpreting .*
5. *Fairclough, I., & Fairclough, N. (2012).*

BOBOOXUN SALIMOVNING JADIDCHILIK FAOLIYATI TAHLILI**Q.D. Samandarov**

II bosqich magistranti TDSHU tarixshunoslik, manbashunoslik
va tarixiy tadqiqot usullari mutaxassisligi El. pochta: q.samandarov@list.ru

M.M. Is'hoqov

Ilmiy rahbar – t.f.d., prof.

ANNOTATSIYA

XX asr boshlarida Xiva xonligida shayxulislom va boshqa yuqori davlat lavozimlarida faoliyat ko'rsatgan Bobooxun Salimov haqiqatda o'zi kim edi? Davlat mansabdori, jadid ma'rifatparvari, yo taraqqiyparvar ziyoli insonmi?, yoki shunchaki siyosiy arbobmi? Uning jadidchilik harakati qanday kechgan, jadidchilik faoliyati Xiva xonligi uchun ahamiyati qanday bo'lgan kabi savollarga javob tarzida ayrim fikrlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Bobooxun Salimov, jadidchilik, ma'rifatparvarlik, Xiva xonligi, "Yosh xivaliklar", Majlis.*

АННОТАЦИЯ

Кем на самом деле был Бабухун Салимов, действовавший в начале XX века в Хивинском ханстве на должности шейх-уль-ислама и других высоких государственных должностях? Государственный чиновник, джадидский просветитель или прогрессивный интеллигент? или просто политический деятель? Некоторые моменты были проанализированы в ответах на такие вопросы, как, как проходило его джадидистское движение, какое значение имела его джадидистская деятельность для Хивинского ханства.

Ключевые слова: *Бобохун Салимов, джадидизм, просвещение, Хивинское ханство, «Ёш хиваликлар», Маджлис.*

ABSTRACT

Who was Boboohun Salimov in reality, who at the beginning of the 20th Century worked in the Khiva Khanate, sheikhulislom and other high state posts? Is he a state official, a jadid enlightened person, or a progressive intellectual person?, or just a political figure? Some opinions have been analyzed in the form of answers to questions such as how his jadidist movement was, what was the importance of jadidist activity for Khiva Khanate.

Keywords: *Boboohun Salimov, jadidism, enlightenment, Khiva Khanate, “Yosh xivaliklar”, Majlis.*

Kirish

Tarix, uning mohiyati, silsilalari, taraqqiyot va tanazullari yaxlit olganda bevosita insoniyat tarixiy rivojlanish bosqichlarining o‘ziga xos mahsuli. Darhaqiqat, inson tarixining yaratuvchisi, ijodkori va ishtirokchisi sifatida kishilik jamiyati taraqqiyoti mohiyatini o‘zida mujassam etadi.

Inson – ijtimoiy mavjudot. U o‘zining uzundan-uzoq shajarasi taraqqiyoti davomida insoniyat hayoti o‘zanlarini o‘zgartirib turuvchi, goh salbiy, goh ijobiy natijalar bilan buyuk siljishlarga va tengsiz tanazullarga sababchi bo‘lgan tarixiy-ijtimoiy hodisadir.¹ Shu o‘rinda o‘tgan asrning boshlarida jadidchilik harakati o‘ziga xos katta tarixiy-ijtimoiy hodisa sifatida yorqin iz qoldirdi.

Bugungi kunda tariximizda ko‘p o‘rganilayotgan va o‘ziga xos “trend”ga aylangan mavzulardan biri jadidlar faoliyatidir. O‘tgan asrda, Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davrida xalqimizni ma‘rifatli qilish, ta‘lim sohasini isloh qilish orqali o‘lkani taraqqiyotga erishtirish va siyosiy mustaqillikka olib chiqishga qaratilgan jadidchilik harakati hududiy jihatdan Turkiston (Toshkent), Buxoro, Farg‘ona, Samarqand va Xiva jadidlariga bo‘lingan. Jadidchilik harakati garchi hududiy bo‘lingan bo‘lsa-da, uning maqsad va g‘oyalarida mushtaraklik kasb etgan. “Jadidchilik ma‘rifatchilikdan kuchli siyosiy harakatgacha bo‘lgan murakkab rivojlanish yo‘lini bosib o‘tdi. Imperiya siyosati va mahalliy istibdod tufayli dunyoning iqtisodiy taraqqiy etgan davlatlaridan ortda qolish xavfi, keng xalq ommasining og‘ir iqtisodiy ahvoli, madaniy qoloqlik, tafakkur turg‘unligi jadidlarni inqirozdan chiqishning haqiqiy vositalarini qidirishga chorladi”.² O‘lkadagi har bir jadidchilik harakatida, har bir jadid faoliyatida maorif, ta‘limni isloh qilish, teatr, matbuot ishlarini keng yo‘lga qo‘yish orqali aholining bilimini va siyosiy ongini yuksaltirish asosiy g‘oyalar sifatida muhim o‘rin egallagan. Ana shunday shaxslardan, Xiva jadidlari yetakchilaridan biri Boboohun Salimovdir.

Asosiy qism

Davlat va jamoat arbobi, ma‘rifatparvar Boboohun Salimov 1910-1918 yillarda Xiva xoni Asfandiyor saroyida shayxulislom vazifasini bajargan. Xivadagi 1917-yilgi voqealarda ishtirok etib, Majlis a‘zosi etib saylangan. 1918-1920 yillarda “Yosh xivaliklar” partiyasining tashkilotchilaridan biri bo‘lgan. 1920-yili Butunxorazm sezida Xorazm Sovet Respublikasining adliya noziri (vaziri) etib saylandi. 1924-yilda Xorazm ruhoniylarining I sezdi tashkilotchisi va rahbari bo‘lgan.

¹ Жураев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. Т., “Маънавият” 2008, 10 б.

² Алимова Д. Жадидчилик феномени. Т., “Akademnashr” 2022, 6 б.

Bobooxun Salimov islom aqidalariga asoslangan tenglik g'oyalarini targ'ib etgan va xonlik amaldorlarining huquqlarini savdogarlar, sanoatchilar, hunarmandlar va ziyolilar huquqlari bilan tenglashtirishga harakat qilgan. Dastlab xonlikda arzimagan huquqiy va iqtisodiy islohotlar o'tkazish yo'li bilan taraqqiyotga erishish mumkin deb hisoblagan.¹

Bobooxun Salimov tarixini o'rganar ekanmiz, uning jadidchilik bilan bog'liq faoliyatini ikki davrga ajratish o'rinli bo'ladi. Birinchi davri maktablar ochish, darsliklar yaratishga oid maorif islohoti va ma'rifatparvarlik bilan belgilasak, ikkinchi davrini esa Xivadagi islohotchilik harakati, "Yosh xivaliklar" tashkilotidagi ishtiroki, Xorazm Sovet Respublikasining tashkil etilganidan keyingi jarayonlardagi siyosiy faoliyat bilan belgilash mumkin. Birinchi davrga oid faoliyati butun ongli umrini adolat, istiqloq, taraqqiyot uchun baxshida etgan u inson maktablar ochish va darsliklar yaratish borasida katta ishlarni amalga oshirgan.² U yangi maktablar uchun bir qancha darsliklar ham yaratadi. Bobooxun Salimov maslakdosh do'sti, tajribali muallim, Istanbulda ta'lim olib kelgan Bekjon Rahmonov bilan hamkorlikda "Alifbe", O'qish kitobi" darsligini yaratdi.³

Bobooxun Salimov jadid maktabi haqida "Maktab" nomli she'r ham yozgan bo'lib u she'rda Xorazm elini obod va munavvar etguvchi yangi usuldagi jadid maktabining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatini yuksak darajada ta'riflaydi.⁴

Jadidchilikning birinchi davridan ko'ra, ikkinchi bosqichida Bobooxun Salimovning faoliyati qizg'in va tahlikali kechadi. Nima uchun tahlikali deymiz? Chunki bu bosqichda uning Xiva xoni va uning tarafdorlari bo'lgan ayrim kuchlarga qarshi muholifatda bo'lganligi ko'proq siyosiy jabhada ko'zga tashlanadi. Buni bir qancha manbalardagi ma'lumotlardan bilib olsak bo'ladi. Masalan "Rossiyaning Birinchi jahon urushiga kirishi bilan unga qaram bo'lgan Xiva xonligidagi aholi ahvoli yanada og'irlashdi, soliqlar miqdori ko'paytirildi, xalqning norozilik harakati kuchaya bordi. Chunki oq podsho armiyasiga yordam bahonasida majburiy yig'imlar suiiste'molchilik bilan amalga oshirilar edi. Zulm va zo'ravonlikning ortishi Asfandiyorxon olib borgan siyosati oqibati bo'lib, uning barcha beklklarda yosh va go'zal qizlarni xon haramiga keltirish to'g'risidagi farmoni natijasida bu jarayon o'zining yuqori cho'qqisiga yetdi. Bu davrda endigina uyushib kelayotgan ilg'or fikrli kishilar urush va xon olib borayotgan siyosatni qoralab, unga qarshi mehnatkashlar orasida tashviqot va targ'ibot ishlarini olib bordilar. Bu ishlarni amalga oshirishda

¹ O'sha asar. 251 b.

² Салимов Б. Унутилмас сиймолар: жадидчилик харакатининг намояндалари. Т., 1999. 11 б.

³ Қўшжонов О, Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар (XIX аср иккинчи ярми - XX аср биринчи чораги). Т., 2007. 280 б.

⁴ Хасанов С. Хоразм маънавияти даргалари. Т.: "Adolat", 2001. 191 б.

Boboovun Salimov rahnamolik qildi. U xalq orasida va saroyda Asfandiyorxon olib borayotgan siyosatning xatoligini oshkora aytib, xonning kamchiliklarini ko'rsatib bera oldi. Bu xalq orasida Boboovun Salimovning mavqei oshishiga, uni qo'llovchi kishilarning ko'payishiga olib keldi. Uning tarafdorlari ko'p bo'lgani uchun xon uni mahfiy o'ldirtirib yuborish yoki jazolashdan qo'rqardi".¹ Bu yerda aytilgan oxirgi fikrga qo'shib bo'ladimi? Asfandiyor oldingi bosh vazir, kuchli siyosatchi, Boboovun Salimovdan bir qadar mavqeyi baland bo'lgan Islomxo'jani o'ldirtirganligini bir nechta manbalardan bilishimiz mumkin. Qolaversa Islomxo'ja xonning qaynotasi ham edi. Nima uchun kuchli davlat arbobi Islomxo'jani o'ldirtirishdan qo'rqmagan xon Boboovun Salimovni o'ldirtirishdan qo'rqishi mumkin? Takidlash kerakki, Asfandiyor muholifatchilar aniq kimlar ekanligini bilib olish, siyosatchi sifatida Boboovun Salimovning "zaif" tomonlarini aniqlab olish maqsadida uni o'ldirtirishga shoshilmagandir balki. Xon o'zidan norozi kayfiyatdagi xalqni tinchlantirish maqsadida vaziyatni o'z foydasiga o'zgarishini kutib, Boboovun Salimovni o'ldirtirish noo'rin deb hisoblagan bo'lsa ham ajab emas. Shu davrdagi siyosiy jarayonlar o'zgartirilgan holda talqin qilingan bo'lishi mumkinligini hisobga olib, u davrda yashamagan, voqealarni guvohi bo'lmagan kishi sifatida yuqoridagi tarixiy jarayonlarga aniq baho berish qiyin.

Bu bilan Boboovun Salimov to'xtab qolgani yo'q. U davlat arbobi, ma'rifatparvar, taraqqiyparvar siyosatchi sifatida "siyosiy yurish"larini davom ettiradi. 1917-yil 5-aprelda "Yosh xivaliklar" tashkiloti tomonidan islohotlar manifesti ishlab chiqilgan va xon manifestni imzolagan edi. Mazkur manifestda Majlis va Nozirlar kengashini tuzish belgilangan bo'lib, uning faoliyatini tashkil qilish, xujjatlarning islom shariati asosida bo'lishini ta'minlashda ulamo sifatida Boboovun Salimov boshchilik qildi.² Bu haqda Polvonniyoz hoji Yusupov o'z "Xotiralar"ida shunday yozadi: "Ondin so'ng Boboovun eshon birlan maslahat qilib, tamomi Xorazm qal'alariga ham Turkmaniston, qozoq, qoraqalpoq istansalariga vakil saylab kelmak uchun xatlar yuborildi"³. Joylarga yuborilgan kishilar xalq vakillarini saylab olib kelgach, Boboovun Salimov Majlis raisligiga saylandi.⁴

Majlis tomonidan amalga oshirilgan: xonlikdagi kirim-chiqim daftarini nazorat qilish, xon va amaldorlarga maosh belgilash, maorif, sog'likni saqlash, qishloq xo'jaligidagi ahvolni yaxshilash uchun Rossiyadan mutaxassislar taklif qilish, miltiq

¹ Қўшжонов О, Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар (XIX аср иккинчи ярми - XX аср биринчи чораги). Т., 2007. 285 б.

² Қўшжонов О, Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар (XIX аср иккинчи ярми - XX аср биринчи чораги). Т., 2007. 289 б.

³ Юсупов П.Х. Ёш хиваликлар тарихи. 83 б.

⁴ Ўзбекистон МДА. 125-И-фонд, 1-рўйхат, 609-иш, 23-варак.

so‘rab Toshkentga hay‘at jo‘natish, turkmanlar bilan milliy munosabatlarni yaxshilash kabilarni majlisda ko‘rib chiqish, tegishli qarorlar qabul qilishda Boboovun Salimov va Yosh xivaliklarning xizmatlari katta bo‘ldi. Bu ishlar Asfandiyorxon bilan Boboovun qozikalon o‘rtasidagi nizoni yanada kuchaytirdi. Natijada Toshkentdan yuborilgan vakillar polkovnik Tarezna boshliq guruh bilan Xivaga kelayotgani haqidagi xabarni eshitsu ham, Boboovun Salimov Majlis raisligidan iste‘foga chiqishga majbur bo‘lgan.¹

Xiva xonligidagi keyingi jarayonlar “Yosh xivaliklar” rasmiy partiya sifatida faoliyat yurita boshlashi bilan yanada jadallashib ketadi. “Yosh xivaliklar” Xiva xonligida hokimiyatni egallash uchun bolsheviklar bilan hamkrolikka o‘tib, Xiva xoniga qarshi turli targ‘ibot-tashviqot ishlarini olib borishadi². Oqibatda 1920-yil 1 fevralida Xivaning so‘nggi xoni Said Abdullaxon qizil askarlar va Yosh xivaliklar talabi bilan taxt voz kechganligi to‘g‘risidagi manifestni imzoladi. 2 fevralda manifest xalqqa o‘qib eshittirildi va majlis chaqirulgunga qadar hokimiyat Muvaqqat inqilobiy hukumat qo‘liga o‘tganligi e‘lon qilindi.³ Ana shu hukumat tarkibida Boboovun Salimovga adliya noziri (vazir) mansabi beriladi. Bu lavozimda yana Boboovun Salimov o‘zining faolligi, xizmatlari bilan alohida ajralib turadi. Holbuki, 1920 yil 13 sentabrda RSFSR bilan mustaqil XXSR o‘rtasida o‘zaro tenglik, do‘stlik va hamkorlik haqidagi Ittifoq shartnomasi imzolanishida o‘z davrining bilimdon davlat arbobi, xalq jonkuyari, vatan istiqloli fidoyisi Boboovun Salimovning xizmatlari katta bo‘ldi.⁴

O‘z xalqining jonkuyar davlat arbobining keyingi taqdiri Sovet tizimi tomonidan ayanchli tugatiladi. “XX asrning 2—yillari oxirida Boboovun Salimov milliy ziyolilarni ta‘qib qilish kampaniyasi boshlanishi oqibatida barcha davlat ishlaridan ozod etilgan. Uning qarashlari, maqsad va g‘oyalari bolshevik hukumatning mafkurasidan tamomila farq qilardi. Shu sababli 1929 yil 10 mayda B.Salimov sudsiz-so‘roqsiz sovet hokimiyati vakillari tomonidan o‘ldirilgan”⁵.

Xulosa

O‘tgan asrning murakkab davrida, qiyin sharoitlarda vatani, xalqini taraqqiyot sari yetaklashga diqqat e‘tiborini qaratgan Boboovun Salimov ham jadid

¹ Қўшжонов О, Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар (XIX аср иккинчи ярми - XX аср биринчи чораги). Т., 2007. 290 б.

² Ражабов Қ. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Биринчи китоб 1917-1939 йиллар. Т.: “O‘zbekiston” – 2019. 111 б.

³ Қўшжонов О, Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар (XIX аср иккинчи ярми - XX аср биринчи чораги). Т., 2007. 315 б.

⁴ О‘sha asar. 325 б.

⁵ Алимова Д. Жадидчилик феномени. Т., “Akademnashr” 2022, 251 б.

marifatparvari ham siyosiy arbob sifatida faoliyati Xiva xonligidagi eski tartiblarni o'zgartirishda, mustaqillik sari intilishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa o'zinig kuchli bilimi va salohiyati bilan, dastlab jadid maktablarini tashkil etish, yangi darsliklar yaratishda jonbozlik ko'rsatgan bo'lsa, keyin davlat ahamiyatiga molik huquqiy masalalarni hal etishda, diplomatik aloqalarda kuchli siyosati orqali uning xizmatlari katta va keng ko'lamlidir. Bugungi kelajak avlod uchun vatan taraqqiyotiga xizmat qilishda Bobooxun Salimovdek ma'rifatparvar insonlarning xalqparvarligi, ularning faoliyati namuna va saboq bo'lmog'i lozim. Shu o'rinda takidlash kerakki, jadid ma'rifatparvari Bobooxun Salimovning dastlabki davrdagi ma'rifatparlik faoliyatidan ko'ra, uning siyosiy faoliyati ko'proq yoritilganligi ko'zga tashlanadi. Jadidlarning asosiy g'oya va maqsadlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, ular, asosan, maorif sohasi, ta'limni isloh qilish, teatr tashkil etish, gazeta-jurnallar nashr etish kabi sohalarini rivojlantirishga alohida e'tibor berishgan. Shu tomondan Bobooxun Salimovning ana shu faoliyatini chuqurroq o'rganish tavsiya etiladi. Bu o'rinda, XIX asr oxiri va XX asrning birinchi yarmidagi Xiva xonligiga oid arxiv xujjatlari muhim manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Салимов Б. Унутилмас сиймолар: жади́дчилик харакатининг намояндалари. Т., 1999.*
2. *Хасанов С. Хоразм маънавияти даргалари. Т.: "Adolat", 2001.*
3. *Қўшжонов О, Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар (XIX аср иккинчи ярми - XX аср биринчи чораги). Т., 2007.*
4. *Жураев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. Т., "Маънавият" 2008.*
5. *Ражабов Қ. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 yillar). Биринчи китоб 1917-1939 йиллар. Т.: "O'zbekiston" – 2019.*
6. *Алимова Д. Жади́дчилик феномени. Т., "Akademnashr" 2022.*

“L.N.GUMILEVTIN’ PASSIONARLIQ TEORIYASININ’ ESKI AWQAM DA’WIR ILIMINE KIRIP KELIWINDEGI O’ZGESHELIGI”

Tolibay ulı A’jiniyaz Jan’abaev

Berdaq atındag‘ı Qaraqalpaq Ma’mleketlik Universitetinin’ magistratura ta’lim basqışının’ 2-kurs filosofiya qa’niygeligi studenti

ANNOTACIYA

Menin’ usı maqalamda Eski awqam da’wirinde u’stem o’mir su’rgen formaciya koncepciyasının’ adamzat atriyxın bir sızıqlı ta’rizinde tu’sindiriwine qarama-qarsı keletug’in passionarlıq teoriyası arqalı biykarlaw bolıp tabıladı.

Tiykarg‘ı so‘zler: formaciya, marksizm, joqarg‘ı klass, etnos, passionarlıq, kawzallıq, probabilistik.

L.N.Gumilevtin’ miynetlerinde marksistlik teoriyag‘a qarama-qarsı keliwshi ko‘z-qaraslardı alg‘a su’rgeni ushın ol Eski awqam da’wirinde ju‘da’ ko‘p quwdalawg‘a ushrag‘an. Tiykarınan ol marksistlerdin’ adam ta’biyatın tu’sindiriwdegi sociallıq kategoriyasına qarsı bolad. Batıs evropa ilimpazları “socium” terminin haywanlarg‘a ha’m adamlarg‘a qollang‘an, al Buring‘ı awqam ilimpazları ta’repi bolsa tek g‘ana bul tusinikti adam ja’miyetine qollanıwdı bag‘darlag‘an. Haywanlar, o’simlikler ushın “uyım” tu’sinigi menen kesilisedi, ol bir-birleri menen azıq-awqatlanıw baylanısın beredi.¹

Marksistlik ko‘z-qaras penen sociumdı kollektivlik bolmıs arqalı bayanlasa, al etnos da’stu’rlerine bul qayshı kelip, yag‘ımıy marsistlik boyınsha tariyxiy waqıyalardın’ dizbeklesiwı alg‘ashı ja’miyetlik du’zim, qulshılıq, feodallıq, kapitalizm edi. Eger usı ta’rizde tu’sindiriletin bolsa fransuz, anglichannan, al anglichan fransuzdan parıqlanıwımay, olardın’ ha’mmesi feodal bolıp o’mir su’re beredi. L. N. Gumilev marksistlik ko‘z-qarastın’ tariyxtı usınday etip bir sızıqlı qılıp tusindiriwine qarsılıg‘ın bildirgende formaciyalıq ko‘z-qaras evropacentrizmge iye ekenligi og‘an a’bette ma’lim edi.

V. Kozlovtin’ aytıwınsha “Etnos bul socio-tariyxiy kategoriya bolıp ol biologiyalıq iye bolmag‘an ja’miyetlik rawajlanıwdın’ bo’legi” dep alıp qarag‘an edi. Bul o‘z na’wbetinde ja’miyetlik tariyxiylik teoriyasının’ o’ndiris ku’shinin’ spontanlıq(tezlik, pa’t penen) rawajlanıwları o’ndiris qatnaslarınin’ o’zgeriwine alıp keliwi ha’m dialektiykalıq processte ayırım klasslıqtı joq etip keyingi klasstı payda etip

¹ Гумилев Лев Николаевич . КОНЕЦ И ВНОВЬ НАЧАЛО . Популярные лекции по народоведению. МОСКВА АЙРИС j.~ ПРЕСС .2008

rawajlana beretinin aytadı. Demek usındaydan keyin keletin oy-juwmag'ımız materiyanın' ha'reket etiwshi ja'miyetlik formasının' globalasıwınan derek beriwın ina'm etedi.

Bunda onın' birligi barma? sistemalıg'ı durıs beken? degen sorawlardı qoyıp ko'reyik, sebebi angliychan ya'ki fransuz etnoslarının' xronologiyası ya'ki teretorriyallıg'ı formacıyanın' fiodalizmge sa'kes keliwi haqtan beken degen soraw a'tira'pında is jurgizetin bolsaq onda ol kapitalizm ba'la'mati kelgen gezinde olardıń etnoslıg'ı joq bolıwı lazım edi. Ondag'ı socio-tariyxıylıq kategoriyasının' XIV a'sirdegi fransuz patshalıg'ının' provansal, burgunt, bask, kelt-bertonlardın' etnos emes al ja'miyettin' jıyınag'ının' jemisi bolıp o'mir suriwinde olardıń etnik parıqlıqları, o'zgesheligi de V. I. Kozlovta bir ta'repleme ekni ayıtılmaqta edi. Eger biz formacıya koncepciyasın moyınlay turatın bolsaq onda XII a'sirdegi feodalizmnin' Tınısh okeannan Atlantika okeanına shekem qaplag'an bir payıtta fransuz baronlarının' Skandiynaviya diyqanlarının' erkin ju'riwlerine uqsaslıg'ı, yamasa Qıtay diyqanshılq'ı evropadan pa's bolıwı tariyx saxnalarınan bizge ma'lim bolmay qalatın edi.¹

Ja'nede qosımsha qılatın bolsaq bul du'zimde "Jumısshı klasslıq" ko'z-qarastın' idealogiyası u'stem su'rip basqa etnik topar ko'z-qarasları, milliy da'stu'rleri, o'zine ta'nlikleri shette qaldırıldı. Eski awqam da'wirinde bunday sheklewler elimizdi de shetlep o'tpedi. Birqansha jazıwshı, shayırlarımızdı zar jıllattı bul tek bizin' ha'm basqa xalıqlarda da ju'z bergen edi. Mısalı: bizin' elimizde Na'jim Da'wqaraevtin' 1953-jılı 8-yanvardag'ı O'zbekistan Respublikası Ilimler Akademiyasının' ekonomika ha'm ma'deniyat institutı sho'lkeminin' ma'jilisinde gazetada basılıp shıqqan sın maqala menen bayanlawdag'ı Ha'kiymov degen birew Na'jim Dawqaraevti milletshilikte ayıplag'an.²

Eger marksistler adamdı tu'sindiriwde sociallıq qanastın' jıyındısı sıpatında ha'm mu'likke iyelik etiwdi en' tiykarıg'ı belgilewshi qa'siyet sıpatında qarawın alıp qarasaq onda alg'ashqı da'wirdi marksistler tilinde mu'likke iyelik etiw aqılq'a muwapıq bolarma meken? Ol waqıtları qaysı adam bir o'zi sonsha qa'wipke bay bolg'an tog'aylıqlarda sonsha jırtqısh haywanlarq'a bay bolg'an jerlerde bir o'zi arqayın qalay jasay aladı. Sebebi ja'maat bolıp jasawda adamnın' o'z janın saqlawshı instinkti en' tiykarıg'ı principlerdin' biri yag'ınıy bir adam jalq'ız bir o'zi jasawı ushın ol o'z janın o'limge tigip jasawq'a qayıl bolıwı kerek edi. Sonın' ushın olar o'z janın jırtqısh haywanlardan saqlanıw ushın alg'ashqı da'wirde ja'maat bolıp jasag'an edi.

Ha'tteki L. N. Gumilev etnos tu'sinigine Eski awqam da'wir ilimpazlarının' etnos bul qandayda bir tilde so'ylese sol etnos sol til menen atriabutlasadı degen ko'z-qarastag'ı ilimpazlarq'a qarsı shıg'adı. Mısalı: Eski awqam Ilim Akademiyasının'

2 Л. Н. Гумилев. Этногенез и биосфера Земли

² Ma'deniyat ha'm civilizaciya. 16-17-bet. Yusupbay A'limbetov 2017-j. No'kis.

korrespondent-ag‘zası A. A. Freyman lingvistik-social aniqlama bergen edi. Ol boyınsha fransuz etnosı bul fransuz tilinde so‘ylegen adam, al anglichan tilinde so‘ylegeni anglichan dep tu‘ sindiredi. L. N. Gumilevtin’ bunday oy-juwmaqqa juwabi to‘mendegishe: irlantlar 200 jil anglichan tilinde so‘ylegen. Keynen o‘zinin’ ana tilinde so‘ylegendi qa‘lep Angliyag‘a qarsı qan to‘getin gu‘reslerdi alıp barg‘an. Ha‘tteki bir tilde so‘yleytin bir neshe etnoslarda bar olar meksikalı, peruyalı, argentinallı ispan tilinde so‘ylesede o‘z janların İspaniya ushın qurban qılmaydı, endi bir etnos bir neshshe tilde so‘yliytinleride ushrasadı olar fransuz etnosı bolıp fransuzlar provansal, bask, kelt ha‘m fransuzsha tillerde so‘yleydi. Fransuzlar qansha tilde so‘ylemesin fransuz etnosın qurap turıptı.

Endi ma‘deniyat penen ideologiya tek g‘ana ayırım jag‘daylarda da etnos bola aladı yag‘ınıy vizantiyalı bolıw ushın tek provoslaviyalıq xristiyan dinin qabıl etiliwi kerek edi ha‘m de provoslav tarawındag‘ı xristiyan wa‘killigin alg‘anlar vizantiya imperatırına qizmet qıla beretug‘ın bolg‘an ha‘tteki balgarlar menen grekler arasındag‘ı juwıntırıw ma‘remsimlerindeki konfliktlik kelispewshilikler olarg‘a kesent bermegen. Biraq Rus provolavları bolsa provoslav bolıwına qaramastan Vizantiyag‘a qizmet etiw degen ideanı shetlep o‘tken. İslam dininde de da‘l solay edi, arablardag‘ı islam dini elshisi o‘liminen son‘ınan olar su‘nna’ menen shiya tarawlarına bo‘linip ketken edi.

A‘lbette L. N. Gumilev tek awqam teoriyaların barlıq ta‘repin biykarlay bermey onın’ ha‘reket etiwshi materiyanın’ formaların moyınlawı ha‘m ha‘reket etiwshi materiya formaların etnostı o‘zine ta‘n instinkt ekenin olar haywan instinktinen parıqlanatın bolıp, ol instinktın’ jan‘asha tu‘ri ekeni ol kosmoenergiya menen jerdin’ tiktonik plitaları, radioaktivligi, quyash energiyalar arqalı azıq alawında etnostın’ biosfera ishinde jasawı ha‘m onın’ bul pikirlerdi L. N. Gumilev Vernackiy, Bertalanfiy ideaları menen soqlıg‘ıstırg‘anın ko‘remiz. Vernackiy sheshek, qurmısqalardın’ biosferadag‘ı energiya menen migraciyalanıwın, al Bertalanfiy kibernetikanı baslap bergenligi arqalı Gumilev o‘zinin’ ko‘z-qarasların rawajlandırg‘an. Yag‘ınıy geobiocenoza processinde etnos joqarg‘ı da‘rejesi bolıp o‘zinin’ qorshag‘an lanshaftlarına aktiv ta‘sir tiygiziwi menen onın’ dinamiykası ko‘zge ko‘rinedi ha‘m olarda populyaciyalanıw jag‘dayı ju‘z berip o‘zinen aldın’g‘ı steriotiplerdi buzıwı ha‘m o‘zine uqsas kollektivli etnoslarg‘a simpatiya-antipatiyalı komplementarlasıwı ha‘m passionarlar menen birge etnos poliyasında aktiv bolıwı ha‘m olar o‘zin saqlaw instinktinen was keship o‘lim betine tik qaraw iskerliklerinde o‘z-o‘zin a‘melge asırıwları ayıladı. Mine usı karakteri olardın’ dinamiykadan statikag‘a keliwin sheshedi. A‘lbette bunday tu‘rtkige iye energiya kosmos arqalı keliwi ta‘biyy biraq qay jerde bul etnoslıq populyasiyanın’ bolıwın hesh kim aldınnan ayta almaydı ol jag‘ı kosmo ortalıqtın’ sırlı tosınarlıg‘ı bolıp sanaladı. Yag‘ınıy L. N. Gumilevtin’

miynetlerinde kawzallıqtı(sebep-na'tiyjeli baylanıs) absalyutlestire bermey probabilistlik(nızamlıq-tosınarlıqtın' birligi) metodları menen jantasqanın Eski awqam da'wir ilimine qarag'anda onın' biraz alında ekeninen daliyllegen bolamız

PAYDALANILG'AN A'DBIYATLAR DIZIMI

- 1) *Ma'deniyat ha'm civilizaciya. 16-17-bet. Yusupbay A'limbetov. 2017-j. No 'kis.*
- 2) *Гумилев Лев Николаевич . Конец и вновь начало . Популярные лекции по народоведению. Москва Айрис j.~ пресс .2008 г*
- 3) *Л. Н. Гумилев. Этногенез и биосфера Земли. 2003 г*

“L. N. GUMILEVTIN’ PASSIONARLIQ TEORIYASINDA ETNOGENEZ HA’M MATERIYANIN’ ARA QATNAS MA’SELELERI”

Tolibay uli A’jiniyaz Jan’abaev

Berdaq atindag‘ı Qaraqalpaq Ma’mlketlik Universitetinin’ magistratura ta’lim basqışının’ 2-kurs filosofiya qa’niygeligi studenti

ANNOTACIYA

Bul maqalada L. N. Gumilev minetlerinen paydalang‘an halda materiyanın’ ha’reket etiwı menen birge onın’ etnogenezdegi faktorlıq qizmetin atqarıwdı bildiriledi.

Tiykarg‘ı so‘zler: materiya, ha’reket, boslıq, etnos fazası, etnogenez cikllıg‘ı

Materiallıq birlik organiykalıq dunıya menen organiykalıq emes dunya ortasında bar. Organiykalıq dunyanın’ tiykarg‘ı qa’siyeti sırtqı ortalıq penen zat almasıwı ha’m zat almasıw organizmdegi du’zilisinın’ belgili shegarasında dawam etedi. Eger arganizmdi bo‘leklew processinde belgili shegarag‘a jetkennen keyin, onın’ du’zilisi buzıladı ha’m arganizmde zat almasıwı toqtaydı.

Materiallıq dunyadag‘ı qaysı bir na’rseni teksersekte, ha’mmesinde materiyanın’ tu’rli formadag‘ı ko‘rinisi boladı, egerde olardı u’yrensek quram arasında malekulalar, atom ha’m basqa bo‘leksheler bar ekenligi anıqlanadı.

Biraq L. N. Gumilev materiyanın’ ayırım qa’siyetlerinin’ biri bolg‘an tu’psiztin’ ken’islikke iye emesligi, onın’ aqırı ya baslamalıg‘ı bolmawı, a’lbette bo‘lekke iye zatlar, impuls energiyalar olar arqasına ha’reketleniwı bolıp tabıladı. Demek tu’psizlik bul boslıq bolıp, biraq sol boslıqta zat, quram bo‘lek, baslanıw ha’m tamamlanıw shegaraları degen qa’siyetlerdi qalay taba almaymız.

Negizinen alıp qarag‘anda bizler materyanın’ boslıq vakumına da sug‘ılıp kiriwi ha’m de ondag‘ı boslıq vakumı bolsa materyanın’ ishine kiredi degen oy-juwmaqqā iye bolıw menen birge, bunda dunyadag‘ı orınlarda planeta, juldızlar arasındag‘ı ken’islikte kosmiyk shan’lar ha’m elementarlıq bo‘lekler tasqını menen tolıqtırılğ‘an bolıp olardıń barlıg‘ı boslıq yamasa vakumlar arqalı ha’reketlenip o‘mir su’retinin aytsaq hesh bir qarsılıq bolmas, ya’ki basqasha aytqanda boslıq bolmag‘anda qa’legen noqatın’ baslang‘an ken’isliktegi impulsleri sol baslang‘an ornında tas qatqanday piteletin edi. Bul jan’a joqarıda aytqanımday boslıqsız ha’reketin’ bolmasıg‘ı logikag‘a qarsı kelmeydi.

Yag‘ınıy materiya vakum menen birge kontakt etip ha’tteki atomlar ishinde vakum arqalı atom bo‘lekleri yadro a’tira’pında ha’reketlenedi ha’m vakum tariyxqa

iyе emes dunya bolıp ol ha'r bir kishi ken'islikte bo'lekler ha'm antibo'lekler menen birge o'mir su'rip, olar arasında baylanıslı anigilyasiyalanıw processı menen kvant nurlarının' tu'siwi ha'm o'z na'wbetinde olar hesh bir jaqta bar bolıw qa'siyeti menen bola bermeydi degen ko'z-qaraslardı L. N. Gumilevtin' bizge ma'limi bolmaqta ha'm onın' na'tiyjesinde biz joqlıqqa kelemiz ha'm ha'r bir kishi ko'lemlikte, aralıqta bo'leklerdin' ha'r qıylı obrazlar menen kvant nurları ha'reketlenip o'mir su'redi. Bul o'z na'wbetinde vakumnın' no'llik terbelisi bolıp, al bo'lekler bolsa bir waqıttın' o'zinde o'mir su'riwi menen o'mir su'rmeytin qa'siyeti bolıwı arqalı vertuallıq dep ataladı.¹

Eger boshıqqa kushli elektor maydanı menen ta'sir etilse sol processten vertual bo'lekler real bo'leкке aylanadı. Bul juplıq qatnas menin'she materiyanın' nızamlıg'ı ha'm tosınarlıg'ın ta'n alıw menen bara-bar shıg'ar degen oylar kelse a'jep bolmas. Ximeradag'ı(superetnoslar birligi) birigiwi, olardıń so'niwine alıp keliwi onın' komponentleri annigulyasiyanıwı ha'm adamlar o'liwi, olardıń bo'leklerinin' ja'mleniwine alıp kelip ha'm ritmnin'(terbelis) go'neriwi, turaqsızlıg'ı jan'asha ritmge ko'ship etnikalıq inerciyanıw processı ju'z beriwine alıp keledi. Usı faktorlar materiyaда passionarlıq mutaciyanı(populyaciyanı) yag'ınıy bir tu'rdegi tariyxiy ta'g'dirde birlesken adamlar toparında, kancorciyada ju'z beredi. Olar sekta, banda, artel, do'gerekler ha'm tag'ı basa qatnasıqlarda birlesedi. Biraq ko'pshiligi joq bolıp ketedi ha'm ayırımları o'zlerin gey para a'wla'tlarda saqlap qaladı. Olar bir xarakterdegi ku'ndelikli o'mirge iye, shan'araqlıq baylanıslarda ha'reketlenetin ha'm o'mir su'riwde azg'ana rezidenciyalang'anı menen ekzogamiyalıq sukcessiyag'a jayılp, subetnoslardı do'retedi ha'm subetnoslar etnostın' quram bo'leklerin jasaydı. Olar etnostın' dinamiykasın a'melge asırıp, fazalar arqalı xarakterlenip, 1200 jıldan, 1500 jilg'a shekem ha'reketleniwi ha'm sol aralıqta jeti fazanı basıp otedi.

1-fazada gomeostaz delinip bunda etnos tınısh halda jasap qorshag'an lanshaftına aktiv ta'sir tiygizbey ol menen ten' balanstı ustap turadı.

2-faza ko'teriliw fazasında etnos passonarlardın' tu'rtkisi baslanıp, jen'il ku'sh jumsaw menen mal-dunya jıynawg'a talpınadı.

3-Akmatiykalıq(biyik, do'mbeshik, tik jar) fazada etnos aktivligi maksiymallasadı ha'm super etnosqa birlesedi.

4-Sınıw fazasında antropogenlik maksiymallasıwı ha'm destrukciyanıw ju'z berip etnik maydan bu'risip, solıp baradı.

5-inerciyalıq fazada passionarlar azayıw tu'rtkisi baslanadı ha'm etnos kelbetine qalqıp shıg'adı. Texnik u'skeneler, idealogiyalar jıynag'ın adamlar sol civilizaciyanın' baylıg'ınan ra'ha'tleniwdin' ku'sheyiwi ju'z beredi.

¹ Лев Гумилев Этногенез и биосфера Земли. 2003

6-Abskuraciyalıq fazada passionarlar sanları minimumg'a tu'siwi qızıp ketedi ha'm ma'deniyat, ideologiya, lanshaftqa bolg'an uwayım qayg'ı umtıladı ha'm subpassionarlar passionarlardı o'ltiriwi ko'beyip bara beredi.

7-Memoriyal fazada gomeostaz halatında yag'ınıy etnoslar relktlikke iyelik etedi. Passionarlardıń absalyut jetispewshilgi ju'zege keledi ha'm ol keyingi jan'a etnos substratına aylanadı.¹

Demek ciklasıw etnik kollektivlerde jumıs istew barısında olardıń passionarlıq qızıwı tuwrı proporcional ta'rizdegi process boladı. Sebebi antropogen faktorları biosfera quram bo'legine iye ekeni ha'm qorshag'an lanshaftlarg'a aktiv ta'sirin tiygizip, sonın' menen birge onın' ta'biyat fenomenini bolıwı ha'm geografıyalıq hal-jag'day ortalıg'ında adamnıń ha'reketleri onın' ishki nerv neronlarına ta'sirin tiygiziwi ol o'z-o'zindegi sana astı menen ha'reketleniw processlerin azaywın qozıp turadı. Etnostın' da'stu'rlerinin' saqlanıwı endogamiyanın' qizmeti menen sheshiliwi sonda bir shan'araq steriotiplerin balag'a berip bar beredi, al egzogamiya bolsa eki tiptegi steriotipti bir-birine uyqaslay baylanıstradı. Bular etnostın' siyasiy birigiwdegi polietnik qatnasta ha'r qıylı tipleri bolıp olar: a) etnoslar bir-birine uyımlasadı biraq eliklemei ha'reket ete berip olar texnikalıq birliginde u'ylesedi mısalı: joqarg'ı Kongoda da'riya boyındag'ı pigmey ha'm bantu qa'wimlerinin' simbiozda jasawları ya'ki amerikalılardıń waqtında ha'r tu'rli etnoslı evropadan ko'ship birge jasawı ha'm oladıń bir ya eki a'wla'tlarınan son' evropanın' nızamlıg'ın ta'n almawları bug'an u'lken mısıl boladı.

b) assimiliyaciya arqalı etnoslar biri-birinin' da'stu'rin jutıp jiberip hukimranlıq qıladı yag'ınıy olar jen'impazlar arasında o'zinin' ku'ndelikli da'stu'rlerinen, hu'jda'nlarınan was keshiw arqalı o'z-o'zin 2-sorttag'ı adamg'a aylandıradı. Mısalı: Angliychanlar XIX a'sirde Irlantlardı kapitalizm menen boysındırg'anın ya'ki Ispanlar Simon Bolivardin' partizanların, qıtaylılar-dunganlılardı boysındırg'anı mısıl bola aladı.

c) keyingi etnoslarda bolsa ekzogamiya menen u'shinshi ya to'rtinshi a'wla'tda a'kesine ya'ki anasının' steriotiplerine bo'linip ketedi. Usman tu'rklerde XVI a'sirde tu'rk bolıwı ushın onın' qaysı etnostan kelip shıqqanı emes al onın' islam dinin qabıllawı ha'm sultang'a boysınıwı ushın tu'rk tilin sheber biliwi na'zerde tutıl'gan. Usı metisleniwdin' ja'rdemi menen o'z babaların' da'stu'rlerin saqlap qalıw ushın ha'reket etip o'z etnosının' du'zimin ustawg'a iytermelegen.

d) Bir-biri menen uyqaslanıw na'tiyjesinde da'slepki birlemshi da'stu'rleri u'shinshi, to'rtinshi a'wla'tlarda jog'alıp jan'asha etnostın' payda bolıwına alıp keledi

¹ Гумилев Лев Николаевич . КОНЕЦ И ВНОВЬ НАЧАЛО . Популярные лекции по народоведению. МОСКВА АЙРИС j.~ ПРЕСС .2008

mısalı: osman tu'rklerde basqa etnoslar menen o'z etnosının' uyımlasıwın ustap qalıw ushın metisleniwdi dawamlawı arqalı o'zinde jan'asha a'wla'tlardı payda etip XIX a'sir aqırı ha'm XX a'sir baslarında tu'rk jasları shet elde oqıp ha'm sol arqalı o'z elinde shet elge ta'n da'stu'rlerdi o'z eline kirgiziwge ha'reket etip osman tu'rler dinastiysın joq etip ata tu'rkler toparın du'zip Turkiya Respublikasına tiykar saldı.

PAYDALANILG'AN A'DBIYATLAR DIZIMI

1)Гумилев Лев Николаевич . *Конец и вновь начало . Популярные лекции по народоведению. Москва Фйрис j.~ пресс .2008 г*

2)Л. Н. Гумилев.*Этногенез и биосфера Землю 2003 г*

VULNERABILITY OF SMART HOMES

Xurramov Shohboz Xurram o‘g‘li

TUIT Karshi branch, student

shohboztuit@gmail.com

Shokirov Shoxrux Husen o‘g‘li

TUIT Karshi branch, student

shoxruxshokirov9@gmail.com

Faxriddinova Dilso‘z Faxriddin qizi

TUIT Karshi branch, student

faxriddinovadilsoz@gmail.com

ABSTRACT

The number of smart homes globally is expected to growth to 478.2 million by next year^[1]. One of the biggest attractions of smart home technology is using internet-connected devices to secure personal dwellings remotely. Despite the ease smart home security devices provide for protecting homes against theft, damage, or accident, smart home devices also create the risk of lowering personal data security.

A 2021 research project discovered that typical smart homes are helpless to a high number of data attacks.^[2] Reported instances of smart home attacks have included hackers remotely controlling smart lights and smart TVs^[3], unlocking IoT-enabled doors, and remotely turning on and streaming video from smart cameras.^[4] In one example, a Milwaukee home only realized they had been attacked when they woke up after their thermostat had been programmed to over 30 degrees Celsius^[5].

Two major faults in connected homes make them susceptible to these attacks; vulnerable local networks and weak IoT devices.

Keywords: *Smarthomes, IoT, attack.*

Weak IoT devices

Researchers tested a total of 16 commonly used smart home devices from a range of brands and found 54 vulnerabilities that exposed users to attack by hackers. The potential of the attacks ranges from deactivating security systems to stealing personal data.^[6] An estimated 80% of IoT devices are vulnerable to a wide range of attacks.^[7]

Smart home devices are vulnerable to attacks because they are special-purpose devices. The IoT vendors fail to provide the required special-purpose security

solutions. Further, smart home devices often run small operating systems such as INTEGRITY, Contiki, FreeRTOS, and VxWorks, whose security solutions are not as robust as those of Windows or Linux-based systems. Most commonly available devices, once deployed, cannot be upgraded to update the security capability against the evolving cyber-attacks.

Common smart home device attacks

Attacks on smart home devices are performed in a range of methods depending on the device and communication protocol. Common attacks methods include:

- **Data Breach and Identity theft:**

Insecure IoT devices generate data and provide cyber attackers with ample space to target personal information. This could potentially end up in identity theft and fraudulent transactions.

- **Device hijacking and Spoofing:**

The smart devices can be hijacked, rendering the control to attackers' hands. The attackers manipulate the device, spoof the communication between two ends, and can assume control over the other devices, even the whole network.

- **Distributed Denial of Service (DDoS):** The device or network resource goes unavailable to its intended users by temporarily or indefinitely disrupting the services.

- **Plashing:** Such attacks brutally damage the device to the extent that it needs replacement.

Securing smart homes devices after purchase

While some devices have embedded security properties, for smart home devices to be resilient to attack, their owners must abide by some basic protection measures.

- **Strong passwords:** Ensure routers and all devices have strong passwords. Retained default passwords are a common access point for hacks.

- **Guest Networks:** Use the guest network to set up smart home devices when possible. This can help separate the devices from the valuable information stored on laptops or phones. Even if cyber-criminals hack one of the IoT devices, they will not be able to penetrate the main network and compromise the computers and smartphones connected to it.^[3]

- **Two-factor authentication:** Enabling two-factor authentication, where a device requires an additional verification via a mobile or authenticator app, significantly reduces the ability of hackers to manipulate devices.

- **Update Firmware:** While many devices will provide automatic updates, manually checking and updating the firmware of routers and IoT devices ensures the latest security protocols are active.
- **Avoid Cloud, use local storage:** Use local storage instead of the cloud to minimize the risk of the data being attacked while being fetched to the cloud.
- **Highest Level Encryption:** Use the highest-level encryption (WPA3) on the router to ensure secure communication.
- **Firewalls:** Using firewalls is one of the famous ways to secure smart home devices. A firewall enables the user to see potential attacks and manage the security level of individual connected devices. Firewalls send notifications to the host when any abnormality in the network or devices is detected.

Role of IoT device developers:

The responsibility of IoT devices' security lies mostly on the IoT device developers. They must take the necessary measures to make devices safe. Some potential measures could be:

- **Incorporating Edge Computing:** Process the data collected from the devices at the edges close to the data sources. The data does not travel through the weak networks to the remote servers, so the risk of breaching is reduced.
- **Designing Over-The-Air Update Capabilities:** Manufacture the devices with efficient Over-The-Air (OTA) update capabilities. Many consumers have their devices in remote locations and so update them irregularly. The developers must incorporate a robust OTA update strategy that can execute efficiently and regularly.

Conclusion

Devices connected to the internet are inherently vulnerable to attack. As smart home devices increase in functionality and are more widely installed in homes, understanding personal data security risks and how to mitigate them is critical. IoT engineers must also take responsibility for ensuring smart homes of the future have security built-in as a core feature and not an add-on.

REFERENCES

1. [Online]. Available from: <https://www.statista.com/forecasts/887613/number-of-smart-homes-in-the-smart-home-market-in-the-world>.
2. Laughlin A. *which.co.uk*. [Online].; 2021. Available from: <https://www.which.co.uk/news/2021/07/how-the-smart-home-could-be-at-risk-from-hackers/>.
3. Qodirov, F. E., O. D. Doniyorov, and H. Shokirov Sh. "Basic concepts of information security in information systems. Wide threats and their consequences." *концепции устойчивого развития науки в современных условиях* (2021): 153-155.
4. Qodirov F. E., Akbarova D. A., Shokirov S. H. *Software for working with computer graphics and their tasks. Application of digital image processing fields //Инновации в технологиях и образовании: сб. ст. участников XIV Меж. – С. 57.*
5. Шокиров, Ш. Х., and Ш. Т. Турамурадов. "преимущества и эффективность использования искусственного интеллекта в социально-экономической сфере." *international conferences. Vol. 1. No. 5. 2022.*
6. Shokirov, Sh H., Sh B. Nusratova, and Y. Q. Shoniyofova. "advantages of neural networks." *концепции и модели устойчивого инновационного развития* (2020): 56.
7. Рустамов М. А., Шокиров Ш. Х., Шониёзова Ю. Қ. *Развитие компьютерных языков и программистов //теоретические и практические основы научного прогресса в современном обществе. – 2020. – С. 14-18.*

КУМУШКОН СЕРПЕНТИНИНИНГ КАТТА ҚУЁШ ПЕЧИГА АСОСЛАНГАН ТАДҚИҚОТЛАРИ

А.И.Мустафоев, М.О.Мустафоева, * Б.Г. Кодиров, * М.У.Джалилов
Джизакский филиал Национального университета Узбекистана имени Мирзо
Улугбека. *Самаркандский государственный медицинский университет.
mustafoyevakmal@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация о свойствах плавящихся на большой солнечной печи материалов на основе керамического серпентина месторождения, Кумушкан Ташкентской области. А именно происхождение серпентина, области применения, химический состав, микроструктура. Приведены также несколько примеров оптимизации процесса производства импортозамещающей керамики на основе местного сырья. Описаны процессы изготовления керамических плит для использования в производстве ювелирных камней и фарфоровых изделий. Показаны особенности серпентиновых ювелирных камней и их отличительные от других черты. Показаны возможности повышения температуры плавления, понижения теплопроводности и огнеупорности серпентина. Приведены примеры конкретного использования плавящихся на большой солнечной печи керамического серпентина в качестве сырья для изготовления ювелирных камней. Обоснованы технико-экономические показатели организации производства изделий на основе плавящегося на большой солнечной печи серпентина.

Ключевые слова: Серпентин, редкий металл, керамический плита, большой солнечный печ.

ANNOTATSIIYA

Ушбу мақолада Тошкент вилояти Кумушкон тоғларидан топилган керамик серпентинни катта қуёш печида эритилган материалларининг хусусиятлари тўғрисида маълумотлар келтирилган. Яъни, серпентиннинг келиб чиқиши, миқёси, кимёвий таркиби, микро тuzилиши келтирилган. Маҳаллий хом-ашё асосида импорт ўрнини босадиган керамикаларни ишлаб чиқариш жараёнини оптималлаштиришга бир нечта мисоллар келтирилган. Заргарлик тошлари ва чинни буюмларини ишлаб чиқаришда фойдаланиш учун керамик плиталарни тайёрлаш жараёнлари тасвирланган. Серпентин заргарлик тошларининг

хусусиятлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари кўрсатилган. Эриш хароратини ошириш, серпентиннинг иссиқлик ўтказувчанлигини пасайтириш ва оловга чидамлилигини ошириш имкониятлари кўрсатилган. Заргарлик тошларини ишлаб чиқариш учун хомашё сифатида катта қуёш печида эритилган керамика серпентиндан ўзига хос фойдаланиш мисоллари келтирилган. Катта қуёш печида эритилган серпентин асосида маҳсулот ишлаб чиқаришни ташиқил этишининг техник-иқтисодий кўрсаткичлари асосли.

Калит сўзлар: Серпентин, нодир металл, керамик плита, катта қуёш печи.

ANNOTATION

This article provides information on the properties of materials fused on a large solar furnace based on ceramic serpentine deposits, Kumushkan, Tashkent region. Namely, the origin of the serpentine, the scope, chemical composition, microstructure. Several examples of optimization of the production process of import-substituting ceramics based on local raw materials are also given. The processes of manufacturing ceramic plates for use in the manufacture of jewelry stones and porcelain are described. The features of serpentine jewelry stones and their distinctive features are shown. The possibilities of increasing the melting temperature, lowering the thermal conductivity and fire resistance of serpentine are shown. Examples of the specific use of ceramic serpentine melted on a large solar furnace as a raw material for the manufacture of jewelry stones are given. The technical and economic indicators of the organization of production of products based on fused serpentine on a large solar furnace are substantiated.

Key words: Serpentine, rare metal, ceramic plate, large sunflower.

Кириш. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясига кўра, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан керамик плиталарнинг гетеро тузилмаларда кечадиган турли жараёнларни ва спекрал характеристикаларини бошқариш имкониятларини аниқлаш амалиётга тадқиқ қилиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили олинган илмий натижаларни ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган даражага олиб чиқиш алоҳида эътиборга сазовор. Бу борада ҳар хил спекрал диапазонга мўлжалланган гетеротузилмали керамик тошларнинг функционал характеристикаларини оптималлаштириш орқали уларнинг самандорлигини ошириш муҳим аҳамиятга эга. Радиация ва ультра товуш таъсири

орқали сирқиш ташқи таъсир жараёнида керамик тошларнинг ички қисмидаги таъсирни камайтириш усуллари ишлаб чиқилди. Шу жихатдан серпентин асосидаги гетеро тузилмали керамик плиталарнинг спектрал характеристикалари шаклланишини, динамик ва статик характеристикаларини изоҳлайдиган жараёнларни аниқлаш, техник параметрларининг самарадорлигини ошириш ҳамда уларни яратишнинг янги технологияларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу тадқиқот маълум даражада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожланиши бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 13 февралдаги ПҚ-№2772-сонли “2017-2021 йилларда электроника саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ва 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-№2789-сонли “Фанлар академиясининг фаолиятини, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга хизмат қилади.

Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш ва уни аккумуляциялаш масалаларига Республикамиз олимларидан Абдурахманов А., Авезов Р.Р., Авезова Н.Р., Аллаев К.Р., Гловацкий О.Я., Захидов Р.А., Клычев Ш.И., Мўминов Р.А., Мухаммадиев М.М., Таджиев У.А., Турсунов М.Н., чет эл олимларидан Телесов М.С., Ветров А.В., Джаспер С., Галанин С.И., Трошина О.А., Самойлова М.С., Пастор Ж.А., Ахметшин Э.А., Чередниченко А.Г., Власов И.И., Гутов Л.А., Кондаков Е.Н., Лифшиц В.Б., Никитин М.К., Обухова И.Б., Селиванкин С.А. ва бошқаларнинг илмий ишлари бағишланган. Юқорида келтирилган олимлар ишларида қайта тикланувчи манбалар энергиясидан фойдаланиш ҳамда уни аккумуляциялашнинг техник ва иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқлиги, таҳлили, жумладан заргарлик тошларини тайёрлашдаги энергетик тизимдаги вазифаси, уларнинг қайта тикланувчи энергия турлари асосидаги энергетик қурилмалар билан ишлашини асослаш масалалари кўриб чиқилган. Керамик плиталарни табиий ресурслардан фойдаланиш масалалари, иссиқликка чидамли керамик плиталарни тайёрлаш иш режимида энергетик сарфларни камайтириш ва қайта тикланувчи энергия манбаларидан самарали фойдаланишга мўлжалланган техник, технологик ва функционал схемаларини ишлаб чиқиш, қайта тикланувчи энергия манбаларининг табиий ресурслар билан интеграцияси жараёнида унинг параметрларини аниқлаш ва асослаш услубларини такомиллаштириш масалалари ҳам ўрганилган.

Тадқиқотнинг усуллари. Маҳаллий хом-ашёларга асосланган иссиқликка чидамли керамик плиталарни тайёрлаш тизимларида қайта тикланувчи энергиядан фойдаланиш ва уни а иш режими параметрларини аниқлашнинг аналитик усуллари, тизимларнинг иш режимларини оптималлаштириш ва жараёни бошқариш усуллари; тажрибаларни ўтказиш ва уларнинг натижалари устида ишлаш, лойиҳани молиявий – иқтисодий баҳолаш усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Чинни буюм тайёрлаш плитаситошларини импорт йўли билан келтирилган ҳолати билан катта Қуёш қурилмасида маҳаллий хом-ашёларга асосланиб тайёрланган керамик плиталарни таннархи сифат даражасини ҳисобга олиш тартиби билан фарқ қиладиган ва қуёш электр станцияларининг параметрларини ҳисоблаш ва асослаш услуги такомиллаштирилган;

Қайта тикланадиган энергия ресурсларидан оқилона эҳтиёжга кўра фойдаланишни таъминлайдиган иссиқликка чидамли керамик плиталарни ишлаб чиқариш технологик жараёнини бошқаришнинг янги тизими ишлаб чиқилган;

Маҳаллий хом-ашёларга асосланган керамик плиталарни катта қуёш қурилмасида тайёрлашнинг янги конструкцияси ишлаб чиқилган ва мазкур конструкциянинг тажрибавий тадқиқотлари асосида чинни буюм тайёрлаш плитаси тайёрланишидаги иш режимида электр энергияси сарфини камайтириш имконияти асосланган;

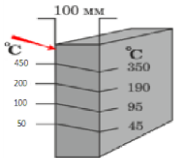
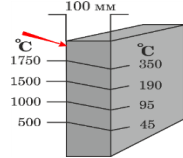
Илк бор серпентин керамик материалдан катта қуёш қурилмаси асосида чинни буюм тайёрлаш плитаси тайёрланиши аниқланган;

Қуёш қурилмаларида керамик плиталарни тайёрлашда жараёнида харажатлар сарфи камайтирилиш параметрларини оптималлаштиришнинг янги усуллари ишлаб чиқилган;

Кичик қувватли қуёш қурилмаларининг энергиясидан самарали фойдаланиб керамик плиталарга ишлов бериш имконини берадиган янги техник ечимлар ишлаб чиқилган;

Кумушкон серпентинидан катта қуёш печига асосланиб қуйдаги юқори ҳароратга чидамли оловбардош керамик плита ишлаб чиқилди.

Серпентин ва унинг таркибидаги материалларни характерловчи ҳолатлар.

№	Материалнинг номи	Материалнинг таркиби	Материалнинг эриш температураси °C	Материалнинг термал айланишлар сони №	Материалнинг таннарихи 1кг (сўм)	Материалнинг тайёрлашда энергия сарфи (кВт)
1	2	3	4	5	6	7
1	Серпентин	$3\text{MgO} \cdot 2\text{SiO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$	650	350	1000	2,5
2	Серпентин +60% MgO	$3\text{MgO}_2\text{SiO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O} + 3\text{MgO}_2\text{SiO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O} + \text{MgO}$	2000	400	1500	3
						
Табий Кумушкон серпентинидан тайёрланган плита			Катта қуёш қурилмасига асосланиб киришмалар киритиш ҳолатидан кейинги тайёрланган плита			

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Kamanov BM M. M. A. Mustafоеv AI localization of imported ceramic tiles //Journal of Irrigation and melioration. – 2020. – T. 3. – C. 28-32. -

2. Мустафоев А. И. и др. Влияние нагрева на фазовые превращения в геомодификаторе трения на основе слоистого серпентина //AGRO ILM» журналы. – T. 4. – C. 97-99.

3. Каримов А. А., Мустафоев А. И. Технология керамики для материалов электронной промышленности: монография //Тошкент: Типография ТИИИМСХ. – 2020.

4. Каманов Б. М., Маматкосимов М. А., Мустафоев А. И. Юқори хароратга чидамли оловбардош плитани ишлаб чиқариши //Irrigatsiya va melioratsiya" jumali. – 2019. – T. 4. – C. 18.

5. Sapaev J. et al. Development of automated water detection device //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2022. – T. 2432. – №. 1. – C. 020018.

6. Suvanov L. et al. Study of the technological possibilities of the large sole furnace in localization of imported electric heaters //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2022. – T. 2432. – №. 1. – C. 020017.

7. Мустафоев А. Юқори иссиқликка чидамли керамик плиталар учун оловбардош материаллар //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 380-382.

8. Мустафоев А. Маҳаллий хом-ашёларга асосланган юқори иссиқликка чидамли керамик плиталар //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 378-380.

9. Isaqulovich M. A. *QUYOSH QURILMASIDA QAYTA ISHLANGAN MAHALLIY XOM-ASHYOLAR ASOSIDA TAYYORLANGAN KERAMIK PLITANING TEXNIK-IQTISODIY KO'RSATKICHLARI* //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 404-406.

10. Isaqulovich M. A. *RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA 17000C HARORATDA ISHLAYDIGAN TERMOSTATLANGAN ELEKTR PECHINI ISHLAB CHIQRISH* //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 389-391.

11. Mustafоеv A. *MANUFACTURE OF HIGH-TEMPERATURE ELECTRIC HEATERS BASED ON THE SOLAR ENERGY* //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2022. – Т. 6. – №. 6. – С. 269-286.

12. Мустафоев А. И. и др. *ИЗГОТОВЛЕНИЕ ЭЛЕКТРОНАГРЕВАТЕЛЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ БОЛЬШОЙ СОЛНЕЧНОЙ ПЕЧИ* //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 167-171.

13. Abduganiyev A., Mustafoyeva M. *Educational resources based on virtual reality* //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 2035-2042.

14. Мустафоева М. *Talabalarni individual ta 'lim trayektoriyasi orqali oqitishning samaradorligi* //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 88-90.

15. Мустафоева М. *Individual ta 'lim trayektoriyasi-talabaning ta 'lim sohasidagi shaxsiy imkoniyatlarini amalga oshirishning individual yonalishi* //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 87-88.

16. Oltinbekovna M. M. *PSYCHOLOGICAL APPROACH TO TEACHING A FUTURE PHYSICS TEACHER* //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 86-92.

17. Sapaev J. et al. *Development of automated water detection device* //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2022. – Т. 2432. – №. 1. – С. 020018.

18. Suvanova L. S. et al. *Studying the technological possibilities of the large sun face in the localization of imported jewelry stones* //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2022. – Т. 2432. – №. 1. – С. 020016.

19. Муратов И. М. и др. *СУПЕРОКСИДНЫЙ КАТАЛИЗ МЕТАЛЛОКОМПЛЕКСАМИ ПОРФИРИНОВ И ФТАЛОЦИАНИНОВ* //Universum: химия и биология. – 2022. – №. 6-2 (96). – С. 41-44.

20. Мукумов И. У. и др. *Распространение рода Шренкия во флоре Узбекистана* //Вестник современных исследований. – 2019. – №. 5.2. – С. 25-27.

YER OSTIDAN O'TGAN PO'LAT GAZ QUVURLARIGA TUPROQ MUHITINING TA'SIRI

Sattarkulov Lazizbek Abror o'g'li

Toshkent davlat texnika universiteti 3-bosqich talabasi

Egamberdiyev Elmurod Abduqodirovich

Toshkent davlat texnika universiteti Texnika fanlari falsafa doktori PhD

Karimov Shavkat Abduvositovich

Toshkent davlat texnika universiteti Texnika fanlari falsafa doktori PhD

Jumanazarov Oybek Xurram o'g'li

Toshkent davlat texnika universiteti 3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tuproq muhitida po'lat quvurlari korroziyaga ta'siri o'rganiladi. Maqolada gaz quvurlari korroziyasi elektrokimyoviy usullar bilan o'rganiladi. Quvur namunalari ma'lum vaqt davomida tuproq elektrolitida sinovdan o'tkaziladi. Korroziyasiz va korroziyali quvur sirtlari taqqoslanadi. Korroziya qatlami bo'lgan namunaning yemirilish darajasi korroziya qatlamisiz namunaga nisbatan pastroq qiymatni aks etadi.

Kalit so'zlar: korroziya, po'lat quvurlar, elektrokimyoviy jarayonlar, potensial va potntiodinamik qarshilik.

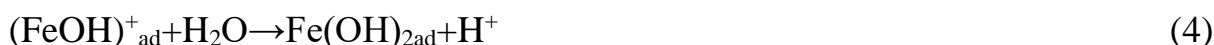
ANNOTATION

This article investigates the effect of corrosion of steel pipes in the soil environment. The article investigates the corrosion of gas pipelines by electrochemical methods. Samples of pipes are tested in soil electrolyte for a certain period of time. Non-aggressive and corrosive-active pipe surfaces are compared. The decay rate of a sample with a corrosion layer shows a lower value compared to a sample without a corrosion layer.

Key words: corrosion, steel pipes, electrochemical processes, potential and potentiodynamic resistance.

Gaz va neft quvurlar chunon yer osti metall konstruktsiyalari tabiiy gaz va xom neftni dunyo bo'ylab uzoq masofalarga tashiydigan yuqori darajada

integratsiyalashgan tarqatish tarmog'ini ifodalaydi. Gaz sanoatida eng ko'p ishlatiladigan material arzonligi, mexanik xususiyatlari va qulayligi tufayli karbonli po'lat keng miqiyosda foydalaniladi. Ushbu quvurlar korroziya hujumiga olib kelishi mumkin bo'lgan turli xil ekologik agressiv sharoitlarda (tuproq, yer osti suvlari, dengiz suvlari) ham ishlatiladi. Korroziya - bu mikro yoki makro miqiyosda elektr toklari oqimini o'z ichiga olgan elektrokimyoviy jarayon. Po'latni korroziya qilish uchun anodik va katod reaksiyalari elektrokimyoviy zarra hosil qiladi. Anod tenglamasi (1) va katod elektrokimyoviy reaksiya tenglamasi (2) bilan bir vaqtning o'zida sodir bo'lishi kerak. Korroziya jarayoni (3) va (4) tenglamalarga muvofiq neytral muhitda sodir bo'ladi, (5) tenglamaga muvofiq kislorod konsentratsiyasi yuqori bo'lgan muhitda va (6) tenglamaga muvofiq kislorod konsentratsiyasi pastroq bo'lgan muhitda ushbu jarayon kechadi [1].

Quvurlarning korroziyasi gaz sanoatining eng muhim muammolaridan biri bo'lib, ular bir qator omillarga bog'liq: tuproq turlari, tuproqdagi namlik, tuproqning qarshiligi, aeratsiya darajasi, oksidlanish-qaytarilish potentsiali, bakterial faollik va xloridlar, sulfatlar, HCO_3^- va kislorod konsentratsiyasi va boshqalar. Tuproqda sulfatlar va xloridlarning mavjudligi po'lat quvurlari uchun korroziyaviy muhit hisoblanadi. Tuproqdagi xlorid va sulfat konsentratsiyasi mos ravishda 100 mg.L^{-1} va 200 mg.L^{-1} dan past bo'lsa, tuproq muhiti biroz agressiv deb baholanadi. Boshqa tomondan, sulfat konsentratsiyasi 200 mg.L^{-1} dan yuqori bo'lsa, tabiiy gaz quvurlari uchun katta korroziya xavfi mavjud bo'ladi. Quvurlarning mikrobiologik korroziyasi tuproq muhitida ham keng tarqalgan. Bir xil turdagi bakterial shtammlar quvurning tashqi va ichki yuzasiga zarar etkazishi va cho'kindi sifatida kuzatilishi mumkin bo'lgan korroziya mahsulotlarini hosil qilishi mumkin. Quvurlarning korroziyaga qarshi degradatsiyasi uchun mas'ul bo'lgan mikroorganizmlarning eng katta guruhi sulfat kamaytiruvchi bakteriyalardir. Po'lat quvurlarning korroziyaga chidamliligini to'rt sinfga bo'lish mumkin [2]. Bular jadvalda ko'rsatilgan (1-jadval).

Korroziya darajasi (mm/yil)	Korroziyaga qarshilik
< 0,05	Juda yaxshi
0,05 – 0,1	Yaxshi
0,1 – 0,5	O'rtacha
> 0,5	Yomon

(1-jadval)

Quvurlarning tashqi yuzasi korroziyasi quvurlarida korroziyaning 80 foizdan ko'prog'iga sabab bo'ladi. Shuning uchun tashqi quvur liniyasi sirtini himoya qilish zarurati mavjud. Korroziyani nazorat qilish tabiiy gaz quvurlari ishining iqtisodiyoti, xavfsizligi va atrof-muhit muhofazasiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Passiv himoya - bu tashqi sirt korroziyasiga qarshi profilaktik o'lchovlar to'plami. Passiv himoyaning maqsadi metall konstruksiyasini elektrokimyoviy korroziyadan himoya qilish va faol himoyani qo'llab-quvvatlashdir. 3 qatlamli polietilen, termoyadroviy bog'langan epoksi, poliuretan va bitum qoplamalari quvurlarning eng ko'p ishlatiladigan passiv himoya tizimidir. Biroq, passiv himoya ko'pincha faol himoya bilan birgalikda qo'llaniladi [3].

Po'lat quvurining kimyoviy tarkibi jadvalda keltirilgan (2-jadval). Po'latning EN 10028/2-92 markali va ma'lum o'lchamdagi eksperimental namunalar uchun korroziya muhitini taqdim etgan tuproq elektrolitida ta'sirlantirildi. Korroziya sinovlaridan so'ng namunalar yuzasini makroskopik tahlil qilish makroskop yordamida amalga oshirildi. Silliqlashdan keyin sirt namunalari (korroziya mahsulotlari bo'lmagan sirt) va korroziya qatlami bo'lgan sirt namunalari sinovdan o'tkazildi.

Material	C	Mn	Si	P	S	Fe
Po'lat	0,18	1,05	0,26	0,02	0,02	98,47

(2-jadval)

Korroziya potentsiali namunalar tuproq elektrolitiga ta'sir qilish paytida to'yingan kalomel elektrodiga nisbatan o'rnatildi, maxsus voltmetrdan foydalangan holda. Korroziya sinovlari uchun tuproq muhitining xususiyatlari ko'rsatildi [4].

(3-jadval)

Po'lat	pH	T(°C)	EC (µS)
Protektor himoyasiz	8,5	21,7	136
Korroziya qatlami bilan	8,4	22,1	234

(3-jadval)

O'lchov davomida namunalar asta-sekin tashqi manbadan to'g'ridan-to'g'ri oqim bilan - 900 dan + 900 mV gacha bo'lgan oraliqda 5 mV.s⁻¹ potentsial tezlik o'zgarishida polarizatsiya qilinadi. Chiziqli polarizatsiya Voltalab yordamida

o'lanadi. O'lchash davomida sinovdan o'tgan namunadan iborat uchta elektrodli moslama, mos yozuvlar to'yingan kalomel elektrodi va yordamchi P_t elektrodidan foydalanildi. Korroziya potentsialining natijalari, oqim zichligi polarizatsiya qarshiligi o'lchovi maxsus dasturlar yordamida baholanadi. Korroziya tezligi polarizatsiya egri chizig'idan ekstrapolyatsiya orqali baholanadi. Qarshiligi R_p korroziya potentsiali 20 mV sohasida o'lchandi. Korroziya sinovlari po'lat namunalari tayyorlangan korroziya elektrolitiga xona haroratida ma'lum vaqt davomida botirish orqali amalga oshirildi. Eksperimental elektrolitga botirilgan po'lat namunalarning korroziya tezligi quyidagi tenglama bo'yicha aniqlandi (7) [5]:

$$KT = ((j_{kor} \times M) / (\rho_{Fe} \times Z)) \times 3270 \quad (7)$$

bu yerda:

KT (mm.yil⁻¹) – korroziya tezligi

j_{kor} (A/sm²) – korroziya oqimining zichligi

M (g/mol) – metal atom og'irligi

ρ_{Fe} (g/sm³) – metal zichligi

Z – eriydigan metalning elektronlar soni.

Xulosa qilib aytganda tuproqdagi quvurlarning korroziyali degradatsiyasi elektrokimyoviy xususiyatga ega edi. Shuning uchun korroziya jarayonlarining shartlarini simulyatsiya qilish va korroziya qatlamlari bo'lgan va bo'lmagan po'lat materiallarning harakatini aniqlash muhimdir. Maxsus o'lchovlarining korroziya sinovlari, shuningdek, E_{kor} , i_{kor} va R_p korroziyaning asosiy xususiyatlariga asoslanib, shunday xulosaga kelish mumkin:

- qisqa ta'sir qilish vaqtidan keyin himoyasiz namunalarda sezilarli o'zgarishlar kuzatildi; korroziya mahsulotlari bo'lgan namunalarda ko'rinadigan o'zgarishlar kuzatilmagan,
- korroziya potentsiali po'lat yuzasida korroziya qatlamining shakllanishiga mos keladigan qiymatlarda barqarorlashdi; potentsial qiymatlari – 698 mV qiymatiga yetdi. Korroziyali qatlamli namunalarning korroziya potentsiali +26 mV qiymatiga yetdi
- natijalarga ko'ra, korroziya qatlami korroziyaga qarshi yetarli to'siqni ta'minlaganligini tasdiqladi. Korroziyali qatlamli va korroziyasiz namunaning polarizatsiya qarshiligi R_p mos ravishda kerakli o'lchamlarga yetdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. *A. Рустанди, М. Адьютатама, Э. Фадли, Н. Субекти: Технологический журнал Макара, Vol. 16, 2012, № 1, с. 57-62;*
2. *Г. Мартинес, Р. О. Круз, Р. М. Флорес, Х. Г. Ллонгерас, Х. К. Куэвас: Форум по материаловедению, Том. 793, 2014, с. 67-76, DOI: 10.4028/www.scientific.net/MSF.793.67;*
3. *M.N. Norhazilan, Y. Nordin, K.S. Lim, R.O. Siti, A.R.A. Safuan, M.H. Norhamimi: Журнал исследований прикладных наук, Vol. 8, 2012, №3, с. 1739-1747;*
4. *Дж. Червова, М. Хагарова: Коррозионные характеристики транзитного трубопровода API 5L X60, Ключевые инженерные материалы, Том. 635, 2015, с. 186-189;*
5. *Z. N. Safarov: Materialshunoslik, Toshkent “Tafakkur avlodi”, Vol. 2020, 223-225 betlar.*

XORAZM SHEVALARIDA TO‘Y MAROSIMINI IFODALOVCHI ETNOGRAFIK ZAMOLAR

Ruzmetova Ilmira Kenjaboy qizi,
*Urganch davlat universiteti Lingvistika
(o‘zbek tili) mutaxassisligi magistranti*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xorazm shevalariga xos bo‘lgan to‘y marosim ma’nosini anglatuvchi etnografik zamol xususida so‘z boradi. Mavzu asosida misollar keltirilib ularning izohi, qay jarayonda qo‘llanilishi, so‘zning kelib chiqish tarixi haqida fikrlar ochib beriladi. Keltirib o‘tilgan har bir fikr o‘z misoli bilan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: korpa imma, un elar, qatlama pishar, sunnat toyi, kelin toyi, lachak toyi, payg‘ambar yashi to‘yi, beshik to‘yi, yubiley, patxa toyi.

Etnografizm – muayyan xalqning milliy madaniyati, an‘analari, urf-odatlarini, diniy qarashlari bilan bog‘liq bo‘lgan tushunchalarning nomlari. Bunday lug‘aviy birliklar ma’lum bir etnosning boshqalardan farqlanib turuvchi asosiy xususiyatlarini aks ettiradi va tildagi boshqa lug‘aviy vositalardan milliylikni ifodalashi jihatidan ajralib turadi. Har bir xalqning o‘ziga xos milliylikni ifodalovchi lug‘aviy birliklarning bir qismini dialektal leksika tashkil qiladi. Dialektal leksika ma’lum hududga xosligi, mahalliy hayotni aks ettirishi bilan etnografik zamolga o‘xshash bo‘lsa-da, dialektal leksikaning ma’lum bir qismigina etnografizm bo‘la oladi. Xalqning o‘tmishi, buguni, hayot tarzi, madaniyati, ijtimoiy munosabatlari aynan dialektal leksikada o‘z ifodasini topadi. Ma’lum bir hududda yashovchilar nutqida mavjud bo‘lib, inson faoliyatining mahsuli bo‘lgan tushunchalarning mahalliy nomlari dialektal leksikani tashkil etadi. Adabiy tildan farqli ravishda, dialektizmlarning aksariyat qismi sinonimlarga ega emas. Ular adabiy tildan fonetik, leksik, grammatik jihatdan farqlanadi.

Xorazm etnografik leksikasi, umuman, o‘zbek tilining etnografik leksikasi hududiy jihatdan to‘la tadqiq qilinmagan. Bu sohani to‘la tadqiq qilish xalq tarixining hamda til tarixining noaniq va mavhum tomonlarini ochishga yordam beradi. Xorazmda ham turli millat vakillari yashaganligi bois ularning tillarida ham o‘ziga xos nomushtarak tomonlar mavjud. Bu holat ularning etnografik leksikasida ham ko‘zga tashlanadi.

Biz ushbu maqolamizda Xorazm shevalaridagi etnografik zamolarning mavzuiy guruhlari, xususan, to‘y marosimini ifodalovchi etnografik zamol haqida to‘xtalamiz.

Etnografiya, asosan, maishiy hayot, oilaviy turmush jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir. Etnografik leksika inson hayotining barcha bosqichlarini, turmush tarzini, nima bilan shug‘ullanishini, qanday hayot kechirishini, umuman insonga xos bo‘lgan barcha odatlarni, ular bilan bog‘liq bo‘lgan va ularga ta’sir qiluvchi faktorlarni o‘z ichiga oladi. Etnografik atamalar leksik birlik sifatida nimanidir ataydi, ko‘rsatadi. Etnografik atamalar – etnografizmlar xalq hayoti bilan chambarchas bog‘liqligi uchun inson shug‘ullanuvchi barcha sohalarda uchraydi va shu sababli tilshunoslik fanining deyarli barcha sohalari bilan bog‘liqdir. Shunga ko‘ra Xorazm shevalaridagi etnografizmlarni turli xil ko‘rinishga ega bo‘lganligi va turlicha leksik ma’no ifodalanishiga qarab bir necha mavzuiy guruhlariga ajratib o‘rganishni lozim topdik:

1. Inson tug‘ilishi va bola tarbiyasi bilan bog‘liq etnografizmlar.
2. To‘y marosimi bilan bog‘liq etnografizmlar.
3. Inson vafoti bilan bog‘liq etnografizmlar.
4. Kundalik ro‘zg‘or asboblari nomlarini ifodalovchi etnografizmlar.
5. Milliy kiyim-kechaklar va taqinchoqlar nomlarini bildiruvchi etnografizmlar.
6. Milliy taom nomlarini ifodalovchi etnografizmlar.
7. Bolalar kasalligi nomlarini ifodalovchi etnografizmlar.
8. Yigit-qizlar va milliy sport o‘yinlari nomlari.
9. Yer-suv va kasb-hunarga oid etnografizmlar.
 10. Irim - sirimlarni ifodalovchi etnografizmlar.
 11. Diniy urf-odatlarini bildiruvchi etnografizmlar.
 12. Turli xil bayram va sayillarni ifodalovchi etnografizmlar.
 13. Kishi ismlari bilan bog‘liq etnografizmlar.

Mana shu mavzuiy guruhlar ichida to‘y marosimini ifodalovchi etnografizmlar alohida o‘rinni tashkil qiladi.

Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, Xorazm viloyati o‘zbek shevalari, xususan, o‘g‘uz shevalarida uchraydigan ko‘pgina etnografizmlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning ekvivalenti yoki boshqacha shaklda ko‘rinishi boshqa sheva vakillari nutqida uchramaydi. Ijtimoiy hayotga kirib kelgan har bir yangi hodisa ma’lum bir so‘z-atama va istiloh bilan ifodalanadi.

Xalq urf-odatlarini, jumladan, Xorazm xalqi urf-odatlarini juda qadimiy bo‘lib, uzoq o‘tmishdan darak beradi.

Rus tilshunosi I.V.Stebleva va S.E.Malovlarning e’tirof etishicha, O‘rxun-Enasoy yozma yodgorliklariga mansub bitiktoshlarning birida shunday yozuv bo‘lgan: «Boy erdim, a’yonim, yilqim sonsiz edi. Inim yetti, o‘glim - uch, qizim-uch erdi. O‘g‘limni uylatdim, qizlarimni qalinsiz bartim». Bu manbadan ko‘rinadiki,

o'zbek xalqi urf-odatlarining shakllanishi uzoq tarixiy-tadrijiy jarayonni o'z ichiga oladi.

Xorazm sheva vakillari nutqida uchraydigan so'z-atamalar ham bundan mustasno emas. Misol uchun, *korpa imma* – ko'rpa-to'shak qavish marosimi; *un elar* - to'y boshlanganidan darak beruvchi marosim; *qatlama pishar* - qozon boshida pul tashlab qatlama olish odati.

Shunga o'xshash etnografik dialektizmlar borki, ularning kelib chiqishi xalq tarixi bilan uzviy bog'liqdir. O'zbek xalqi o'z hayotida bo'ladigan har bir quvonchli voqeani o'z nomi bilan atab, marosim sifatida nishonlagan. Jumladan, *sunnat toyi*, *kelin toyi*, *lachak toyi*, *payg'ambar yashi to'yi*, *beshtik to'y*, *yubiley*, *pata://patxa toyi* kabilardir. To'y marosimlarini ifodalovchi etnografizmlar o'g'uz shevalarida anchagina bo'lib, shevalar leksikasida alohida qatlamni tashkil etadi.

Umuman, Xorazm to'ylari boshqa hududlarda yashovchi o'zbeklarning to'ylaridan ko'pgina rasm-rusumlarni o'tkazish tartibi bilan farq qiladi. Hatto ayrim tuman va qishloqdar aholisining to'y marosimi leksikasida ko'zga ko'rinarli farqlar mavjud. Misol uchun *eshik achar*, *dapalashma*, *ot aylantirish* kabi urf-odatlar o'g'uz shevalariga xos bo'lsa, *burundiq ena*, *tuxumbash//tappay* kabi urf-odat nomlari qipchoq shevalariga xosdir. Xorazm shevalarida shunday etnografik birliklar borki, ular shu yerda yashovchi o'g'uz-qipchoq sheva vakillari uchun mushtarakdir. Masalan: *qulliq aytirish* - yanga belbog'ni yecha olmasa qulluq aytish odati; *duvaq achish//tuvaq achish* - qozon qopqog'ini ochish uchun sovg'a berish odati. Keltirilgan misollar asosan, Xorazmda o'g'uz shevalarida gapiruvchi aholi shevalariga xosdir. Bundan tashqari urf-odatlarni ifodalovchi etnografizmlar qipchoq sheva guruhidan farq qiladi yoki boshqacha ko'rinishga ega bo'ladi:

o'g'uz	qipchoq	adabiy orfografik
jin qashti	Chopchima, shortak	To'y boshlanmasdan oldin qozon boshida oshpazlarning uyushtiradigan ziyofati
gi:t	juzna	quda tarafga bosh-oyoq sarpo qilish
gali:n	kelin	kelin
yenga	yanga	yanga
biqcha	bo'xcha	bo'xcha
Belvag'	belbau	belbog'
giyav	kuyav	kuyov
gengash	kengash	maslahat oshi
toyliq	to'yana	to'yona
gali:n rommal	hashiya romal	tevaragiga chiziq tortilgan ro'mol
manglaycha	peshanaban	durracha, peshonaga bog'lanadigan ro'mol
qi:z yenglar	qiz jinar	qiz bazmi

Etnotrafizmlarning ko'pchiligi adabiy tilda ham shu shaklda, ba'zan ayrim fonetik farqlarga uchragan holda uchraydi. Masalan: *savchi* - sovchi, *kelin* - kelin, *kuyavjora* — kuyovjo'ra, *patya toy* - fotiha to'yi, *kelin salam* -kelin salomi, *yanga* — yanga kabi.

Xorazm shevalarida yana shunday etnografizmlar borki, ular faqat yerli aholi uchungina tushunarlidir: *taq jinar*, *kelin borak* kabi.

Bundan tashqari Hazoraspning Sharlovuq pristanida, Urganch tumanining Cholish va Bekobod qishloqlarida, Boshqirshix qishlog'ining ko'1 qismida, Gurlan tumanining Chinobod posyolkalarida qisman qozoqlar ham istiqomat qiladi. Yuqoridagi millat vakillarining aralash holda yashashlari ularning yashashlarida sezilarli holatlarni yuzaga keltirgan. Bu holatlarning ko'pchiligi, asosan, ularning tillarida ozmi-ko'pmi mushtarakliklarni yuzaga keltirgan.

Bu mushtarakliklar ularning tillarida aks etib, bu xalqdar qadimdan madaniy, iqtisodiy, siyosiy aloqada bo'lganidan dalolat beradi.

Xorazm etnografik leksikasida yana shunday o'ziga xos terminlar borki, ular faqat shu yerda yashovchi aholi tiliga xos bo'lib, keng ma'noda qo'llanadi. Masalan, *popak//popak puli* - bolani xatna qilganda sartarosh kesilgan qismni uy egasiga berishdan oldin pul oladi; *gashir tuvrashma* - bu ham o'ziga xos marosim bo'lib, to'ydan bir kun oldin faqat qo'shnilariga aytib o'tkaziladi. Bundan tashqari *tanga sachuv*, *so'zilish*, *ong ayag' bilan kirish* kabi urf-odatlar borki, ularni mazkur sheva vakillari tilida bir so'z yoki so'z birikmasi bilan ataladigan maxsus leksemasi yo'q. Shuning uchun bunday tushuncha ifodalaydigan birikmalarni gap shaklidagi etnografizmlar deyish mumkin.

Umuman olganda, Xorazm shevalaridagi etnografizmlar turli mavzuiy guruhlariga mansub bo'lib, ular orasida to'y marosimlarini ifodalovchi etnografizmlar alohida o'rinni tashkil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Мадраҳимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг қисқача қиёсий лугати. –Урганч, 1999.*
2. *Мирзаев Н. Ўзбек тили этнографизмларининг изоҳли лугати. –Т.: Фан, 1991.*
3. *Мирзаев Н. Ўзбек шеваларининг этнографик лексикаси. НД. –Т., 1971.*
4. *Носиров Ш. Шевалар лексикасининг соҳалар бўйича группалари // Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент, 1991.*
5. *Саримсоқов Б. Оилавий маиший маросимлар фольклори. // Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т.: Ўқитувчи, 1990.*

O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA VATAN KONSEPTI

Ko‘klanova Muxlisa Muzaffar qizi,
UrDU Filologiya fakulteti Lingvistika
(O‘zbek tili) yo‘nalishi magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xalq og‘zaki ijodiga mansub bo‘lgan o‘zbek xalq maqollarida Vatan konsepti ochiqqlangan maqollar tahlil qilinadi. Shuningdek, mehnat, ilm-hunar, mardlik singari insonga xos bo‘lgan odamiylik xislatlari izohlangan maqollar ham keltirib o‘tilib izohlanibketiladi. Maqola ayrim o‘zbek xalqining o‘ziga xos maqollaridan tarkib topgan.

Kalit so‘zlar: “Vatan”, “mehnat”, “xalq”, “ilm-hunar”, “mardlik”, “mehmon”, “tadbirkorlik”, “muhabbat va vafo”, “yaxshi so‘z”.

Lingvokulturologiyaga oid tadqiqotlar hali o‘zbek tilshunosligi tarixida o‘zining yangiligini saqlab turibdi, shuningdek, konsept borasidagi tadqiqotlar bu fanning asosini tashkil qilmoqda. Konseptlar milliy madaniyatning tilda aniq va keng aks ettira oladigan birlik sifatida tahlilga tortilayotgani esa tilshunoslik uchun yaxshi natijalar bermoqda. Mavzu doirasidan kelib chiqqan holda maqollardagi konseptual xilma-xillikni ham e‘tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Maqollar, xususan, o‘zbek xalq maqollari o‘z qatida turli-tuman konseptlarni mujassamlashtirgan. Ayniqsa, ”Vatan” konsepti o‘zbek xalq maqollarida yetakchilikni tashkil qiladi. Bu bejizga emas. Barcha xalqlarda Vatan azaldan muqaddas, ulug` dargoh sanalib kelingan. Shu sababdan ham “Vatan” konsepti aks etgan maqollar xalq og‘zaki ijodida ko‘plab uchraydi va uni lisoniy jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. “Vatan” konsepti juda ko‘p ochilmagan qirralari bilan hali-hamon tilshunoslarni o‘ziga jalb qilib kelmoqda.

Maqol xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasi umumlashgan badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli so‘z hamdir. Maqollar – bu xalqning donoligini, millatning ruhini, uning madaniyatini ko‘rsatadigan xalq og‘zaki ijodining gavharlaridir. Maqol mustaqil folklor janri sifatida qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bu xususiyatlar uni boshqa aforistik janrlardan keskin farqlab turadi.

Maqollarni tasnif qilishda mazmun yetakchi hisoblanadi. Unga ko‘ra Vatan, mehnat, xalq, ilm-hunar, mardlik, mehmon, tadbirkorlik, muhabbat va vafo, yaxshi so‘z - jami 30 ga yaqin mavzular qayd etilgan. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida “Vatan” haqidagi maqollar asosiy o‘rin tutadi.

Quyida “Vatan” haqidagi maqollarning o‘rni va milliy-madaniy konseptual belgilari bir qancha misollar yordamida ko‘rib chiqiladi:

***Bulbul chamanni sevar,
Odam - vatanni.***

Mazkur maqolda inson ruhiy olamida Vatan tushunchasining ahamiyati qayd etilgan. Maqoldagi Vatan so‘zida faqat muayyan hudud, manzil, o‘rin-joy, tabiat aks etgan, desak yanglish bo‘ladi. Bu so‘z ma‘no jihatdan ajdodlar ruhi, ma‘naviy meros obidalari, qadriyatlar, millat birligi, mentalitet xususiyatlari bilan uyg‘unlashadi. Bulbul chamanda qanchalar yayrasa, inson vatanida shunchalar o‘zini erkin his qiladi. Bulbulni bog‘larsiz, gulzorsiz, chamansiz tasavvur etib bo‘lmaganidek, odamni o‘z ona diyorisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bu maqolni aytganimiz zahoti Zokijon Furqatning chet ellardagi azobini ta‘riflab o‘z vatanini sog‘ingani yodga tushadi:

*“G‘amingda kecha - tong otg‘uncha yig‘lar,
Tong otg‘och, dag‘i kun botquncha yig‘lar”.*

Vatan haqidagi maqollarda qiyoslash, taqqos yetakchidir:

***Kishi yurtida shoh bo‘lguncha,
O‘z yurtida gado bo‘l.***

Bundan shu narsa ma‘lum bo‘ladiki, mazkur maqol avvalgi namunadagi mazmuni chuqurlashtiradi. Moddiy ta‘minotdan ko‘ra ma‘naviy ehtiyoj muhimroq ekani ifodalanadi. Tajribasiz odam hayotdagi hamma muammoni iqtisod bilan o‘lchaydi. Uning uchun turmush to‘kinligi har qanday tushunchadan afzaldek tuyiladi. Lekin Boburdek shoh o‘z diyorini eslab azoblanganidan xulosa chiqarsak, maqoldagi fikring qanchalar aniq va ibratli tarzda berilgani ma‘lum bo‘ladi.

Endi boshqa maqollarga ham murojaat qilaylik.

Ona yurti oltin beshiging. Bu yerda Vatan konsepti ham ona, ham oltin beshikka qiyos qilinmoqda. Beshik-bu go‘dak orom olib, tinch, osuda uxlaydigan bexavotir joydir. Demak Vatan ham xuddi ona kabi bizga alla aytib, tinch bo‘lishimiz uchun beshik singari bizni qo‘riqlab turadigan maskandir. Maqolda milliy-madaniy konseptual belgilar sifatida *ona* va *beshik* so‘zlari olingan.

O‘z uying o‘lan to‘shaging. O‘zga yurtida shoh, bo‘lgandan ko‘ra, o‘z yurtini gadosi bo‘l deb bejizga aytishmagan. Bu yerda *to‘shak* o‘ziga xos konseptual belgilaridan biri bo‘lib, uy ma‘nosida ishlatilgan.

O‘z yurti qadri o‘zga yurtida bilinar. Bundan xulosa qilinadiki musofir bo‘lmaguncha Vatan qadrini, unga bo‘lgan sog‘inchni his qilish qiyin. Aslida ham shunday. *Qadr* so‘zi milliy madaniy konseptual belgi funksiyasida ishlatilgan.

Ona yurti omon bo‘lsa, rangi ro‘ying somon bo‘lmas. Eling, yurti tinch bo‘lsa, sen ham sog‘-salomat yurarsan. *Omon* so‘zi o‘ziga xos konseptual belgi sifatida qo‘llanilgan.

Vatani borning baxti bor, mehnati borning taxti bor. Uysiz, joysiz inson hech qachon baxtli bo‘la olmas. Ushbu maqolda *baxt* so‘zi milliy-madaniy konseptual belgi sifatida xizmat qilgan.

Har gulning o‘z isi bor, har elning o‘z tuzi bor. Har bir yurtning o‘ziga yarasha past-balandliklari va issiq-sovug‘i bordir. *Gul* so‘zi o‘ziga xos konseptual belgi sifatida kelgan.

**Ona yurtning omon bo‘lsa,
Rangi-ro‘ying somon bo‘lmas.**

Bu maqolda shaxsning ona yurtida yashashi va istiqomat qilishi undan ma‘lum burchni ham talab qilishi ifodalangan. Bu yurt omon bo‘lsa, ya‘ni tinch bo‘lsa, erkin-ozod bo‘lsa, inson bemalol yashashi mumkin. Yurt tinchligi, erkinligi, ozodligi esa xalqning o‘z yurtiga bo‘lgan iymonli munosabati oqibatida vujudga keladi.

Vatanning tinch- sen tinch maqolida vatandagi tinchlik va osoyishtalikka ishora mavjud, ya‘ni tinch yurtda insonlar hayoti ham yaxshi bo‘ladi. Qaysi joyda tinchlik bo‘lsa, u yerning hamma sohasida rivojlanish bo‘ladi.

Vatansiz inson - kuysiz bulbul. Bilamizki, vatan bizning uyimiz unda barcha narsalar mavjud. O‘z ona yurti bor inson esa dunyoda barcha narsaga ega insondir.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, vatan va unga oid maqollar o‘zida bir qancha konseptual belgilarni namoyon qila oladi. Xalq maqollarining mana shunday o‘ziga xos va milliy-madaniy konseptual belgilari esa ko‘plab misollar tahlili yordamida ko‘rsatib beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бердиёров Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремикология лугати. – Т.: Ўқитувчи, 1984.
2. Жўраева Б. Ўзбек халқ мақолларининг қисқача синонимик лугати. –Т.: Фан, 2006.
3. Садриддинова М. З. Ўзбек мақол ва маталлари лексикаси. -Т, 1984.
4. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. O‘quv qo‘llanma. – Т., 2014.
5. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. Ўзбек халқ мақолларининг изоҳли лугати. – Т., 1990.

SHUHRAT MATKARIMNING DIALEKTIZMLARDAN FOYDALANISH MAHORATI

Norbayeva Shukurjon Xayitbayevna,

f.f.d. (PhD), Urganch davlat universiteti O‘zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti

Reyimboyeva Zulayho Odilbek qizi,

Urganch davlat universiteti Lingvistika (o‘zbek tili) mutaxassisligi magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining yetuk namoyondalaridan biri Shuhrat Matkarim o‘z asarlarida qo‘llanilgan xalq shevasiga xos bo‘lgan so‘zlardan qay darajada mohirona foydalana olganligi borasida so‘z ketadi. Shuningdek, har bir fikr o‘ziga xos namunalar bilan ochib boriladi. Undan tashqari maqolada asarda qo‘llanilgan ba’zi bir shevaga xos so‘zlarning izohlari ham mavjuddir.

***Kalit so‘zlar:** “Indamas”, “Yilon”, “Otamdan qolgan dalalar”, tiskinish, chullik, xuligan, vaqti xo‘sh.*

Badiiy asarning xalqchilligini ta’minlashda xalq tilining turfa vositalari, xususan, sheva so‘zlari ham alohida o‘rin tutadi. Badiiy asar tilining tasviriyligi, ifodaliligi, qahramonlar nutqining individuallashganligi ko‘p jihatdan o‘rinli va me’yorida qo‘llangan sheva unsurlariga bog‘liq. “Badiiy adabiyot tilini boshqa lug‘aviy qatlamlar singari dialektizmlarsiz ham tasavvur qilib bo‘lmaydi. Dialektizmlar personaj nutqining individualligini ta’minlash jarayonida uslubiy bo‘yoqdorligi jihatidan boshqa nutq vositalaridan sezilarli darajada ajralib turadi”. (Umurqulov B. Badiiy adabiyotda so‘z, 1983.)

Xalqning jonli tili - shevalarni bilish, dialektal leksikadan boxabar bo‘lish yozuvchi va shoirlar asarlari satrlariga singdirilgan ma’noni chuqurroq anglashda, asarda tasvirlanayotgan voqea-hodisalar milliy koloritiga kirib borishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Chunki adib va yozuvchilar, avvalambor, ma’lum bir sheva vakili hisoblanishadi.

Yozuvchi o‘z qahramonlarini o‘zlari yashaydigan hudud va muhitdan ayirmagan holda, hayotdagidek ishonarli va jonli tasvirlash ehtiyojidan kelib chiqib shevaga xos so‘zlarni ishlatadi. Sheva so‘zlari mahalliy kolorit, hududiy mansublikni o‘zida aniq aks ettirish bilan birga badiiy nutqda muayyan estetik funksiyani bajaradi. Biroq dialektizmlarning estetik qimmat kasb etishi ularning badiiy nutqdagi me’yori, qanday ishlatilishi va ayni paytda qanday dialektizmlarning qo‘llanishi bilan bog‘liqdir.

Yozuvchi va shoirlar o'z his-tuyg'ularini ifodalashda, o'z qahramonlari yashagan muhit hamda ular nutqining o'ziga xosligini ko'rsatib berishda shevaga xos so'zlar, ya'ni dialektizmlardan foydalanishini Xorazm adabiy muhitining yetuk vakili Shuhrat Matkarimning "Indamas" va "Yilon" qissalari misolida ko'rishimiz mumkin.

Badiiy adabiyot tili xalq (millat) tili boyligining qayta ishlangan ko'rinishidir. Shu jarayonda badiiy so'z ustalarining voqea yoki qahramon sarguzashtlarini bayon qilish jarayonida muayyan shevaga murojaat qilishlari e'tirof yetib kelinadi. Adabiyotda mahalliy kolorit degan tushuncha bor. Bu yesa adiblarga mahalliy kechinmalarni ifodalashda shevaga xos unsurlardan keng foydalanishga imkoniyat yaratadi.

Badiiy adabiyotda adiblar dialektizmlardan ikki o'rinda foydalanadi, ya'ni:

- 1) dialogik nutqda qahramonning muayyan sheva vakili yekanligini ko'rsatish, mahalliy koloritni berish maqsadida;
- 2) adabiy tilda sinonimi bo'lmagan so'zlarni majburan qo'llaydi.

Hatto butun boshli badiiy asarda mahalliy sharoit, mahalliy mentalitetni, ruhiyatni ifodalashda to'lig'icha sheva xususiyatlaridan foydalangan asarlar mavjud. Bunga J. Sharipovning "Xorazm", Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asarlarini ham keltirish mumkin.

Dialektal so'zlarni badiiy adabiyotda qo'llashda yozuvchilar turli usullardan foydalanadilar. Ayrim mualliflar shevaga oid so'zlarni izohsiz ishlatgan bo'lishsa, ayrimlari sahifa tagida uning ma'nosini ham keltirib boradilar. Sh.Matkarimning "Indamas" asarida ularning izohi havola tarzida keltirilgan. Mas, "Ochig'ini aytganda otini eshitgandanoq bolalar yig'idan to'xtab, kattalarning tani - badaniga bir *tiskinish*¹ tushadigan Poqqi mapiyga bu shaharda nafaqat qo'l ko'tarish, balki uning gapini ikki qilishga jur'at etadigan odam bo'lishi mumkinligini o'ylash ham mushkul edi."

Ushbu misolda qo'llanilgan *tiskinish* so'zi ijodkor izoh berganiday, Xorazm shevalarida *qo'rqib titrash* ma'nosini ifodalaydi.

Asardan bunday misollarni ko'plab keltirishimiz mumkin: "Qarang, o'sha mapiyni o'zidan ham zo'rroq bir bandit, *xuligan*, bosqinchi emas, balki bir *ipirisqi*, kechqurun bog'ining to'ridagi hojatxonaga yolg'iz borishga qo'rqadigan, shu paytgacha borligini ota-onasi, oilasi, atrofidagi uch-to'rt kishidan bo'lak hech kim bilmaydigan bir *chullik*² bola o'ldirgan." (1-b)

Mazkur misolda qo'llanilgan Xorazm shevalariga xos *xuligan* so'zi adabiy tilda bezori ma'nosini ifodalasa, *ipirisqi* yaramas, tuban kimsa; *chullik* esa qiltiriq, ozg'in ma'nolarini anglatadi.

¹ tiskinish – qo'rqib titrash

² chullik - qiltiriq

Shuni ta'kidlash lozimki, dialektizmlar adabiy tilning boyishi uchun tabiiy manbalaridan biri bo'lib qoladi. Dialektizmlarning adabiy tilga singib ketish jarayoni dastlab qiyin kechadi, lekin badiiy adabiyotning ta'sirchan kuchi orqali bir asarda qo'llangan dialektizm keyingi asarlarga o'tadi va shu tariqa umumxalq mulkiga aylanadi hamda adabiy tilga o'zlashib ketishi mumkin.

Shuhrat Matkarim asarlarda turli xil o'xshatish xarakteridagi iboralardan ham unumli foydalangan. Masalan: "*Quyoshdan qochgan kalamushday*, issiq va xatarsiz inida – o'z uyida sassizgina, pisir-pisir, misir-misir oshini oshab, yoshini yashab yurgan edi."

"Farhod bir dovdiradi-yu, lekin darrov o'zini qo'lga oldi, bir muddat *suvga cho'kkan toshday* qilt etmay o'ltonda o'tirdi."

"Otasi esa *yomg'irdan qochgan musichaday* egnini qisib, juda o'ng'aysiz bir alpozda mudrardi."

Shuhrat Matkarim ijodida faqat Xorazm hududiga mansub bo'lgan, boshqa shevalarda uchramaydigan iboralar ham qo'llanilganligini kuzatishimiz mumkin. Masalan: "*O'ldirilgan to'ygan to'qliday* dum-dumaloq, kuchi ichiga sig'may, betlaridan qon tepchib turgan bir devday odam bo'lsa. Havvo-o, shunday."

"Ko'plar avvaliga bu gapga, *kes kallam*, ishonmadilar."

"O'n yil o'qib biror marta bo'lsa ham koyish eshitmadi. Ikki, uch olmadi, faqat to'rt va besh oldi. Ko'proq besh. Hamisha maqtov eshitdi. Shunday etib vaqt o'tabardi, otaning ham, onaning ham *vaqti xo'sh¹*, farzandlaridan ko'ngli to'q edi."

"Indamas" qissasida xonadon xo'jasi Sheralining otasi Qilich o'tkir portretini chizishda ham mana shunday o'xshatish va iboralarni o'z o'rnida qo'llay olgan: "Maqtanishni kasb qilgan va gaplari ahmoqona va mantiqsizligi vajidan *uchakdan po'stak tashlanganday²* taassurot qoldirardi. Shuning uchun laqabi po'stak edi. Po'stak bo'lganda ham qurib kuya yegan va hayot nishoni qolmagan po'stak. O'ziga qarasangiz, tan olinmagan buyuk faylasuf va ulug' yozuvchi edi."

"Qilich ota qarasa, bir o'ris o'tiribmish mung'ayib. *Igna yutganmi va yo qo'tir bosgan kuchukday* emish. Shu darajada aftoda emish ko'rinishi."

"O'ris Xorazmda necha kun yursa, boshiga *cho'qmor bilan urilgan laqqaday melong³* yurgan emish, hech o'ziga kelmabdi."

Umuman olganda, Xorazm adabiy muhitining yetuk vakili Shuhrat Matkarim ijodida dialektizmlardan ham unumli foydalanilgan bo'lib, ushbu lisoniy birliklar adabiy tilning boyishida muhim manba bo'la oladi.

¹ vaqti xo'sh -xursand

² uchakdan po'stak tashlanganday – kutilmaganda bemavrid aytilgan mantiqsiz gap

³ Melong – hud-behud

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. – Тошкент: Ўз ФАН, 1961.
2. Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Тошкент: Фан, 2007.
3. Мадраҳимов О. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикаси. – Урганч, 1999.
4. Маҳмудов Н. “Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули” // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. №3. – Б.19 -24.
5. Шобдурраҳмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Тошкент: Фан, 1962.

XORAZM SHEVALARIDAGI ERONIY TILLARGA MANSUB AYRIM SO‘ZLAR TAHLILI

Orislanova Hamida Hamidbek qizi

Urganch davlat universiteti Lingvistika (o‘zbek tili) mutaxassisligi magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xorazm shevasi tarkibidagi eroniy tillarga mansub bo‘lgan so‘zlarning tahlili xususida so‘z boradi. Xorazm shevasiga o‘zlashgan eroniy tillar tarkibiga kiruvchi ayrim so‘zlardan misollar keltirib, o‘z navbati izohlanib ketiladi. Shuningdek so‘zlarning kelib chiqish tarixi ham ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: *Eroniy tillar, Palos, dalon, kaj, jig‘a*

O‘zbek adabiy tili va shevalarida eroniy tillarga mansub so‘zlar salmoqli o‘rin tutadi. Eroniy tillar va turkiy tillar genetikasi turlicha bo‘lsa ham, hayotiy zarurat, madaniy-adabiy va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning chuqurlashuvi turkiy tillar, jumladan, o‘zbek tilida eroniy o‘zlashmalar miqdorini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi¹.

Eroniy tillarga mansub lug‘aviy birliklarning o‘zbek adabiy tili va shevalariga o‘zlashish yo‘llari hamda omillari F.Abdullayev, O.Madrahimov, A.Ishayev kabi olimlar tomonidan ko‘rsatib o‘tilgan². Yuqorida ta’kidlaganimizdek, ikkala tilning bir-biriga ta’siri masalasida hal qiluvchi omil ularning asrlar davomidagi madaniy aloqalar munosabatidagi o‘zaro zarurat hisoblanadi³.

Xorazm shevalari leksik qatlamidagi eroniy tillardan o‘zlashgan so‘zlar arab tilidan o‘zlashgan so‘zlarga qaraganda ertaroq yetib kelgan. Bu qatlam turkiy qatlamdan keyin sezilarli darajada o‘rin egallagan. Xorazm shevalari leksik qatlamining juda ko‘p foizini eroniy tillardan o‘zlashgan so‘zlar egallaydi. Ma’lumki, o‘zbeklar va tojiklar - O‘rta Osiyoning qadimiy mahalliy aholisini tashkil etadi. Quyi Amudaryo vohasida eroniy tilda so‘zlashuvchi xorazmiylar yashaganliklari tarixdan ma’lum.

Xorazm shevalari leksikasida ham anchagina eroniy tillarga mansub so‘zlar bo‘lib, mazkur sheva leksikasida turkiy so‘zlardan keyin miqdor jihatdan ikkinchi

¹ Усмонов С. Ўзбек тилининг луғат составида тожикча-форсча ва арабча сўзлар // Навоийга армуғон. – Тошкент: Фан, 1968. – Б.109; Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. Тошкент, 1985. – Б.103-115.

² Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. – Тошкент: Ўз ФАН, 1961. – Б.140-141; Мадраҳимов О. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикаси. –Б. 46; Ишаев А. Из лексикаси узбекских говоров Каракалпакии // Вопросы тюркологии. – Ташкент: Фан, 1965. –С. 111-117.

³ Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Тошкент: Фан, 1962. – Б.222.

o‘rinda turadi. Hozirgi zamon o‘zbek adabiy tilida, shu jumladan, shevalarda ham mavjud eroniy tillarga mansub so‘zlarning bir qancha leksik-semantik guruhlari mavjud.

Biz quyida Xorazm shevalari leksikasidagi eroniy tillaridan o‘zlashgan so‘zlarning ba‘zilari xususida to‘xtalamiz

Palos. “Navoiy asarlari lug‘ati”da *palos* so‘zining ikki ma‘nosi berilgan: “Palos” بلس forscha so‘z; birinchi ma‘nosi - jundan to‘qilgan jo‘nroq kiyim, arzon kiyim; ikkinchi ma‘nosi - kigiz, namat, sholcha; *Palosi ibdor* – baxtsizlik to‘ni, kambag‘al to‘ni tarzida izohlanib “Navodir ush shabob” dan misol keltiriladi:

Chun yopsa na‘shim uza palosi idborim,

Belin tong‘org‘a palos uzra yaxshi zunnorim.

(499 b).

“O‘zbek klassik adabiyoti qisqacha lug‘ati” da ham palos yuqoridagi lug‘atga o‘xshash izohlangan: “Palos بلس jundan to‘qilgan past kiyim, arzon kiyim; kigiz, namat, sholcha (Shamsiyev, Ibrohimov, 260). “Tojik tilining izohli lug‘ati”da palos 1) farsh, gilem, namadi durushti az pashm boftashuda” (Farhangi, 21). XIV asr Xorazm yozma yodgorliklariga bag‘ishlangan asarda palos so‘zi quyidagicha izohlanadi: Palos (≈pālas) (NF بلس) t. pers. Palas, грубошерстная ткань, *taqi ozi palas ton kāyār erdi* “он насил грубошерстный халат (NF, 104 a, 13); *Suleyman payg‘ambar ozi palas ton kāyār erdi*” “пророк Сулейман сам носил грубошерстное одеяние” (NF, 106a, 14) (Fazilov, II, 204).

Palos so‘zining qadimgi lug‘atlar yozma yodgorliklardagi “jundan to‘qilgan to‘nlik material” yoki “past kiyim”, “arzon kiyim” ma‘nolari hozirgi o‘zbek shevalarida va hozirgi o‘zbek adabiy tilida yo‘qolib ketgan. Uning ayrim shevalardagi hozirgi ma‘nosi quyidagicha izohlanadi: Xivada, shimoliy Xorazm shevalarida palas, Urganch, Xonqa, Xazorasp shevalarida *polas* shaklida ishlatilib, “sholcha” “небольшой домотканий палас” ma‘nosini beradi (O‘Z XShL, 207, Abdullayev, XSh, 76).

“O‘zbek xalq shevalari lug‘ati” va “Xorazm shevalari” lug‘atida *palos* faqat *sholcha* deb izohlanadi. Ammo Xiva gilam to‘quvchilari jun va paxta tolasidan to‘qiladigan *gullik, taqir gilam*, ya‘ni *arabini* ham “palos” deb nomlaydilar. Demak, Xorazmda palos tushunchasi o‘zbek tilidagi palos ma‘nosidan torroq tushunchani anglatadi. Shuning uchun ham tor tushuncha anglatadi deymizki, adabiy tilda palos umuman, polga – yerga to‘shash uchun foydalaniladigan buyumlar (kiyiz, sholcha, gilam kabi) tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, yuqoridagi lug‘atlarda berilgani kabi Xorazm shevalarida palos tushunchasi sholcha tushunchasi bilangina cheklanmaydi.

Dalon – usti yopiq yo‘lak; dahliz. Darvozadan to hovligacha qurilgan, ikki tomoni devor, usti yopiq keng yo‘lak”¹. Mazkur leksema Xorazmdagi o‘g‘uz va qipchoq shevalarida faol qo‘llaniladigan dialektal birlik hisoblanadi. Ushbu so‘z Xorazm shevalari yuzasidan tadqiqotlar olib borgan F.Abdullayev, O.Madrahimovlar tomonidan atroflicha izohlab berilgan.

Lingvistik tadqiqotlardan ma‘lum bo‘lishicha, Xorazm shevalarida uchraydigan *dalan* so‘zi urdu tilida ham mavjud bo‘lib, aynan yuqoridagi ma‘noda ishlatiladi.

Kaj– egri, qing‘ir. Teskari, chappa. Ushbu so‘zning eroniy tillarga oid lug‘atlarda egri ma‘nosini bildirishi ta‘kidlab o‘tilgan. Shuningdek, kajdast – qo‘li egri, kaj tole – baxtsiz, tolei kulmagan kabi ma‘nolarni ifodalashi ham keltiriladi. Hozirgi Xorazm shevalarida mazkur so‘zning semantikasida muayyan o‘zgarishlar sodir bo‘lgan va shaxsga nisbatan ishlatilganda qaysar, to‘g‘ri yo‘lga yurmaydigan ma‘nolarini ifodalash vazifasiga o‘tgan.

Jig‘a– bosh kiyimiga taqiladigan, qimmatbaho toshlar bilan bezatiladigan ziynat buyumi (asosan qiz to‘yida kuyov bo‘lmishning, xatna to‘yida esa to‘ybolaning bosh kiyimiga taqiladi). Hozirgi kunda iste‘moldan chiqib ketgan:

Boshimdagi tillo *jig‘am* o‘tag‘am,
Hech kimlarga yo‘qdir mening dag‘dag‘am,
Shirin jonim bo‘lsin sanga sadag‘am,
Men aylanay oting bilan o‘zingdan².

Jäväk (javak) ham eroniy tillarga aloqador so‘z bo‘lib, *jav* o‘zagi arpa degan ma‘noni bildiradi, -ak esa kichraytirish affiksidir. Garchi hozirgi paytda *jäväk* deyarli ishlatilmay qo‘yilgan bo‘lsa-da, ayrim hududlarda uning turlicha talaffuz shakllari yoxud ayni ma‘noni ifodalovchi boshqa terminlar ham saqlanib qolgan: *jevak, javak, jav* (Nurotada) va boshqalar.

Umuman olganda, Xorazm shevalari leksik qatlamida eroniy tillardan o‘zlashgan so‘zlar ham anchagina bo‘lib, ularni lisoniy jihatdan tahlil qilish o‘zbek tili tarixini o‘rganishda muhim manba bo‘la oladi.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Биринчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида – Тошкент “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2006. –В.640.

² Гўрўғли. Хоразм дostonлари. Масъул муҳаррир: профессор. С.Р.Рўзимбоев. –Урганч: Хоразм, 2011. – В.180.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. – Тошкент: Ўз ФАН, 1961.
2. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент, 1985.
3. Гўрўгли. Хоразм достонлари. Масъул муҳаррир: С.Р.Рўзимбоев. –Урганч: Хоразм, 2011.
4. Ишаев А. Из лексики узбекских говоров Каракалпакии // Вопросы тюркологии. – Ташкент: Фан, 1965.
5. Мадраҳимов О. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикаси. –Урганч, 1999.
6. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. Биринчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2006.
7. Усмонов С. Ўзбек тилининг лугат составида тожикча-форсча ва арабча сўзлар // Навоийга армуғон. – Тошкент: Фан, 1968.
8. Шобдурраҳмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Тошкент: Фан, 1962.

ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATIDA TOPONIMLAR LINGVOPOETIKASI

Sabirova Gulasal Hikmat qizi

Urganch davlat universiteti Lingvistika (o'zbek tili) mutaxassisligi magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yetuk namoyondasi Erkin Vohidov she'riyati tarkibidagi toponimlar ya'ni joy nomlarining lingvopoetikasi xususida so'z ketadi. E. Vohidov she'rlari tarkibida qo'llanilgan joy nomlari sanab o'tilib ularning qay tarzda keltirilgani ochib beriladi. Fikrlar o'z namunalari bilan keltiriladi.

Kalit so'zlar: *O'zbekiston, Afg'on, Hind, sitam bul, Donishqishlog'im.*

O'zbek onomastikasi birliklari ham zamonaviy tahlil tamoyillari asosida o'rganilishi lozim. Bunda o'zbek lisoniy ongida saqlanuvchi onomastik birliklarni tadqiq etish nafaqat tilimiz xususiyatlarini, balki xalqning milliy tafakkuri va psixologiyasi, milliy madaniyati, tarixi, urf-odatlarini bilan aloqador jihatlarni ko'rsatib berishga xizmat qiladi. Onomastik birliklar alohida olingan ijodkor asarlari misolida ham tadqiq etilishi mumkin. Bu o'sha ijodkorning umumjahoniy va umummilliy madaniyatdan nechog'lik xabardor ekanligini ko'rsatishi bilan birga uning millatning aqliy salohiyati, badiiy tafakkuri, madaniyatini rivojlantirishga qo'shgan hissasini aniqlash imkonini ham beradi. Biz ushbu maqolamizda E.Vohidov she'riyatidagi toponimlar lingvopoetikasi xususida fikr yuritimiz.

Erkin Vohidovning har bir she'rida davrning yorqin manzarasi, xalqning o'lmas psixologiyasi, millatning monumental qiyofasi to'la aks etadi. Shoir she'riyatida toponimlar ham faol qo'llanilgan bo'lib, ular ijodkorning badiiy niyatini ifodalashga xizmat qilgan.

Erkin Vohidov she'rlarida qo'llangan joy nomlari - toponimlarni tahlil qilish uning asarlari onomastik ko'lami o'zida boy madaniy va tarixiy ma'lumotlarni mujassam etganligini ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ijodkor matnga muayyan toponimni olib kirar ekan, o'sha toponim bilan aloqador faktlar matn mazmuni bilan uyg'unlik hosil qila olgandagina, nom badiiyati to'laqonli yoritiladi. Quyida ana shunday muvaffaqiyatli qo'llangan joy nomini misol qilamiz: E.Vohidovning "O'zbekim" nomli qasidasida qo'llangan Afg'on toponimi Hind (Hindiston) toponimi bilan birga qo'llanib, Zahiriddin Muhammad Boburning taqdir taqozosi bilan avval Afg'oniston, keyin Hindistonda yashashga majbur bo'lganligi haqidagi tarixiy faktga ishora qilib kelgan.

Bunda *Hind* va *Afg'on* poetonimlari hajman kichik shaklda (bir baytda) katta mazmuni berishga xizmat qilib, intertekstual matni yuzaga keltirgan. Shuningdek, baytda onomastik birlik (*Afg'on*)ni o'z apellyativ asosi (*afg'on*) bilan birga qo'llashdan iborat usuldan foydalanilib, tajnis san'ati hosil qilingan. Natijada shakl va mazmunning o'ziga xos tarzda bo'lishi, ularning o'zaro muvofiqligiga erishilgan:

*Yig'ladi furqatda Furqat Ham muqimlikda Muqiyim,
Nolishingdan Hindu Afg'on Qildi afg'on, o'zbekim*

(E.Vohidov. "O'zbekim").

Quyidagi misolda ham *O'zbekiston* nomi murojaat birligi sifatida qo'llanib, nido san'atini hosil qilishda lingvopoetik vosita bo'lgan. Lirik qahramon ona yurtiga o'zining eng yaqin, suyuqli kishisiga so'zlagan kabi *O'zbekistonim* deb murojaat qilishi she'rdagi samimiyatni yuzaga keltirishda, vatanga bo'lgan chuqur muhabbat tuyg'ularini ifodalashda lingvopoetik vosita bo'lib kelgan:

*Bu yerga ko'milgan milliard kitoblar.
Farangu Hindu Chin, Iroq, Ajamga
Taralding Alqonun, Saydona bo'lib.
Buyuklar tan bergan buyuk dostonim – O'zbekistonim.
... Hali olis edi sen kutgan najot.
Erk deya atalgan tabarruk shamga
Intilding bir umr parvona bo'lib.
Parvonadek kuyib o'rtangan jonim – O'zbekistonim.*

(E.Vohidov. "O'zbekiston").

E.Vohidovning *O'zbekiston*ning o'n sakkiz millioninchi fuqarosi dunyoga kelganiga bag'ishlab yozgan "Yurtim bolasi" nomli she'rida *O'zbekiston* chaqalog'ini oppoq yo'rgakka o'rab olgan onaga qiyoslanib, obrazli ifoda hosil qilingan: *O'n sakkiz ming olam sevinch, nolasi,*

*Hayrati, umidi, alami bilan
Sen dunyoga kelding, yurtim bolasi,
O'n sakkizinchi million raqami bilan.
Onang O'zbekiston seni o'radi
Yanvar dalasining oq yo'rgagiga*

(E.Vohidov. "Yurtim bolasi").

Ba'zan ijodkorlar toponimlarni matn tarkibiga olib kirishda uyqash yoki ohangdosh so'zlarni qo'llash usulidan foydalanadi. Bunda toponim o'z shakliga ko'ra matndagi boshqa so'zlar bilan o'zaro aloqaga kirishadi:

*Chaqmoq kabi bir lahza nasib etdi visoli,
Endi menga yor turk go'zali hajrida ham bul.*

*Izlab necha kun shahrida ovora bo'libman,
Istanbul emas, oshiq uchun jonga sitam bul*

(E.Vohidov. "Turk go'zali").

Badiiy matnda qahramonlar nutqini xoslashtirishda, intertekstuallikni hosil qilishda va badiiy matnning makoniy individualligini ta'minlashda toponimlardan keng foydalaniladi.

E.Vohidovning "Donishqishloq latifalari" hajviy asaridagi Matmusaning qishlog'i to'qima *Donishqishloq* nomi bilan yuritiladi:

*Donishqishloq degan joy
Bordir bizning tomonda.
O'sha qishloq ahlidek
Dono xalq yo'q jahonda.*

She'rdan toponim o'zining nominativ ma'nosiga zid qo'llangan. Ya'ni bu joyning odamlari donishmand emas, balki juda sodda, dumbul insonlar sifatida tasvirlanadi va badiiy matnda ham bu izohlanadi.

Shoir "Inglizcha ketish" she'rida ham bu toponimni an'anaviy nom sifatida tilga oladi va qishloq ahlining soddaligiga ishora qiladi. To'qima toponim qiyoslash, intertekstuallikni yuzaga keltirish uchun qo'llangan.

*Xayrlashmay ketar ingliz,
Mezbonini notinch etmaydi.
Donishqishloq ahli, bilsangiz,
Xayrlashadiyu ketmaydi*

(E.Vohidov. "Inglizcha ketish").

Umuman olganda, o'zbek adabiyotida, xususan, Erkin Vohidov ijodida toponimlar ham faol qo'llanilgan. Bunday nomlarni tahlil qilish, o'z navbatida, mashhur ijodkorlar asarlarining lingvopoetik va lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент, 2013.
2. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Тошкент: Ўзбекистон, 2014.
3. Худойберганова Д. Матннинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013.
4. Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. д-ри ... дис. – Тошкент: ЎЗР ФА ТАИ, 2004. – 283 б.
5. Хусанов Н. Ўзбек антропонимлари тарихи. – Тошкент: Наврўз, 2014.
6. Юлдашев М.М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри... дис. – Тошкент: ЎЗР ФА ТАИ, 2009. – 316 б.

CROSS – CULTURAL ANALYSIS OF THE CONCEPT “WISH”

Gilyazetdinov E.Z

Senior teacher at Uzbekistan State University of World Languages

Kaipova D.B

Master’s degree student at Uzbekistan State University of World Languages

ABSTRACT

The article deals with the significant role of the category of wish of English and Russian languages. Identifying dictionary or literal meanings of the concept WISH in both English and Russian languages. Semantic similarities and differences of the concept WISH. The concept Wish has its own peculiarities in respect of the communicative phraseological units and stable word groups. There are set phrases used in particular domains.

Keywords: *cross-cultural analysis, nominal meaning, phraseological units, evaluative and emotive features.*

Introduction

A wish is a concept which plays a significant role in Phraseology, Linguistics and sociocultural interaction as well, where it is used to express several meanings such as a strong desire to do something, or a hope for something to happen, or good regards on special occasions, etc. The lexeme WISH contains nominative, communicative and pragmatic functions.

The notional level of analysis indicates that the nominal or dictionary meaning of the word “WISH” has some certain linguistic meanings. For instance, according to **Macmillan dictionary** the concept “WISH” represents the following definitions:

- 1) want something to happen although it is unlikely (*I wish I were on a beach*).
- 2) feel sorry or disappointed about something that you did or did not do (*Now he wished that he had listened more carefully*).
- 3) want something, or to want to do something (*You may have a look around, if you wish*).

According to Cambridge dictionary:

- 1) **wish** *verb* (FEEL SORRY):
 - *I wish you were coming with me, Peter.* (used with the past simple to express that you feel sorry or sad about a state or situation that exists at the moment)

- *I wish I hadn't eaten so much.* (used with the past perfect to express that you feel sorry or sad about a particular action in the past)

2) wish **verb** (WANT) (to want to do something):

- *I wish to make a complaint.* ([+ to infinitive])

- *I wish she'd shut up for a minute and let someone else talk.* (used to express anger at someone's behaviour)

3) wish **verb** (HOPE) (to hope or express hope for another person's success or happiness or pleasure on a particular occasion):

- *We wish you every success in the future.*

4) wish **verb** (MAGIC) (to hope that something you want will be made real because of good luck or magical powers):

5) wish **verb** (GREET) (to welcome someone with particular words or a particular action):

- *He wishes me every morning.*

According to **Mnemonic Dictionary** the notion wish is:

1) a specific feeling or desire (noun: he got his wish),

2) an expression of some desire or inclination that functions as indirect request (noun: I could tell that it was his wish that the guests leave)

3) polite expression of desire for someone's welfare= compliments , regard (noun, usually plural: give him my kind regards; my best wishes)

4) hope for; have a wish (verb: I wish I could go home now)

5) prefer or wish to do something=care , like (verb: Would you like to come along to the movies?)

6) make or express a wish (verb: I wish that Christmas were over)

7) feel or express a desire or hope concerning the future or fortune of=wish well (verb)

8) invoke upon=bid (verb: bid farewell, wish you a nice evening)

At the same time **Collins dictionary** give such definitions as to "want, long for" (*I wish to travel*); "to entertain wishes", favorably or otherwise (*wish someone well; to wish someone ill*); "to bid", as in greeting or leave-taking (*wish someone a good morning*); "to request or charge" (*I wish him to come*); "to make a wish" (*She wished more than she worked. When it serves as a noun it is a request or command (I was never forgiven for disregarding my father's wishes); an expression of a kindly or courteous nature (to send one's best wishes)*)

The **free dictionary** defines it as to "long for" (want); "to feel a desire for" (*I wish them good luck*); "To order, entreat, or request": (*I wish you to go*); "To desire (something bad) to happen to someone": *I would not wish such an illness on anyone.*

The synonyms of wish can be the words as DESIRE, WANT, CRAVE, COVET. To "Wish" is to feel an impulse toward attainment or possession of something; the strength of

the feeling may be of greater or lesser intensity: *I wish I could go home*. DESIRE, a more formal word, suggests a strong intention or aim: *They desire a new villa*. WANT, usually colloquial in use, suggests a feeling of lack or need that imperatively demands fulfillment: *People all over the world want peace*. CRAVE stresses the force of physical appetite or emotional need. He *craves* sweets. COVET implies strong envious desire. *Covets* his rise to fame.

The Russian translation of the word *wish* is “*желание, желать*”. Как пишет Аристотель, к желанию относятся влечение, храбрость и воля. Следует добавить сюда же любовь и надежду. Действительно, как поясняется в трактате «О душе», желание (*стремление*) представляет собой нашу единую движущую силу. Желание – это живущая в каждом из нас движущая сила; наша способность существовать, как говорит Спиноза, чувствовать и действовать.

According to Толковый словарь Ожегова “желать” —это влечение, стремление к осуществлению чего-нибудь., обладанию чем-нибудь: желание учиться, заветное желание, гореть желанием, исполнение желаний, желание успеха, при всём желании (хотя и очень хочется). Он желал, чтоб ветер выл не так уныло. Пушкин, Медный всадник.

According to Толковый словарь Ефремова «желать» —это иметь внутреннее стремление к осуществлению чего-либо или к обладанию чем-либо; хотеть. Чья-либо просьба, воля. Высказывать пожелания (обычно благополучия, успехов и т.п.).

According to Словарь синонимов Абрамова — желать (пожелать) хотеть, жаждать, алкать, вожделеть, стремиться (порываться) к чему, домогаться чего, мечтать (вздыхать) о чем, бредить чем, зариться на что, облизываться; преследовать какую цель. Желая (всей душой, от души, пламенно), имею желание. Желание — воля, хотение, охота, готовность, жажда, алчность, вожделение, похоть, нетерпение, зуд, свербез; стремление, влечение, порыв, позыв, аппетит, погоня, спрос, тенденция. Желание горячее, душевное, жгучее, непреодолимое, неумеренное, пламенное.

The second level of analysis of phraseological units concerning the component “wish” appears to be in many phrases, idioms and proverbs indicating both evaluative and emotive features. The phrases that contain the word wish are:

1. **wishy washy-the phrase has a negative meaning which means *not able to decide, indecisive*: *I like you because you're decisive, because you're not wishy washy*. The phrase is emotive as the phrase attributes speaker's unpleasant feelings.**

2. **death wish-the phrase means *you want to die, inviting death, hence; it covers a negative evaluation and miserable emotions*. *To challenge the Mafia would be a death wish. It would be suicide*.**

3. wishful thinking-**means believing it is true because you wish it was true. Roy says that he is going to marry Dawn, but it is a wishful thinking. The phrase contains neural evaluative meaning as it is only a dream which may come true or not.**

4. **You wish!** (informal) used to say that something is impossible or very unlikely, although *someone* wishes it were possible. Example:

- Mark: I'm gonna marry a rich and beautiful actress one day.
- Spencer: YEAH! **You wish!** (*Spencer thinks Mark's plan is impossible or very unlikely*)

The evaluative meaning of the idiom "You wish" is negative as it creates impossible value. The emotive meaning can contribute to speaker's wishes which he believes may reach.

5. Idiom: wish something off on somebody - **means to pass something off onto someone else- "BURDEN" (Informal.)**

- **I don't want to have to deal with your problems. Don't wish them off on me.**
- **The storekeeper wished off the defective watch on the very next customer who came in.**

6. If wishes were horses, then beggars would ride-**is a Chinese proverb which is specific for this culture, meaning "wishing alone is of no use; you must act as well". Life would be very easy if goals could be achieved only by desiring. The proverb has both positive evaluative and emotive meanings which treats a human being to act or move in order to achieve his wishes or desires. In the proverb the concept "wish" has the meaning of desire or ambitions but unfortunately not all our ambitions/aims could have been achieved.**

7. The wish is father to the thought- **is the synonym to the phrase "wishful thinking". Our opinions or beliefs are often influenced by our desires and hopes. The phrase expresses a figurative meaning as wish is father to the thought means that the thought is born from the wish. Thus, the concept wish forms metaphor. This proverb is based on Shakespeare's *King Henry IV Part*. People sometimes come to believe something that they wish were true. For example: Jane hoped that her boss would resign, and the wish was father to the thought. Soon she had told everyone in the office that she was sure her boss was leaving. The phrase may show both evaluative and emotive meanings which can be either positive or negative depending on the situation.**

8. Wish in one hand and shit in the other and see which (hand) gets full first-**When a person wants the impossible. Here the concept "wish" illustrates the meaning "hope or belief".**

Joe: We need world peace. Can't we just all get along? Tom: Well Joe, Wish in one hand, shit in the other.

The emotive meaning of the proverb renders the speaker's attitude towards the unreality. The evaluative meaning of the proverb could be neutral.

9. Wishes won't wash dishes is an *American proverb* giving the idea of day-dreaming in spite of achieving all possible goals. The proverb gives a negative evaluative meaning.

10. Even the wishes of a small ant reach heaven is a Japanese Proverb where the concept wish gives the meaning of “prayers”. The meaning of the following proverb is God hears all living beings. While the proverb expresses a positive meaning, it transfers a pleasing and optimistic- emotive meaning.

11. Many kiss the hand they wish to cut off-means don't be deceived by mere politeness, as people are often polite to those they intend to harm. The concept wish gives the meaning “eager”. The emotive meaning of the proverb is negative as it illustrates possible cut offs by smiling people who may have dark ambitions towards other people.

12. If you wish good advice, consult an old man-this saying means that old people have more experience than younger ones so you can ask; go to for advice or information. Here, wish gives the meaning of “want”. The saying has positive evaluative meaning.

Below there are the Russian proverbs containing the word “wish”:

- 1) Много желать — ничего не видать.
- 2) Без охоты не споро у работы.
- 3) Желай по силе, тянись по достатку
- 4) Желание народа озеро сдвинет
- 5) было бы желание, а способ найдётся
- 6) Не все сбывается, чего желается
- 7) Дурак мечтает о богатстве, мудрец — о счастье
- 8) Желającego судьба ведет, нежелающего - тащит.
- 9) Легко желается то, что делается охотно.
- 10) На каждое хотение имей терпение.
- 11) И у маленького человека могут быть большие желания.
- 12) Желание грешных погибает.
- 13) Где желание, там и путь.
- 14) Незнание — не порок, нежелание знать — большой порок.
- 15) У сильных людей есть желания, а у слабых — мечты.

Let's analyze five proverbs given above. The proverb “Была бы охота — заладится любая работа”, the word охота gives the meaning of mood, wish, inner aspiration to do something. It presents positive meaning. “Где желание, там и путь” - the concept “желание” gives the meaning of “will” The meaning of proverb coincides the English proverb “Where there's a will, there's a way”. Both evaluative and emotive meanings are positive in this proverb as it concerns a way where there is a will. “У сильных людей есть желания, а у слабых — мечты”- the concept “желание” gives here the meaning of “goals or ambitions”, hence; the evaluative meaning is considered to be positive and emotive meaning strengthens the meaning of proverb and inspires. “Беден

НЕ ТОТ, У КОГО МАЛО ЧТО ЕСТЬ, А ТОТ, КТО МНОГОГО ЖЕЛАЕТ” - **the notion “желает” gives the meaning “to want a lot” which serves to have negative meaning.** “Не все сбывается, чего желается” - **the word “желается” means “want”-the emotive meaning is a bit unsatisfied as the speaker can’t achieve all what he wants or desires in life.**

The third level of text analysis containing the concept wish is dedicated to identify the different meanings of concept WISH in different text extracts. For instance, 1) “The cook, however, thought to himself: ‘If the child has the **power of wishing**, and I am here, he might very easily get me into trouble.’ So he left the palace and went to the boy, who was already big enough to speak, and said to him: ‘Wish for a beautiful palace for yourself with a garden and all else that pertains to it.’ Scarcely were the words out of the boy’s mouth, when everything was there that he had wished for. After a while the cook said to him: ‘It is not well for you to be so alone, **wish for** a pretty girl as a companion. In this text the “**power of wish**” gives the meaning to accomplish any wish or desire no matter what happens. While “**wish for**” stands for “make a wish”.

2) There’s a **wish list** from San Diego Council members of what they’d like to get done with that \$62 million. Councilman Scott Sherman, for instance, said he wants to use it in neighborhoods for beautification of utility boxes or sidewalk repair. Councilwoman Vivian Moreno wants some cash siphoned off for a special climate equity fund to support projects in underserved areas of the city. The phrase **wish list** stands for a list of desired but often realistically unobtainable items.

3) In China, at a time when few girls are taught to read or write, Ruby **dreams** of going to the university with her brothers and male cousins. On New Year’s Day, Ruby put on red velvet shoes and tied red ribbons in her hair. Then she went to **wish everyone a happy new year**.. Each one gave her a red packet full of lucky money. Finally, she bowed before her grandfather. “Good luck and prosperity, Grandfather,” she said. “Good luck, little Ruby,” replied her grandfather, and he handed her a very fat red packet. Ruby could feel the eyes of all her family on her as she opened the lucky red envelope. Can you guess what was in it? It wasn’t money, it was something much better than that. It was a letter from a university, saying that they would be proud to accept Ruby as one of their very first female students. So that’s how Ruby **got her wish**. It’s a true story. And how do I know this? Well, Ruby is my grandmother, and every day she still wears a little red. The phrase “**got her wish**” constitutes that Ruby achieved her goal or her dream came true.

The extracts taken from the Russian texts have the following meanings:

1. Ночью, сидя на дворе, на поленнице дров, я почувствовал настойчивое желание рассказать кому-нибудь о бабушке. М. Горький, Мои университеты. Here, the WISH gives the meaning of great will or a strong desire to do something.

2. Я хочу видеть - понимаешь? хочу видеть и не могу освободиться от этого желания. Короленко, Слепой музыкант. The given expression shows how someone

desires or longs to see someone, and it raises the feeling of inner motivation. 3. Желание его исполнили и похоронили возле церкви, близ могилы Пульхерии Ивановны. Гоголь, Старосветские помещики. The examples given above gives the meaning of request, command or order.

4. Влюбленный граф в потемках бродит, Дорогу ощупью находит. Желаньем пламенным томим, Едва дыханье переводит. Пушкин, Граф Нулин. И слышался голос Тамары: Он весь был желанье и страсть. Лермонтов, Тамара. The meaning of wish coincides with the meaning of the word LOVE, full of love to someone.

Conclusion

Wish is widely used as a polite substitute for *want* with infinitives: *Do you wish to sit at a table on the terrace?* Wish is regret, feeling sorry for something; it is a desire, strong intention and positive regards.

The cross-cultural analysis of the concept WISH/ЖЕЛАНЬЕ in English and Russian languages has shown that the English phraseological units as proverbs for example, are less than in Russian language, but all phraseological units whether they are phrases, idioms or proverbs are educational and useful. The notional meanings, conceptual features, evaluative and emotive components of the concept WISH almost constitute the same meanings in both Russian and English languages.

REFERENCES

1. <https://dictionary.cambridge.org/>
2. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/wish>
3. Kunin A. V. *Course of phraseology of modern English.* Moscow: Vyssh. shk.; Dubna: Feniks, 1996, 381. (In Russ.)
4. Teliya V. N. *Russian phraseology: Semantic, pragmatic and linguacultural aspects.* Moscow: Iazyki rus. kultury, 1996, 284

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Боғибекова Малика Давронбек қизи

Магистрант, Методика преподавания точных и естественных наук(математика)

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящается кредитно-модульному обучению студентов в педагогических вузах. А также рассматриваются виды самостоятельных работ для студентов.

Ключевые слова: Кредитная технология обучения, студент, самостоятельная работа, общедидактические методы, пакет домашних заданий.

Радикальные изменения, происходящие в современном нашем обществе, его высокий динамизм развития, внедрение принципиально новых технологий поставили профессиональное образование перед необходимостью подготовки специалистов, способных компетентно решать назревшие проблемы, быстро ориентироваться в сложной обстановке, обладающих творческим мышлением. Ответом на эти требования явилось введение кредитной технологии обучения в вузах Узбекистана.

Кредитная технология обучения – образовательная технология, которая позволяет повысить уровень самообразования и творческого освоения знаний на основе индивидуализации, выборности образовательной программы в рамках регламентированного учебного процесса и учета объема знаний в виде кредитов. Внедрение данной технологии обучения в вузах требует принципиального пересмотра организации учебно-воспитательного процесса в вузе, изменение самой технологии обучения и их методического обеспечения, а также позволяет сделать акцент на активизацию самостоятельной работы студента. Количество учебного времени, отводимое на самостоятельную работу, составляет две трети от общей трудоемкости изучаемого курса. В связи с этим в условиях внедрения кредитной системы обучения одной из актуальных проблем становится правильная и эффективная организация самостоятельной работы студентов.

Ряд исследований, посвященных изучению самостоятельной работы студента, отмечают, что данная форма организации процесса обучения

способствует формированию сознательного отношения самих студентов к овладению теоретическими и практическими знаниями, прививает им привычку к напряженному интеллектуальному труду. В достижении цели «научить студентов учиться» необходимой предпосылкой выступает эффективная организация самостоятельной работы студента. От этого зависит качество и глубина знаний студентов и успех преподавания в целом.

Самостоятельная работа в рамках кредитной технологии представлена в двух формах: самостоятельная работа под руководством преподавателя (СРСП) и внеаудиторная самостоятельная работа (СРС).

Педагогическая ценность СРСП заключается в обеспечении активной познавательной деятельности каждого студента, ее максимальной индивидуализации с учетом психофизиологических особенностей и академической успеваемости студентов, преследуя при этом цель: максимально содействовать развитию индивидуальности. При организации СРСП возможно использование всех общедидактических методов:

- репродуктивный - для формирования монологического высказывания;
- частично-поисковый - для развития самостоятельности, активности;
- метод проблемного изложения - для развития мышления;
- исследовательский - для формирования творческой деятельности.

Роль преподавателя сводится к тому, чтобы:

- подобрать студентам индивидуальные задания для выбора;
- обеспечить необходимой литературой;
- дать консультацию отдельному студенту или группе студентов, т.е. сочетать индивидуальную и коллективную работу. Консультацию может дать один студент другому под контролем преподавателя.

Рассматривая формы проведения самостоятельной работы студентов под руководством преподавателя, следует отметить, что спецификой данной формы работы является ее базирование на интерактивных методах проведения занятий. Интерактивными методиками проведения занятий являются аквариум, вспышка, групповая мозаика, групповые ралли, текст-инструкция, техника составления структур, групповой турнир. Выбор задания или методики формы обучения должен быть обусловлен целенаправленным развитием у студентов определенных навыков и умений.

При разработке СРСП преподавателем может быть составлена таблица, где будут описаны умения и навыки, которые получит студент при выполнении СРСП.

№	Название методики, задания	Приобретаемые навыки и умения	Форма Организации
1	Ролевая игра (название)	Навыки работы в команде, умение выбора правильного решения	Работа группы студентов по определенным ролям

Самостоятельная работа (СРС) в психолого-педагогическом плане представляет собой упорядоченную динамическую систему приемов чтения, прослушивания, наблюдения, осмысления, обобщения, систематизации, конспектирования, запоминания и воспроизведения учебного материала. По своему характеру все многообразие самостоятельной работы студентов можно условно объединить в три группы:

репродуктивная самостоятельная работа: самостоятельное прочтение, просмотр, конспектирование учебной литературы, прослушивание лекций, магнитофонных записей, заучивание, пересказ, запоминание, составление глоссария, повторение учебного материала;

познавательная поисковая самостоятельная работа : подготовка сообщений, докладов, выступлений на семинарских и практических занятиях, подбор литературы по учебной проблеме, написание курсовой работы, защиту рефератов, деловые игры, решение ситуационных задач;

творческая самостоятельная работа: написание рефератов, индивидуальных групповых проектов, подготовка дипломной работы, выполнение специальных творческих заданий.

Различение самостоятельной работы по характеру познавательной деятельности не означает преимущество одного вида над другим. В подготовке студентов к будущей профессиональной деятельности каждый значения имеет. Так, например, репродуктивная самостоятельная работа способствует увеличению багажа профессиональных знаний, навыков и умений, расширяет эрудицию. Познавательно-поисковая и творческая самостоятельная работа развивает интеллектуальные, профессиональные, творческие способности. На этом основании СРС по каждой теме дисциплины должна включать все виды заданий (репродуктивный, поисковый, творческий).

Через систему самостоятельной формы работы гораздо легче решается проблема дифференциации и индивидуализации обучения. Индивидуализация обучения предполагает организацию учебного процесса с учетом индивидуальных особенностей учащихся. Позволяет создать оптимальные

условия для реализации потенциальных возможностей каждого студента. В свою очередь дифференциация обучения предполагает такую организацию учебной деятельности, которая позволяла бы учитывать склонности, интересы, способности. Следующие рекомендации помогут преподавателям найти индивидуальный подход к студентам с различными характерологическими данными:

- следует предусмотреть разноуровневую систему заданий, которая сможет обеспечить достаточно эффективный результат учебной работы, т.е. выполнение некоторого минимума самостоятельной работы всеми студентами и усложненные задания для учащихся, подготовленных лучше;

- необходим регулярный контроль успешности выполнения СРС и индивидуальные консультации преподавателя. Здесь принципиальное значение имеет личное педагогическое общение преподавателя со студентом, так как это обеспечивает наиболее оптимальную индивидуальную траекторию обучения;

- для успешности СРС необходимы четкие методические указания по ее выполнению;

- пакет домашних заданий к практическим занятиям по любой дисциплине должен содержать: все типы задач, методами решения которых студенты должны овладеть для успешного прохождения контроля; перечень понятий, фактов, законов и методов, знание которых необходимо для овладения планируемыми умениями, с указанием того, что нужно знать наизусть;

- при изучении любой дисциплины желательно проводить «входной контроль», используя различные методы (тесты, интервью, анкета). Такой контроль поможет выявить пробелы в знаниях, которые определяют выбор заданий для СРС в соответствии с уровнем подготовки студента;

Важное место в практике профессионального обучения отводится методу самостоятельной работе на опережающей основе. Опережающая самостоятельная работа может осуществляться на любом курсе обучения практически по всем дисциплинам и применяться в разных формах. Опережающие работы теоретического характера. Студенты самостоятельно изучают отдельные темы, отдельные вопросы, дополнительную литературу до изучения теоретического материала. Например, анализ документальных источников по теме, подготовка сообщений о практическом опыте в изучаемой области, изучение методических разработок и рекомендаций, знакомящих студентов с предстоящей профессиональной деятельностью. При организации опережающей самостоятельной работы нужно учитывать некоторые особенности:

а) студенты первых курсов психологически не готовы к самостоятельной учебной работе, не имеют достаточных общенаучных умений, поэтому не всегда получают желаемый результат. Из этого следует, что важна психологическая поддержка студентов со стороны преподавателя и четко разработанные методические рекомендации по всем темам самостоятельной работы, с указанием особенностей работы и методики (как составить конспект, что такое аннотация, правила работы над рефератом и т.д.). К каждой теме должен быть примерный план работы и список литературы.

б) опережающая самостоятельная работа эффективна тогда, когда студентам доступна литература. Если студенты не могут свободно работать с источниками, это вызывает чувство неудовлетворенности и нежелание выполнять работу.

Таким образом, доминирующая роль самостоятельной работы студента, представленная в условиях кредитной технологии образования, в значительной мере увеличивает ее потенциальные возможности не только как формы учебной деятельности, но и как основной формы организации процесса обучения, позволяет разнообразить ее методики проведения. Такая тенденция способствует выработке значительного багажа знаний, навыков и умений, способности анализировать, осмысливать и оценивать современные события, решать профессиональные задачи на основе единства теории и практики, что гарантирует успешное освоение современной профессии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Колычов Н.М., Чернявская Н.К, Водолзский С. В.. Болонский процесс - как он воздействует на наши ВУЗы? // «Высшее образование сегодня» 2006г. №5*
2. *Методические рекомендации по организации самостоятельной работы в условиях кредитной системы обучения. / Под ред. О.Н. Кузнецовой, Ж.Т.. Копбасаровой. Алматы., 2004.*

“ТЕЛЕКУРСАТУВ САМАРАДОРЛИГИДА ЖУРНАЛИСТ ЎРНИ: АҚШ МИСОЛИДА”

Д.Р.Эшбоева

Ўзбекистон Журналистика ва Оммавий Коммуникациялар
университетининг 2-босқич магистранти

АННОТАЦИЯ

Дунёда оммавий ахборот воситаларининг таъсири доимий равишда ўсиб бораётганлиги сабабли, бугун журналистга қўйиладиган талаблар ҳам ортиб бормоқда. Журналист фаолиятининг асосий вазифаси - жамоатчилик фикрини шакллантириш, давлат ва жамият ўртасида ахборот канални яратиш бўлса, мақсади – қизиқарли, оммабон кўрсатувлар тайёрлаб, аудиторияни жалб қилиш.

Ушбу илмий мақолада АҚШ телеканалларида самарали фаолият олиб бораётган журналистларнинг иш жараёни, уларнинг муаллифлик кўрсатувлари, теледастурлар оммалашишида бошловчининг роли хусусида сўз боради.

***Калит сўзлар:** жонли эфир, ток-шоу, шоумен, жанр, профессионал, рейтинг, аудитория.*

Бугун эфир вақтининг асосий қисмини эгалловчи кўнгилочар дастурларга талаб катта. Бунга мисол қилиб, ток-шоуларни келтириш мумкин. Машҳур “юлдузлар”нинг ташрифи, кескин савол-жавобларга йўғрилган суҳбатлар аудитория учун доим қизиқ. Бундай дастурлар томошабинни бироз бўлсада муаммолардан чалғитиб, маданий ҳордиқ чиқаришига сабаб бўлади. Кўнгилочар дастурларнинг айнан мана шу жиҳати аудиторияни ўзига жалб қилиш хусусиятига эга.

Ток-шоу тушунчаси (инглизча talk-show) икки сўздан иборат "гапириш" ва "томоша" деган маъноларни билдириб, бир нечта иштирокчи бошловчи томонидан тақдим этилган мавзу юзасидан ўз фикрларини билдиради¹.

Жанрнинг ватани Америка, асосчиси журналист Фил Донаху. 1960 йилларда америкаликлар биринчи марта ток-шоуларни телевидение орқали кўришга муваффақ бўлишди². Фил Донаху бетоб бўлган ҳамкасбининг ўрнига дастур олиб бориш чоғида истисно тариқасида (дастур концепциясига мувофиқ,

¹ Krysin, L.P. Explanatory dictionary of foreign words / L.P. Krysin. - M.: Russkij jazyk [Russian language], 1998. // URL: http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_fwords/

²Бирбом, М. Хозяин ток-шоу / М. Бирбом. - Спутник-ТВ. 2005 №7. – С. 11-13.

одатда бошловчи меҳмонга ўз саволларини бериши керак) студияда ўтирган иштирокчилардан кўрсатув “меҳмонига” саволлар бериш таклифини беради.

Томошабинлар шу заҳоти “жонланиб”, унга жавобан муносабат билдиради. Баҳс-мунозарали қизгин суҳбат кўрсатувга ўзгача ёндошув бағишлаб, аудиторияда яхши таассурот қолдиради. Шу тариқа, янги жанр – ток-шоу пайдо бўлади.

Фил Донаху туфайли ток-шоулар телевидениенинг энг машҳур жанрларидан бирига айланди. АҚШнинг деярли барча телеканаллари ўзларининг ток-шоуларига эга бўлди. Вақт ўтиши билан ток-шоу узатиш формати бутун дунёга тарқалди. Турли мамлакатларда янги ёки айнан Америка сингари шоулар яратила бошланди. Кўрсатув олиб боришнинг бундай шакли томошабинларда катта қизиқиш уйғотди ва бошқа журналистлар орасида ҳам оммалашди. Бироқ телеканаллар ўртасидаги рақобат ҳамда рейтинг туфайли ток-шоулар жамиятнинг ижтимоий, сиёсий масалаларига эътибор бериш ўрнига, аксинча жанжалли тус ола бошлади³.

Бошловчи – шоунинг юзи. У ток-шоуда асосий рол ўйнайди. Айнан бошловчи кўрсатувнинг самарадорлигини таъминлайди. Бошловчи суҳбатни давом эттириши, уни назорат қилиши, белгиланган мавзудан ташқарига чиқмаслиги, томошабинлар ҳамда меҳмонларни кузатиб бориши, аудиториянинг суҳбатга бўлган қизиқишини уйғота олиши лозим. Ана шундай сифатларга эга, 1980-1990 йилларда ABC телеэкранларида ток-шоу жанрини ривожлантиришга ўз хиссасини қўшган журналист Опра Уинфри эди.

1986 йилда Опранинг муаллифлик дастури ўша машҳур - The Oprah Winfrey Show (Опра Уинфри шоу)си яратилди. Ўша йилнинг 8 сентябрида King World Production телевизион синдикати Опра Уинфри шоусини 138 та шаҳарда ишлайдиган трансляция тармоғига киритди⁴. Дастур Америкада ҳам, хорижда ҳам ақл бовар қилмайдиган, мисли кўрилмаган муваффақиятларга (бундай муваффақиятларда, албатта, бошловчининг роли катта) эришди, кўрсатувнинг аудиторияси кенгайди. Опра ўз шоусига таниқли шахс (машҳур сиёсатчилар - Билл Клинтон, Барак Обама, мусиқачилар – Майкл Жексон, актёрлар – Том Круз)лардан тортиб, оддий америкалик фуқароларини таклиф қилиб, суҳбатдошлари билан жонли, самимий суҳбат кура бошлади. Студияда қулай ва ёқимли муҳит ярата олди.

³Могилевская, Э. В. «Ток-шоу как жанр ТВ: происхождение, разновидности, приемы манипулирования / Э.В.Могилевская – (№15 [137] 17.08.2006) // URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa-Main?textid=1114>

⁴constructorus.ru > История успеха Опры Уинфри

Мавзулар машхур шахсларнинг таржимаи холидан олинган аниқ фактларга асосланиб, нима?, қачон?, қаерда?, қай тарзда? каби саволларга жавоб топарди.

Опра ўз меҳмонларини тинглашга, уларга ҳамдард бўлишга, улар учун қайғуришга, ўз фикрлари билан ўртоқлашишга тайёр. У дастур қаҳрамонлари билан бирга йиғлашдан ёки кулишдан уялмасди. Опра Уинфри ўзининг муваффақиятининг сирини ўз аудиториясини билишида, улар билан алоқани топиш-ўрнатиш ва томошабинларга мавзунинг моҳиятни тушунарли сўзлар билан етказиш қобилиятида деб билади.

Журналистнинг бир ёки бир нечта одам билан суҳбати журналистикада интервью деб номланади. Интервью (инг. interview; inter – ўзаро таъсир, view – қараш, фикр) – қарашлар, фактлар ва маълумотлар алмашинуви⁵.

Интервьюда журналистнинг асосий вазифаси тузилган саволлар ёрдамида имкон қадар тўлиқ, мантиқий изчил маълумотларни олишдир.

Ларри Кинг – АҚШнинг энг машхур телебошловчиси ва шоумени, “Larry King Live” шоусининг асосчиси.

1978 йилда Кинг WIOD радиостанциясида ишлаб юрган кезларида "Mutual Radio Network" радиостанцияси томонидан намоёни этилган янги тунги "Show Larry King" (Ларри Кинг шоу)сини очди. Дастурда Кингнинг меҳмонлари иштирок этишди. Баҳс-мунозара, савол-жавоблардан иборат шоу тез орада Тед Тёрнер исмли медиа-магнатнинг эътиборини тортди. У Кингга янги ташкил этилган CNN тармоғида ток-шоу бошловчилигини таклиф қилди⁶. Шу тариқа "Larry King Live" биринчи миллий телекўрсатуви яратилди.

Сўнгги ўн йил ичида Кингнинг актёрлар, спортчилар, миллий қаҳрамонлар, дунёнинг турли мамлакатларидаги юқори мартабали шахслар, машхур сиёсатчи (2000 йилнинг 8 сентябрь сонидан) дастур меҳмони Россия президенти Владимир

⁵ Телевизионная журналистика: Учебник. 2-е издание, переработанное и дополненное // Редколлегия: Г. В. Кузнецов, В. Л. Цвик, А. Я. Юровский. – М.: Изд-во МГУ, 1998: - С 183] <https://www.km.ru/referats/D6ACC8905AAF497E873F286E112B5BE7>

⁶ Мэтр жанра интервью Лари Кинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/5427510/page:40/>

Путин) лар, ишбилармон-тадбиркорлар иштирокида 40 мингдан ортиқ интервьюлари миллионлаб томошабинларни телевизор қаршисига “михланишига” сабаб бўлди. Ларри Кингнинг мулоқот услубига эътибор берсак, у “ўзини тақдим этиш” қобилиятига эга. Кинг ҳеч қачон суҳбатга олдиндан тайёргарлик кўрмайди. Унинг таъкидлашича, иштирокчига қийин савол бермаслик, энг муҳими, керакли маълумотларни олиш ва билиш. Ҳолбуки, қийин саволлар муҳбир ва суҳбатдош ўртасида енгиб бўлмайдиган тўсиқни келтириб чиқаради. Суҳбатдошини “имтиҳон” қилмайдиган Ларри Кинг, аксинча кўпроқ тинглашни афзал кўради.

Унинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири – суҳбатдоши билан ҳазиллашиши. У буни ўзига хос тарзда ва мутлақо хотиржам юз ифодаси билан амалга оширади. Шоуга келадиган бўлсак, "Larri King Live" лойиҳасининг муваффақияти бу суҳбатдошига студияда ўзини эркин тутиши учун имконият яратиб бериши. “Агар одам ўзини эркин ҳис қилса, табиийки, у энг шов-шувли воқеаларга мамнуният билан жавоб беради”, дея таъкидлайди.

Телебошловчи телевизион компаниянинг имиджини шакллантирадиган асосий шахс. Бугун журналистнинг кўнгилочар дастурлардаги маҳорати долзарб бўлиб қолди ва бу унинг нафақат шахсий фазилатларига, балки умумий тайёргарлигига ҳамда профессионалик даражасига боғлиқ. Юқорида биз машҳур телебошловчи Опра Уинфри ҳамда шоумен Ларри Кинг ижодий фаолиятига тўхталдик. Бу икки ижодкорнинг иш жараёнини кузатар эканмиз, уларда ҳар бир журналист эгаллаши керак бўлган, хушмуомалалик, бадийлик, керакли вазиятни яратиш, томошабин билан самимий муносабатда бўлиш хусусиятларнинг барчаси мужассам. Шунинг учун бўлса керак, улар бошчилигидаги кўрсатувлар рейтингларда энг юқори ўринларни эгаллаган. Бошловчиларнинг ўзига хос бундай сифатлари узоқ йиллар давомида босма ва телевизион оммавий ахборот воситаларининг кўплаб ходимларига намуна бўлса ажабмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бирбом, М. Хозяин ток-шоу / М. Бирбом. - *Спутник-ТВ*. 2005 №7. – С. 11-13.
 2. Могилевская, Э. В. «Ток-шоу как жанр ТВ: происхождение, разновидности, приемы манипулирования / Э.В.Могилевская – (№15 [137] 17.08.2006) // URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main?textid=1114>
 3. Телевизионная журналистика: Учебник. 2-е издание, переработанное и дополненное // Редколлегия: Г. В. Кузнецов, В. Л. Цвик, А. Я. Юровский. – М.: Изд-во МГУ, 1998:- 288с. <https://www.km.ru/referats/D6ACC8905AAF497E873F286E112B5BE7>
 4. Мэтр жанра интервью Лари Кинг [Электронный ресурс]. <https://studfiles.net/preview/5427510/page:40/>
 5. Krysin, L.P. Explanatory dictionary of foreign words / L.P. Krysin. - М.: Russkij jazyk [Russian language], 1998. // URL: http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_fwords/
- Интернет сайтлари:**
6. constructorus.ru > История успеха Опры Уинфри

**XORAZM SHEVALARIDA QO‘LLANILUVCHI AYRIM
FORS- TOJIK TILIGA MANSUB SO‘ZLAR
(uy-ro‘zg‘or buyumlari misolida)**

Hamida Orislanova

UrDU Magistratura bo‘limi Lingvistika: o‘zbek tili yo‘nalishi
211-guruh magistranti

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada Xorazm shevasida qo‘llaniluvchi fors va tojik tillaridan o‘zlashgan ayrim uy-ro‘zg‘or buyumlariga oid leksika tahlil qilingan.

***Kalit so‘zlar:** o‘zlashma qatlam, eron tillari guruhi, fors tili, tojik tili, sheva, uy-ro‘zg‘or buyumlari.*

O‘zbek va fors-tojik tillari o‘rtasidagi aloqa uzoq davrlarga borib taqaladi. Asrlar davomida ikki xalq aholisining yondosh hududda yashashi, bu xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-siyosiy hamkorliklari ularning tillariga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan: ular bir-birlarining tilini o‘rganishgan, bir-birlaridan so‘z qabul qilishgan. O‘zbek tili ham boshqa tillardan farq qilmagan tarzda ma‘daniy-siyosiy aloqalar natijasida boshqa tillardan so‘zlarni qabul qilgan. Shuni ta‘kidlash kerakki, “... hech bir til uning sheva yoki lahjasi yo‘qki, ularning tarkibida boshqa tillardan kirgan so‘zlar bo‘lmasin. Chunki so‘z olish til hayotining zaruriy ehtiyojlaridan biri hisoblanadi¹”.

Xuddi shunday Xorazm shevasi leksikasining asosiy qismini turkiy so‘zlar tashkil etgan holda, sheva fondida arab, fors-tojik va yevropa tillariga oid so‘zlar ham mavjud. Professor O. Madrahimov tadqiqotlariga ko‘ra Xorazm sheva leksikasida eron tillari guruhiga mansub so‘zlar turkiy qatlamdan so‘ng keyingi o‘rinda turishini ta‘kidlaydi. Bu qatlamga mansub so‘zlarni kundalik ijtimoiy-iqtisodiy, maishiy hayotimizda ko‘plab uchratishimiz mumkin. Quyida uy-ro‘zg‘or buyumlariga mansub so‘zlarning ayrimlari xususida so‘z yuritamiz.

Käpkir –“kapgir”². Bu ot tojik tilida “go‘sh t qaynay boshlaganda hosil bo‘ladigan dag‘al ko‘pik” ma‘nosini anglatadigan “kaft”³ otiga “ol-” ma‘nosini anglatadigan “giriftan”⁴ fe‘lining “gir” hozirgi zamon asosini qo‘shib hosil qilingan bo‘lib, tojik

¹ Аллабердиев А. Бухоро ўғуз шеваларидаги форсча ва тожикча лексик бирликлар. // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013, №3. –Б.40. (40-46)

² Мадраҳимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг хива шеvasи.-Урганч:Хоразм,1999.-Б.103

³ Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.:1954.-С.184

⁴ Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.:1954.-С.103

tilida *kafk* oti oxiridagi *k* tovushi aytilmay, “*kafgir*” shaklida ishlatiladi.¹ O‘zbek adabiy tilida bu so‘z *kapgir* shaklida qo‘llanilib, *f-p* fonetik o‘zgarishiga uchragan. Xorazm shevasida esa *kapkir* shaklida bo‘lib *p* jarangsiz tovushi ta‘sirida keyingi tovush jarangsizlashishini *g-k* ko‘rishimiz mumkin.

Pärdä- “deraza, eshik pardasi”². Bu ot tojik tilida “eshik” ma‘nosini anglatadigan *dar* oti bilan “tutuq” ma‘nosini anglatadigan *parda* otidan tuzilgan bo‘lib, dastlab “eshik tutug‘i” ma‘nosini anglatish uchun ishlatilgan.³ Hozirgi o‘zbek adabiy tili va shevalarida “derazaga osiladigan bezak yoki mato-gazlama” ma‘nosini bildiradi.

Chirä- “chiroq”⁴. Bu ot fors tilida *cherag*⁵, tojik tilida *charog*⁶ shakliga ega. O‘zbek tiliga tojikcha shakli birinchi bo‘g‘inidagi *a* tovushini *i* tovushiga, oxiridagi *g*‘ tovushini *q* tovushiga almashtirib olingan. Xorazm shevasida esa *i* tovushining kuchsizlanishi, *o* tovushining *a* tovushiga o‘zgarishi va so‘z oxiridagi *q* tovushining tushib, fonetik hodisaga uchraganini ko‘rishimiz muki.

Dastirxān- “dasturxon”⁷. Bu ot fors tilida *dāstarxon*⁸, tojik tilida *dasturxon*⁹ shaklida uchraydi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida *dasturxon* shakli keltirilgan bo‘lib, “ovqat qo‘yiladigan mato” ma‘nosida izohlangan. Xorazm shevasida birinchi bo‘g‘indagi old qator unli *a* tovushi ta‘sirida so‘z o‘rtasidagi orqa qator unli *u* tovushi old qator unli *i* tovushiga o‘zgarib, singormanizm hodisasiga uchrab, *dastirxan* shaklida talaffuz qilinadi.

Kosā- “piyola”¹⁰. Bu ot fors tilida *kās*, ko‘plikda *kāsat* shakllarida, tojik tilida *kosa* shaklida uchraydi. O‘zbek tilida esa tojik tilidagi variantini ko‘rishimiz mumkin. Xorazm shevasida esa *kosā* shaklida uchrab, so‘z oxiridagi *a* unli tovushining *o* unli tovushiga almashganini ko‘ramiz.

Lājān- “xamir qorish yoki qo‘l yuvish uchun ishlatiladigan idish”¹¹. Bu tojikcha ot bosh ma‘nosida “mis toz” ni, ko‘chma ma‘nosida “patnos” ni anglatadi. Xorazm

¹ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати III . – Тошкент: Университет, 2009.-Б-118

² Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари.-Тошкент: ЎзССР Фанлар Академияси , 1961.-Б-110

³ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати III . – Тошкент: Университет, 2009.-Б-79

⁴ Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари.-Тошкент: ЎзССР Фанлар Академияси , 1961.-Б-98

⁵ Персидско-русский словарь.-М.: Русский язык, 1985.-С.162

⁶ Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.:1954.-С.438

⁷ Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари.-Тошкент: ЎзССР Фанлар Академияси , 1961.-Б-109

⁸ Персидско-русский словарь.-М.: Русский язык, 1985.-С.218

⁹ Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.:1954.-С.123

¹⁰ Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари.-Тошкент: ЎзССР Фанлар Академияси , 1961.-Б-110

¹¹ Мадраҳимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг хива шеvasи.-Урганч: Хоразм, 1999.-Б.121

shevalarida soʻz oʻrtasidagi *g* tovushi *y* tovushiga oʻzgarib, “quyuq ovqat solinadigan katta idish” yoki “kir yuvish uchun ishlatiladigan idish” maʼnoslarini anglatadi.

Kúrt- gugurt. Bu ot fors tilida *gugārd*¹ shaklida, tojik tilida *goʻgird*² shaklida uchrab, oʻzbek tilidagi *gugurt* otining tovush tarkibi bu otning yuqoridagi manbalarda keltirilgan tovush tarkibiga aynan bir xil emas: birinchi boʻgʻinda *oʻ* tovushi emas, *u* tovushi kelishi fors tili bilan bir xil boʻlgan holda, ikkinchi boʻgʻindagi *a, i* emas, *u* tovushining, oxirgi *d* tovushining *t* tovushiga oʻzgarishi har ikki manbadan farqli. Birinchi boʻgʻindagi *u* tovushiga monand ikkinchi boʻgʻinda *i* tovushi emas, *u* tovushining kelishi orqali singormanizm hodisasi yuzaga kelgan boʻlsa, soʻz oxiridagi *d* tovushning *t* tovushga oʻzgarishi oʻzbek tilida mavjud tovush oʻzgarishlari asosida hosil boʻlgan. Xorazm shevasida *kúrt/kúruʻt/kúgúrt/kúyúrt* tarzida turli fonetik oʻzgarishlarga uchragan holda qoʻllaniladi.

Tāvān-tova³. Bu ot tojik tilidagi “qizdir” maʼnosini anglatadigan *toftan*⁴ feʼlining *tob* hozirgi zamon asosiga *-a* qoʻshimchasini qoʻshgan holda yasalgan boʻlib, oʻzbek tilida tarkibidagi *b* tovushi *v* tovushiga alamshtirilgan. Xorazm shevasida birinchi boʻgʻindagi *o* unli tovushi, ikkinchi boʻgʻindagi *a* tovushiga moslashgan holda oʻzgarib, soʻz oxirida “*n*” tovushi orttirilib *tāvān* tarzida talaffuz qilinadi.

Rāpidā-nonni tandirga yopadigan yengcha⁵. Bu ot tojik tilida *rafida* shaklida keltirilgan boʻlib, oʻzbek tiliga *f* tovushini *p* tovushiga alamshtirib olingan. Non shakli berilgan xamirni tandirga yopishtirishda qoʻl kuymasligi uchun ishlatiladigan, orasiga qoʻl tiqiladigan joy qoldirib tikilgan narsa Xorazm shevasida ham *rāpidā* shaklida uchraydi.

Tārāzi- tarozi⁶. Bu ot asli tojik tilida *tarozu* tovush tarkibida uchrab, oʻzbek tiliga soʻz oxiridagi *u* tovushi *i* tovushiga oʻzgartirib olingan. Lekin oʻzbek xalq maqoli: *Har joyni qilma orzu, har joyda bor tosh-tarozu* tarkibida bu otning asl tovush tarkibi saqlangan. Xorazm shevasi leksik fondida bu soʻz *tārāzi* shaklida uchrab, birinchi boʻgʻindagi old qator unli *a* tovushi taʼsirida keyingi boʻgʻindagi orqa qator tovush *o* old qator *a* ga oʻzgarib, singormanizm hodisasiga uchragan holda, *tārāzi* shaklida talaffuz qilinadi.

Yuqorida keltirilgan fors va tojik tillariga xos bunday leksik birliklarni sheva vakillari nutqidan yana koʻplab davom qildirish mumkin. Chunki bu soʻzlar Xorazm shevasi vakillarining kundalik turmush tarzida faol qoʻllanilib kelinmoqda.

¹ Персидско-русский словарь.-М.: Русский язык,1985.-С.430

² Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.:1954.-С.110

³ Мадраҳимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг хива шеваси.-Урганч:Хоразм,1999.-Б.159

⁴ Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.:1954.-С.397

⁵ Мадраҳимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг хива шеваси.-Урганч:Хоразм,1999.-Б.146

⁶ Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари.-Тошкент:ЎзССР Фанлар Академияси , 1961.-Б-110

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абдуллаев Ф. *Ўзбек тилининг Хоразм шевалари.*-Тошкент:ЎзССР Фанлар Академияси , 1961.
2. Раҳматуллаев Ш. *Ўзбек тилининг этимологик лугати III .* – Тошкент: Университет,2009.
3. Мадраҳимов О. *Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг хива шеваси.*- Урганч:Хоразм,1999.
4. *Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.:1954.*
5. *Персидско-русский словарь.*-М.: Русский язык,1985.

“GO‘RO‘G‘LI” TURKUMI DOSTONLARI TILIDAGI MIKROTOPONIMLARNING QO‘LLANILISHI

Shahzoda Yusupova

UrDU magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xorazm dostonlari matnlarida uchraydigan toponimlar haqida fikrlar yuritiladi. Shuningdek, maqolada dostonlar tilidagi toponimlar makrotoponim va mikrotoponim kabi turlarga ajratilgan holda tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *toponim, mikrotoponim, makrotoponim, topoformant, topoleksema, topoaffiks.*

ANNOTATION

This article discusses the toponyms found in the texts of Khorezm epics. Also, the article analyzes the toponyms in the epic language, divided into such types as macrotoponyms and microtoponyms.

Key words : *Toponym, microtoponym, macrotoponym, topoformant, topolexema, topoaffix.*

Xorazm dostonlari tilida uchraydigan joy nomlarining hududiy hajmi jihatidan makrotoponim va mikrotoponimlarga ajratishda anglashilayotgan obyektning dunyo xaritasida tutgan o‘rni, egallagan territoriyasiga qarab belgilab olish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Toponimik materiallarni yig‘ish geografik nomlarni tadqiq etishda dastlabki va eng muhim bosqich hisoblanadi. V.Shmelauer fikricha, “...toponimik material yig‘ish uni izohlashdan ko‘ra muhimroqdir. Chunki izohlash – nari borganda faraz yoki taxmin xolos, sidqidildan to‘plangan material esa faktdir. Ba‘zan material yig‘ishning o‘zi kifoya qiladi, xulosalar esa o‘z-o‘zidan kelib chiqadi”¹. Xorazm dostonlari tilida ma‘naviy jihatdan toponim guruhiga kiradigan nomlar orasida nomdan anglashilayotgan topoobyektning hajmiga ko‘ra kichikroq darajani ifodalaydigan birliklar ham ancha foizni tashkil qiladi. Bunday toponimlarni mikrotoponim atamasi qamrab oladi.

Geografik nomlarni o‘rganishda kichik, tor doiradagi kishilarga ma‘lum bo‘lgan mikrotoponimlar ham muhim ahamiyatga ega. Mikrotoponimlar

¹ Хромов А.Л. Таджикская микротопонимия долин верхнего Зерафшана и Ягноба//Ономастика Средней Азии. – М., 1978. –С. 8

tevarak-atrofdagi yashaydigan bir guruh kishilargagina ma'lum bo'lgan quduqlar, qo'rg'ontepalar, tomorqalar, bog'lar, ko'priklar kabi kichik obyektlarning atoqli otlaridir¹. Demak, kichik geografik obyektlar (o'tloq, chakalakzor, dala, jar, yashash joylari va hokazo)ning nomlari mikrotoponimlarni tashkil etadi.

Yirik obyektlarning nomlari (makrotoponimlar)dan farq qilgan holda mikrotoponimlarni ko'p hollarda dala materiallari asosidagina yig'ish, qayd etish mumkin. Bunda ularning jonli dialektal shaklini, dastlabki fonetik holatini aniq ifodalash imkoniyati mavjud.

Xorazm dostonlari tilida uchraydigan mikrotoponimlar miqdor jihatdan uncha katta bo'lmasa ham, ular ichida bog' nomlari, ko'prik, ko'shk va binolarning nomlari, shuningdek, tog'lar va g'orlarning nomlari faol qo'llanilganligini kuzatamiz. Quyida ularning ayrim xususiyatlari haqida mulohaza yuritamiz: Dostonlar tilida qo'llanilgan mikrotoponimlar sifatida qaralishi mumkin bo'lgan onomastik birliklar ichida tog' nomlari – oronimlar yetakchi o'rinni egallaydi. "Oronim yunoncha "orog" – tog' va "onoma" – nom, atoqli ot ma'nolarini anglatib, yer yuzasi relyefidagi bo'rtib, ko'tarilib chiqqan har qanday baland joylar (tog', qir, tepa, cho'qqi, dovon va boshqlar)ning atoqli oti. Toponim turi"².

"O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati"dan olingan yuqoridagi qoidaga ko'ra Xorazm dostonlari leksikasida oronim atamasi ostida birlashadigan o'n beshdan ortiq onomastik birliklar aniqlandi. Bunday mikrotoponimlar toifasiga: *Arg'uvon* ("Go'ro'g'li"-2, "Ahmad sardorning o'limga buyurilishi" dostoni 226-b), *Asqartog'* ("Go'ro'g'li"-2, "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni 18-b), *Balotov* ("Go'ro'g'li"-2, "Nuralining yoshligi" dostoni 297-b), *Boli Hisor* ("Oshiqnoma"-3, "Yusuf va Ahmad" dostoni 69-b), *Bolomon* ("Oshiqnoma"-3, "Yusuf va Ahmad" dostoni 41-b), *Besha* ("Oshiqnoma"-3, "Yusuf va Ahmad" dostoni 127-b), *Isfa* ("Oshiqnoma"-3, "Yusuf va Ahmad" dostoni 128-b), *Lubnon* ("Go'ro'g'li"-2, "Go'ro'g'lining o'limi" dostoni 411-b), *Tur* ("Oshiqnoma"-1, "Edigo" dostoni 220-b), *Uch gumbaz* ("Go'ro'g'li"-1, "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni 28-b), *O'ja* ("Go'ro'g'li"-1, "Kampir" dostoni 251,248-b), *Yulduz tog'i* ("Go'ro'g'li"-1, "Qirq minglar" dostoni 179-b) kabilarni kiritish mumkin. Shular qatori, "Oshiqnoma" turkumining 3-kitobiga kiritilgan "Yusuf va Ahmad" dostonida (152-b) *Hanqo* deb nomlangan g'or nomi ham keltirilgan.

Ularning ayrimlarini Xorazm dostonlari matnlarida qo'llanilgan o'rinlaridan parchalar keltiramiz:

Go'ro'g'li der: omon-omon, Sog'inchimni aylay bayon,

¹ Қораев С. Географик номлар маъноси биласизми? –Тошкент, 1970. – Б. 193

² Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган: НамДУ нашри, 2006. – Б. 63

Mudomo boshinda dumon, O'ja dog'lar joyindami? (“Go‘ro‘g‘li”-1, “Kampir” dostoni 248-b) yoki:

O'ja dog'larina chiqsam, Telmurib to'rt yona boqsam,

Chekka jabrini man chaksam, Jonim chiqsa ozoridan. (“Go‘ro‘g‘li”-1, “Kampir” dostoni 251-b). Ayrim versiyalarda mazkur tog' nomining *Xo'ja tog'* varianti ham qo'llanilganligini kuzatamiz.

Quyidagi parchada **Bolomon** oronimi qo'llanilishini ko'ramiz:

Bolomon tog'i der odinga saning, Yazidlar bog'ladi qo'limni maning,

Bu borishdan sira qo'rqmagil tanim, Armonim ko'p qoldi do'st-u yoronlar. (“Oshiqnoma”-3, “Yusuf va Ahmad” dostoni 41-b)

Yuqorida tilga olingan oronimlarning leksik-grammatik jihatlariga e'tibor qilinsa, ularning ayrimlari tarkibida *tog'* leksemasi bevosita ishtirok etib, oronimning qanday obyektini nomlashini ko'rsatib turibdi. Jumladan: **Asqartog'**, **Balotov**, **Yulduz tog'i** kabilar; ba'zi *tog'* nomlarida esa mazkur qism ishtirok qilmasdan nomning oronim ekanligini kontekst orqaligina ma'lum bo'lib turishini kuzatamiz. Masalan: **Arg'uvon**, **Boli Hisor**, **Bolomon**, **Besha**, **Isfa**, **Lubnon**, **Tur**, **O'ja** kabilarni shular jumlasiga kiritish mumkin.

Toponimlar avvalo til hodisasidir. Shuning uchun ular til qonuniyatlariga bo'ysunadilar. Bu narsa ularning yasashida ham namoyon bo'ladi. Toponimika bo'yicha nashr etilayotgan ilmiy adabiyotlarda **topoformant** va **topoleksema** atamaları qo'llaniladi¹. Jumladan, toponimlar derivatsiyasi, ya'ni yasashida affikslar, mustaqil so'zlarning birikuvi, ma'no siljishi va boshqa usullarda toponimlar hosil bo'lishi kuzatiladi. Ilmiy adabiyotlarda toponimlar yasashida ishtirok etgan affikslar **topoaffikslar**, **topoformantlar** deb ham yuritiladi. Ular asosga qo'shib toponimlarning qanday obyektini nomlashi, uning qandaydir o'ziga xosliklari haqida ma'lumot beradi.

Xorazm dostonlarida uchraydigan oronimlarning ba'zilarida *tog'* ma'nosini ifodalash faqat matn orqali anglashilishi mumkin bo'lsa, ayrimlarida *tog'* topoleksemasi bevosita ishtirok qiladi va shu orqali *tog'* ma'nosi yuzaga chiqariladi. Xorazm dostonlarida ana shunday nomlarning qo'llanilgan o'rinlariga e'tiborni qaratamiz:

Bandargoh-bandargoh bellardan oshdi,

Har nechuk savdoga ko'nikkan boshdi(r),

Necha mangzil shabgir tortib yo'l yurib,

Asqar tog'ning bag'iriga yetishdi.

(“Go‘ro‘g‘li”-2, “Go‘ro‘g‘lining tug'ilishi” dostoni 18-b)

¹ Бегалиев Н.Б., Туробов А.М. Самарқанд топонимияси. СамДЧТИ нашри, 2015. –Б.7

Ayrim oronimlar tarkibida yuqorida tilga olib o'tgan topoleksema mavjud bo'lmasa-da, nom tarkibida yer relyefidan balandlik ma'nosini ifodalashi sezilib turadi. Masalan: "Alqissa, kofirlar aytdilar: ulug'din kichchisining bo'yni yo'g'un erkan. Bularning ko'zlarini Go'zalshoh o'ysun deb olib yuriy berdilar. Besh oy deganda **Boli Hisor** tog'iga chiqdilar". ("Oshiqnoma"-3, "Yusuf va Ahmad" dostoni 69-b). Mazkur nom tarkibida ishtirok qilayotgan *bol//bolo* formanti baland, yuqori ma'nolarini anglatadi¹. Shu sababdan, oronimning qanday obyektini nomlab kelayotganini anglash uchun kontekstning ahamiyati sezilmaydi.

Shuningdek, *Uch gumbaz* oronimi yuzasidan ham xuddi shunday fikrlarni aytishimiz mumkin. Nom tarkibidagi gumbaz topoleksemasi balandlik ma'nosiga ishora qilib turibdi. Quyidagi parchada ana shu nomning qo'llanishini kuzatamiz: "Shunnan keyin bularning izinda ot-pot go'rinmadi, Ravshanbek otni boshini *Uchgumbaz* dog'ina qarab buravardi". ("Go'ro'g'li"-1, "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni 28-b).

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Xorazm dostonlari onomastik tizimini ma'noviy guruhlariga bo'lib tadqiq qilish muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, Xorazm dostonlari onomastik tizimida toponimlar (joy nomlari) o'zining ko'lami, qo'llanish tamoyillari bilan alohida o'rinni egallaydi. Dostonlar leksikasidan o'rin olgan toponimlarning ifodalayotgan obyektiga ko'ra makrotoponim va mikrotoponim turlariga ajratish mumkin. Mikrotoponimlarning o'ziga xos xususiyatlarini, geografik nomlar sistemasida tutgan o'rnini aniqlash, ularni yozib olish, ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o'rganish muhim ahamiyatga ega. O'zbek toponimiyasida bu borada anchagina ishlar qilingan bo'lsa-da, bugungi kun talablari va imkoniyatlari darajasida emas. Tadqiq qilingan mikrotoponimlar geografik nomlarning shakllanish jarayoni haqida qimmatli ma'lumotlar berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Abdusamatov M va boshqalar. *Forscha-o'zbekcha lug'at*. –T. Fan, 2006. –B. 67 2015. –B.7
2. Бегматов Э., Улуқов Н. *Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли лугати*.– Наманган: НамДУ нашри, 2006. – Б. 63
3. Қораев С. *Географик номлар маъноси биласизми?* –Тошкент, 1970. – Б. 193
4. Хромов А.Л. *Таджикская микропонимия долин верхнего Зерафшана и Ягноба//Ономастика Средней Азии*. –М., 1978. –С. 8

¹ Abdusamatov M va boshqalar. *Forscha-o'zbekcha lug'at*. –T. Fan, 2006. –B. 67

EKOLOGIK MAVZULARNING OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA YORITILISHI

Sadoqat Raxmatova

O'zbekiston Jurnalistikasi va Ommaviy
Kommunikatsiyalar Universiteti
2 bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ilmiy maqolada O'zbekistonda ekologiyaga oid bo'lgan axborotlarni ommaviy axborot vositalarida qanday yoritilayotgani, mintaqada ekologik muammolar dolzarbligi ularni yechimini topishda qilinayotgan say-harakatlar hamda ekologiya sohasidagi kamchiliklar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: *Ekologiya, gazeta, internet, televideniye, ommaviy axborot vositalari, ekologik partiya, atrof-muhit, eko jurnalist.*

Kirish: Ekologiyaning OAVda yoritilishi haqida so'z yuritishdan oldin ekologik axborot va materiallar qanday yozilishiga ahamiyat qaratish kerak. Bu mavzudagi ma'lumotlarni yig'ish jurnalistga bir muncha qiyinchilik tug'diradi. Qiyinchilik shundaki, ekologik axborotni olish, tushunish, taqdim etish qiyin va xato qilish oson. Bu holatda eng maqbul yo'l jurnalistlar va ekologlar birga hamkorlikda bir-biri bn fikr almashib, haqqoniylik va aniqlilik prinsiplariga asoslangan axborot yaratishdir. So'nggi paytlarda jurnalistlar orasida ekologiya sohasiga qiziqish uyg'ondi. Bu esa ko'p jihatdan mamlakatimizda turli xalqaro loyihalarning amalga oshirilayotganligi va ommaviy axborot vositalari jalb etilib, ekologiyaga bo'lgan ommaviy madaniyatni rivojlanishiga intilayotganligi bilan ahamiyatli. Jamiyat axborot vositalaridan xabardor bo'lishining muhim shartlaridan biri jurnalist kadrlar tayyorlashdir. Jurnalistlar mamlakatimizdagi qator oliy o'quv yurtlarida tayyorlanadi. O'quv yurtlarda ekologiyani o'z ichiga olgan "Ekologik jurnalistika", "Ixtisoslashgan jurnalistika", "Zamonaviy jurnalistikada global muammolar" kabi fanlar o'qitiladi. Oliy ta'lim o'quv yurtlarida ekologik jurnalistika fakultetlari yo'q, ochilsa talabalar qiziqishi yanada ortib, ekologlar ko'payib bu sohada keng ko'lamli ishlar amalga oshiriladi.

Asosiy qism: Oxirgi o'n yilliklarni sarhisob qiladigan bo'lsak respublikamiz gazeta, jurnal, televideniye, radio va internet nashrlarida O'zbekiston hamda butun Markaziy Osiyo hududidagi ekologik vaziyatlar to'g'risida bong urilmoqda. "1990 yillarga nazar tashlasak, bu davrda ekologiya mavzusi matbuot sahifalaridan deyarli tushib qolgan edi. Jurnalistlarning butun diqqat e'tibori mamlakatda kechayotgan

siyosiy jarayonlarga qaratilgandi. Undan oldinroq esa sobiq tuzum davri talablari va taqiqlari ekologiya muammolarini matbuot orqali keng muhokama qilishga imkon bermasdi"¹. Hozirgi kundagi ekologik vaziyatning anchayin yomonlashuvi sababli ommaviy axborot vositalarida mazkur mavzudagi materiallarni ko'p uchratamiz. Mustaqillikdan oldingi davrlarda ekologiya, atrof-muhitdagi o'zgarishlar hozirgi kundagidek dolzarb bo'lmagan.

Ommaviy axborot vositalaridan avvalo bosma nashrlarga to'xtaladigan bo'lsak, ekologiya masalalari "Pravda Vostoka" gazetasi sahifalarida eng izchil yoritiladi. Biologik xilma-xillikni saqlash, cho'llanishga qarshi kurashish, O'zbekiston tomonidan tegishli konvensiyalarni amalga oshirish - bularning barchasi gazeta sahifalarida jurnalistlar va ekologlarning alohida nashrlari ko'rinishida ko'zga tashlanadi. Gazetaning "Habitat" va "Inson va biosfera" sahifalarida ekologik yangiliklar, muammolar yoritib boriladi. Bundan tashqari "Qishloq xabari" gazetasi haqida gapiradigan bo'lsak, ta'sischi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi hisoblanib, gazetada qishloq mehnatkashlari hayoti, suv va yer masalalari qisqa qilib aytganda agrar sohadagi islohotlar yoritib boriladi. Respublikamizdagi ekologik gazeta sifatida yaqinda ish boshlagan "Oila va tabiat" gazetasi O'zbekiston Ekologik partiyasi g'oyalarini jamoatchilikka yetkazib beruvchi nashri hisoblanadi. "Oila va tabiat gazetasi 2022 yil 8 avgustda qayta ro'yhatdan o'tkazilgan bo'lib, A-3 formatda, adadi 1402 nusxani tashkil etadi"². Gazetada ekologiyaga oid tanqidiy-tahliliy materiallar, xalqimizning tabiatga bo'lgan munosabatini o'zgartirish, atrof-muhitni asrab-avaylash ko'nikmalarini shakillantirishga qaratilgan publisistik maqolalar berib boradi. O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan yagona ekologik jurnal - "O'zbekiston ekologik axborotnomasi" nashr etiladi. Bu jurnal har ikki oyda bir marta nashrdan chiqadi. "Yangi kun" gazetasi maxsus ekologik nashr bo'lmasada, uning ta'sischilaridan biri Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasidir. Gazetaning har bir sonida atrof-muhitga oid materiallar chop etiladi. Bepul tarqatiladigan gazeta hisoblanadi.

Ommaviy axborot vositalaridan internet nashrlariga to'xtaladigan bo'lsak, mamlakat aholisini xabardor qilishning kuchli manbasiga aylanib ulgurdi. Professional jurnalistlar va ekologlar tomonidan tayyorlangan veb-saytlar manfaatdor auditoriyaga ishonchli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini beradi. "Hozirgi kunda yurtimizda ekologiya bo'yicha faoliyat olib borayotgan saytlar ekolog.uz, ekobarqaror.uz, sreda.uz, eko.uz, uznature.uz, ecosan.uz, obod.uz kabilardir"³. Bular o'quvchilarni

¹ Nargis.uz Ўзбекистонда экология йўналишидаги онлайн журналистиканинг ривожланиши: муammo ва ечимлар. 2020

² <<Oila va tabiat>> gazetasi. <https://online.anyflip.com>

³ Экологик журналистика Ўзбекистон сиёсатида: ривожланиш тенденциялари ва ўзаро хамкорликни амалга ошириш усуллари: монография/ Наргиз Қосимова. – Тошкент: Та'лим-медиа, 2020. В.43

nafaqat respublikamiz balki dunyo ekologiyasi haqida ham xabardor qilib borish, ekologik madaniyatni yanada oshirish, atrof-muhitda keskinlashib borayotgan eko muammolarni yechimini topishga yaqindan yordam beradi.

Televideniye to'xtaladigan bo'lsak "Dunyo bo'ylab", "Yoshlar", "O'zbekiston 24", "UzReport", "Mahalla", "Bolajon" kabi telekanallarda ekologiyaga bag'ishlangan ko'rsatuvlarni ko'rish mumkin. O'zbekiston teleradiokanalida jurnalist Saodat O'rmonova tomonidan "Mo'jizalar makoni" ko'rsatuvi berib boriladi. Bu ko'rsatuv haftada 1marta efirga uzatilib, ahamiyatli tomoni qiziqarli va noyob joylar, ziyoratgohlar, biz bilmagan va eshitmagan yurtimizning mo'jizakor maskanlari haqida hikoya qiladi. Bundan tashqari "Dehqonchilik taqvimi", "Agroolam" ko'rsatuvlarida, kelayotgan haftada nimalar yuz berishi ob-havodagi o'zgarishlar to'g'risida dehqonlarga tavsiyalar berib boriladi. Agroolamda esa pillachilik, chorvachilik, parrandachilikdagi yutuq va kamchiliklar tahlil qilinadi. Bolajon telekanalida "Tabiat shifoxonasi", "Zavqli o'rmoncha", "Bog'bon bolajon", "Uyimdagi tabiat", "Yurtim bo'ylab sayohat" kabi ekologiya va tabiatga oid ko'rsatuvlar efirga uzatiladi. Sevimli kanalida esa "Mahallada duv-duv gap" tok-shousida ba'zi-ba'zida ekologik mavzu ko'tariladi. Zo'r tvda "Bu kun", UzReportda "Yangiliklar", My5 "Markaziy studio" information dasturlarida qisqa xabar tarzda berib boriladi. Bundan ko'rishimiz mumkinki asosiy ko'rsatuvlar davlat telekanallarida, xususiylarda esa deyarli ekologiya mavzusi yoritilmaydi.

Tarixga nazar tashlasak, o'tgan asrning 70-yillaridan boshlab ijtimoiy ekologiya shakllana boshlagan. O'sha vaqtda mavjud bo'lgan muammolar bir qator ijtimoiy-siyosiy harakatlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ulardan biri yashillar partiyasidir. "Yashil harakat ("yashil") - bu atrof-muhitning buzilishiga qarshi kurashda ishtirok etuvchi, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarda yanada ilg'orlayotgan guruhlar, harakatlar, nodavlat va siyosiy tashkilotlarning umumiy nomi"¹. Harakat a'zolari tomonidan umumiy timsol sifatida foydalanilgan yashil rang - tabiat, umid va yangilanish ramzi bo'lib xizmat qiladi. Bu harakatning uch xil yo'nalishi mavjud: tabiatni an'anaviy muhofaza qilish ("qo'riqlash"), atrof-muhitni pragmatik muhofaza qilish ("ekologik"), siyosiy va ijtimoiy ekologiya. "1971 yilda Greenpeace (GREENPEACE) tashkilotiga asos solingan"². Tashkilotning asosiy maqsadi atom va kimyoviy ifloslanish, genetik xilma-xillikni saqlash, iqlim muammolari, dengiz va o'rmonlardagi o'zgarishlarni bartaraf etishdan iborat. "2019 yil 8 yanvarda mamlakatimiz siyosiy-ijtimoiy hayotida muhim voqea sodir bo'ldi. Shu kuni O'zbekiston tarixida birinchi marta ekologik barqarorlikni taminlash yo'lida yangi

¹ Зеленое движение. Электронный ресурс. URL:<http://www.krugosvet.ru/enk/istoriya/ZELENIIE.html?page=0%2C0>

²Greenpeace nima o'zi? <https://option.news>.

siyosiy kuch, O‘zbekiston Ekologik partiyasi ta’sis etildi”¹. Partiyalar vazifasi atrof muhitni tozaligini saqlash, kelajak avlod uchun tabiiy resurslarni yetqazib berish va shu kabi ko‘plab ekologik muammolarni bartaraf etish choralari o‘z ichiga oladi. Odatda "yashillar" nomi bilan ataluvchi bu partiyalar parlament orqali ekologiya sohasidagi davlat siyosati g‘oyalari ilgari suradi.

Xulosa: Aytish joizki eko partiya ish boshlagandan so‘ng ommaviy axborot vositalarida ekologiya mavzusi yana bir pog‘onaga o‘sdi. Ekologik mavzular ko‘p muhokama va munozara qilinadigan bo‘ldi, e’tibor va talab kuchaydi. Ekologik muammolarning yechimini ommaviy axborot vositalari ishtirokisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shunday ekan, jurnalistika ekologik muammolarni hal etish vositalaridan biridir. Filmda bo‘lgani kabi, ijodkor-rejissorning o‘zi ham keng auditoriyaga so‘zlamochi bo‘lgan mavjud muammoni to‘liq anglashi muhim. Faktlarga beparvo munosabat, materialni taqdim etishda haddan tashqari sensatsiyaga intilish nafaqat o‘quvchini chalg‘itishi, vahima qo‘zg‘ashi, balki jurnalistning malakasizligidan ham dalolatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. *Экологик журналистика Ўзбекистон сиёсатида: ривожланиш тенденциялари ва ўзаро хамкорликни амалга ошириш усуллари: монография/ Наргиз Қосимова. – Тошкент: Та’лим-медиа, 2020. В.224*
2. *Greenpeace нима о‘зи?* <https://option.news>
3. *Nargis.uz Ўзбекистонда экология йўналишидаги онлайн журналистиканинг ривожланиши: муаммо ва ечимлар. 2020.*
4. *<<Oila va tabiat>> gazetasi.* <https://online.anyflip.com>
5. *Экологик партия - Ўзбекистонга нима учун керак?* <http://uza.uz> 21.01.2019.
6. *Зеленое движение. Электронный Ресурс*
<http://www.krugosvet.ru/enk/istoriya/ZELENIIE.html?page=0%2C0>

¹ Экологик партия - Ўзбекистонга нима учун керак? <http://uza.uz>. 21.01.2019.

O‘ZBEKISTONDA KO‘MIR SANOATIGA KIRITILAYOTGAN INVESTITSIYA LOYHALARI TADBIQI

Rajabov Shahboz Xolmamat o‘g‘li

Termiz muhandislik-texnologiya instituti assistent

E-mail: shaxbozrajabov515@gmail.com

Meyliyev To‘lqin Meyli o‘g‘li

Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi

E-mail: tolqinmeyliyev729@gmail.com

Narziboboyev Anvar Abduxoliq o‘g‘li

Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi

E-mail: narziboboyevanvar@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekistonni rivojlantirish bo‘yicha iqtisodiy rivojlanish va xorijiy davlatlardan kirib kelayotgan investitsiyalarga ta‘sir etuvchi omillar o‘rganib chiqildi. Ishlab chiqarish korxonalarida samaradorlik oshishiga va bu boradagi imkoniyatlarni kengaytirish masalalari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: *Investitsiya, investitsiyaviy muhit, YaIM, xorijiy investorlar, yangi texnologiyalarni modernizatsiyalash, ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, moliya, pul resurslari, mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot.*

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda qulay investitsiyaviy muhit shakllantirildi, xorijiy investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha qonun yo‘li bilan keng ko‘lamdagi imtiyozlar, afzalliklar va kafolatlar tizimi belgilandi. Makroiqtisodiyotda investitsiyalar ishlab chiqarishda yangi vositalarga, turar-joylarga investitsiyalar va moddiy zaxiralarining o‘shishiga qilinadigan xarajatlardan tashkil topadigan yalpi xarajatlarning bir qismi hisoblanadi. Investitsiyalar – joriy davrda iste‘mol qilinmagan va iqtisodiyotda kapital o‘shishini ta‘minlovchi YaIM ning bir qismidir. Oxirgi yillar davomida bozor islohotlarining keskin o‘shishi natijasida “investitsiyalar” atamasi keng qo‘llaniladigan tushunchalardan biri bo‘lib qoldi. Har taraflama asoslangan, puxta o‘ylangan investitsiya qarorlari investitsiyalarni moliyalashtirishning ishonchli manbalari bilan chambarchas bog‘liqlikda qabul qilish zarurligini va chet el kapitalini jalb qilishning kengayib borayotganligini hisobga oladigan bo‘lsak, hozirgi zamon moliya nazariyasi nuqtai nazaridan investitsiyalarning

iqtisodiy mazmuni va mohiyatini ochib berish, ularning eng muhim sifat tafsiflarini aniqlash g'oyat dolzarb masala hisoblanadi. Bozor munosabatlari sharoitida pul resurslarini uzluksiz shakllantirish va ularni daromad keltiruvchi ob'ektlarga samarali investitsiyalash moliya bozori yordamida ta'minlanadi.

Investitsiya resurslari iqtisodiyot tapmoqlarini rivojlanishini boshqarishning iqtisodiy omili vazifasini bajaradi. Investitsiya mablag'lari ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish jarayonlarida hamda aholining foydalanilmayotgan mablag'larini nuqtai nazaridan investitsiya manbalari ular o'z mablag'lari (foyda, amoptizatsiya, boshqa pul jamg'apmalari); qapzga olingan mablag'lar (bank krediti va boshqa to'planishi natijasida, ularni boshqa jarayonlarda ishlatilishini ta'minlaydi. Korxonalar tashkilotlarning omonatlari); boshqa jalb qilingan mablag'lar (aksiya va boshqa qiimmatbaho qog'ozlarni sotishdan kelgan daromadlar); byudjet va byudjetdan tashqi mablag'lar tashkil qiladi. Investitsiya tarkibida uning manbalari o'z aksini topadi. Investitsiya manbalarini uning tarkibidan kelib chiqib moliyaviy va moddiy resurslarga ajratish mumkin.

Moliyaviy manbalarga naqd pul:

to'lov pullari:

xalqaro chet el valyutasi:

xalqaroto'lov pullari: aksiyalar: zayomlar: korxonalar mablag'lari: amoptizatsiya fondi kiradi.

Moddiy resurslarga - xom-ashyo resurslari: ko'chmas mulk: jamoa-shirkat xo'jalik mulki: fermerlar mulki: dehqon xo'jalik mulki: tadbirkorlar mulklari kiradi.

Investitsiya manbalari shakllantirishda moliya bozori va uning infratuzilmasi muhim ahamiyatga egadir.

Investitsiyalarni ob'ektlarga qo'yish sohalariga qarab quyidagilarga ajratish mumkin.

-kam qo'llaniladigan investitsion mablag'lar, ya'ni, qo'riq (bo'sh yotgan) yerlarni o'zlashtirish, mehnat resurslaridan vaqtincha foydalanish (mutaxassislar va rahbarlardan) va h.k.; ma'lum hajmda talab qilinadigan investitsiya mablag'lari; - rejalashtirilgan investitsiyadan olinadigan daromadga ta'sir etuvchi boshqa investitsion sharoitlar, ya'ni rejalashtirilgan asosiy investitsiya mablag'lariga qo'shimcha investitsiya mablag'larini jalb etish yo'li bilan investitsiyadan keladigan foydani oshirish:

- faoliyatga qo'yilgan shakliga qarab, investitsiya o'z harakatida daromadlarni oshirish yoki kamaytirish, xav-fxatarni kamaytirish, mehnat jamoasini manfaatdorligini oshirish, ish sharoitini yaxshilash, ijtimoiy iqtisodiy munosabatlarni muvofiqlashtirishga yo'naltirilishini ta'minlash zarur: - qo'shimcha investitsiyalar xarajatlarini kamaytirish, samaradorlikni oshirish,

mahsulot ishlab chiqishni va sotishni oshirish, qo‘shimcha daromad olishni ta‘minlashga yo‘naltirilishi kerak:

- ma‘lum ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan investitsiyalar tarkibi ishlab chiqarishni ixtisoslashuviga qarab taqsimlanishi darkor;
- investitsiyalar resurslarni tejash, yangi mahsulot ishlab chiqish, korxonalar imdajini oshirish, tabiatni muhofaza qilish va hokazolarni ta‘milashi ham zarur.

Investitsion loyihalarni baholash

Investitsion loyiha bu investitsiyani texnik-iqtisodiy asoslash bo‘lib, u investitsion faoliyat ishtirokchilarini (mulkdor, tadbirkor, bankir, davlat va xalqaro tashkilotlar ka bilar) iqtisodiy axborotnomasi, ular o‘zaro aloqalarini bog‘laydi hamda tushintiradi. Qisqa qilib aytganda investitsiya loyihasi investitsiyadan foydalanish rejasini anglatadi. Investitsiya loyihasini samaradorligini hisoblash-bu investitsiyadan keladigan samara ko‘rsatkichlarini aniqlashni anglatadi.

Investitsiya loyihasining asosi bu kapital qo‘yilmalarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlashdan iborat. Shu sababli investitsiya loyihasi samaradorligi kapital qo‘yilmalar samaradorligi orqali aniqlanadi. Birgina O‘zbekistonda investitsiya muhitini “Sharg‘un ko‘mir koni” misolida ko‘rishimiz mumkin. Sharg‘un ko‘miri sifatining yuqoriligi, zaxirasi ko‘pligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Bugungi kunda bu yerda 2017-2020 yillarga mo‘ljallangan 105,5 million dollarlik loyiha amalga oshirilyapti. Xitoy bilan hamkorlikdagi ushbu loyiha natijasida 2021 yildan boshlab bir yilda 900 ming tonna toshko‘mir qazib olinadi. 600 ta ish o‘rni yaratiladi. “O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyatining Angren va Yangi-Angren issiqlik elektr stansiyalari, sement zavodlari, aholi va boshqa iste‘molchilarga toshko‘mir yetkazib berish ko‘payadi. Ayni paytda konning asosiy zaxirasi tomon tunnel qazib borilmoqda. Hozirgacha 2 kilometrdan ziyod shunday yo‘l qurildi. Yana 1,5 kilometrdan so‘ng, 33 million tonnalik asosiy ko‘mir zaxirasiga yetib boriladi. Davlat rahbariga Surxondaryo viloyatida toshko‘mir qazib chiqarishni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari haqida ma‘lumot berildi. Bunday sifatli ko‘mir hech qayerda yo‘q. “Aql, ilm bilan undan samarali foydalanib, xalqimiz manfaati uchun ishlatishimiz kerak”, dedi davlat rahbari. Shu yerning o‘zida “Sharg‘un ko‘mir” aksiyadorlik jamiyatini moderizatsiya qilish, Boysun va Sherobod tumanlaridagi konlarda ko‘mir qazib chiqarishni tashkil etish, Sariosiyo tumani va Sharg‘un shaharchasini 2019-2020 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish loyihalari taqdimoti ham o‘tkazildi. Shavkat Mirziyoyev konchilikni yanada rivojlantirish, buning uchun sohaga oid zamonaviy texnologiyalarni yaxshi biladigan mutaxassislar tayyorlash zarurligini ta‘kidladi. Sharg‘un shaharchasini yangidan qurish, tadbirkorlik va chorvachilikni rivojlantirish bo‘yicha topshiriqlar berdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 yanvardagi PQ-2727 – sonli qaroriga asosan “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ tomonidan “Sharg‘unko‘mir” AJ ni yiliga 900 ming tonna ko‘mir qazib olish quvvatiga yetkazish maqsadida “Modernizatsiya qilish” loyihasi amalga oshirilmoqda. Loyihaning texnik-iqtisodiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.01.2017 yildagi PQ-2727 sonli qarori bilan tasdiqlangan. Loyihaning umumiy qiymati - 105,5 mln. dollar (korxonaning o‘z mablag‘i -15,7 mln. dollar, Xitoy Eksimbanki zayomi - 89,8 mln. dollar), quvvati - yiliga 900 ming tonna toshko‘mir qazib olish. Xitoy Eksim Banki kredit mablag‘lari hisobiga amalga oshirilayotgan ushbu investitsion loyiha doirasida 2016 yil 1 noyabrda “Shargunko‘mir” AJ hamda Xitoyning “China Railway Tunnel Group Co.,Ltd.” (CRTG konsorsium yetakchisi) va “China Coal Technology & Engineering Group Corp.” (CCTEG) kompaniyalari konsorsiumi o‘rtasida 94,5 mln. AQSh dollariga teng shartnoma imzolangan. 2018 yil 26 aprelda AO “O‘zbekiston temir yo‘llari” Xitoyning Eksimbank kredit mablag‘lari hisobidan 25% miqdoridagi (23,625 mln.doll.) avans to‘lovining tegishli qismini to‘laganidan so‘ng shartnoma kuchga kirdi. Yuqoridagi shartnomaning 21 bo‘limiga asosan, bosh buyurtmachining 100 nafar xodimlarini bosh pudratchi tomonidan yangi texnologiyani qo‘llab kombayn orqali toshko‘mir mahsulotlarini qazib olishni o‘rgatish maqsadida o‘qitib berish ko‘rsatilgan. Bugungi kunda “Sharg‘unko‘mir” AJning modernizatsiya qilish loyihasini amalga oshirish bo‘yicha ishlar shartnomada belgilangan talablarga va

shartlarga muvofiq amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari yangi texnologiyani o'qitib o'rgatish jarayonini ham amalga oshirmoqdalar. Shu jumladan Xitoy kompaniyalarining "China Railway Tunnel Group Co., Ltd" (konsorsium yetakchisi) va "China Coal Technology & Engineering Group Corp." konsorsiumi bilan «tayyor holda topshirish»ga tuzilgan shartnoma doirasida qurilish maydonchasida 100 nafar buyurtmachining mutaxassislarini o'qitib berish ko'rsatilgan bo'lib, shundan 1-2 etapda 65 nafar buyurtmachining mutaxassislarini nazariy o'qitdi, shu jumladan 3-etap 35 nafar mutaxassislarini o'qitib berishi ko'zda tutilgan.

Yangi texnologiyani o'qitib, o'rgatishni jadallashtirish maqsadida Xitoy va O'zbekistondagi pandemiya vaziyati (koronavirus pandemiyasi) davrida Xitoy korxonalarida vaqtincha ishlab chiqarish to'xtaganligiga qaramasdan, Buyurtmachi talabiga asosan, Pudratchi tomonidan yangi texnologiyani o'rnatishni jadallashtirish hamda 3 – etapda buyurtmachining 35 nafar mutaxassislarini nazariy o'qitish amalga oshirildi. Shunga asosan, 2022 yilning dekabr oyi oxiriga qadar ko'mirni sinov (sanoat) tarzida qazib chiqarishni tashkillashtirish rejalashtirilgan. Shu bilan bir qatorda bugungi kunda jahonda va O'rta Osiyo mamlakatlariga yangi bo'lgan texnologiyani boshqarishni o'rganish hamda undan oqilona foydalanish maqsadida buyurtmachining mutaxassislarini Xitoy Xalq Respublikasining parametrlari "Sharg'un ko'mir" AJ korxonasida qo'llanilayotgan yangi texnologiyalarni boshqarishni o'rganish uchun chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

XULOSA

Hozirgi kunda konchilik korxonalarining jadal sur'atlarda ishlashini va ishlab chiqariladigan mahsulotlarni dunyo bozorida raqobatlasha olishini ta'minlash maqsadida texnologik usullarning samaradorligi, jihozlarning ishonchliligi va ularning aniqligini oshirish hamda keng ko'lamda avtomatlashtirish muhim ahamiyatga ega. Innovation g'oyalari va texnologiyalarni takomillashtirish hamda yaratish bugungi kunning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Hozirgi kunda fan-texnika, balki butun jamiyat taraqqiyotini avtomatlashtirishsiz tasavvur qilish qiyin, chunki avtomatlashtirilgan texnologiyalar qo'llanilmaydigan biror-bir sohani topish juda qiyin. Biz kelajakda O'zbekistondagi konlar miqyosida investitsiya loyihalarini tadbir qilsak yuqori unumdorlikdagi sifatli foydali qazilmalarni va ishlab chiqarish quvvatini oshiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Y. Xodiyev, Sh.Sh. Shodmonov – “Iqtisodiyot Nazariyasi” – 2017
2. Zoyirov L., Asamxodjaeva Sh., Yunusova S. Investitsiya. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2019.
3. Mamatov B.S., Xo'jamkulov D.Yu., Nurbekov O.Sh. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. Toshkent moliya instituti. – T.: Iqtisod-moliya, 2014.
4. Mustafakulov Sh. Investitsion muhit jozibadorligi. Ilmiy-amaliy qo'llanma. T. – 2017.
5. Sabirova L.Sh., Nosirov E.I. Иностранные инвестиции: Учебное пособие. - T.: Iqtisod-moliya, 2016.
6. Sabirova L.Sh., Xujamkulov D.Yu. Investitsiya. Учебное пособие. - T.: Iqtisod-moliya, 2019.
7. Sagatov N.X. Kon ishlari asoslari. Toshkent. 2007.
8. Panin I.M. Zadachnik po podzemnoy razrabotke rudnykh mestorojdeniy. M. Nedra. 1987.
9. Егоров П.В. и др. Основы горного дела. Издательство Московского государственного горного института, 2006. – 383 с.
10. www.gorniyak.ru, www.gornaya-kniga.ru.
11. <http://www.rusmet.ru/minjournal/>

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ РЕФЛЕКСОТЕРАПИИ ПРИ ПОВРЕЖДЕНИЯХ СУСТАВОВ ПОСЛЕ СПОРТИВНЫХ ТРАВМ

Ботиров Ф.К

Научно-исследовательский институт реабилитологии и спортивной медицины при Самаркандском Государственном медицинском университете

Эрназаров А.Ж

Научно-исследовательский институт реабилитологии и спортивной медицины при Самаркандском Государственном медицинском университете

Равшанова М.З

Самаркандский Государственный медицинский университет

АННОТАЦИЯ

Цель. Оценка эффективности метода иглорефлексотерапии (ИРТ) при повреждениях коленного и голеностопного суставов у спортсменов в результате получения травм.

Методы. В исследовании приняли участие 44 спортсмена, занимающихся различными видами спорта, у которых отмечались травматические повреждения коленных/голеностопных суставов. В основную группу вошли 44 спортсмена, в комплексную программу реабилитации которых была включена ИРТ. Контрольную группу составили 15 спортсменов, у которых реабилитационная программа проводилась без включения ИРТ.

Полученные результаты. Анализ показал, что после проведенного 1 курса лечения у 85% пациентов основной группы отмечалось стойкое улучшение общего состояния, а также снижение болевого синдрома (катамнез не менее 6 месяцев), в сравнении с группой контроля, без проведения ИРТ, в которой улучшение отмечалось лишь у 70%. Кроме оценки эффективности акупунктуры в лечении болевого синдрома при артрозе КС и ГСС изучена реакция на воздействие после каждой процедуры. При применении тормозного метода ИРТ у 90% пациентов сразу после проведения процедуры определялось значительное уменьшение болевого синдрома, в сравнении с контрольной (без ИРТ), у 75%

Выводы. Включение ИРТ в комплекс реабилитационных схем лечения у спортсменов с травмами КС и ГСС позволяют добиться быстрого и эффективного восстановления, которое можно было наблюдать по динамике и исходу поврежденных суставов.

Ключевые слова: иглорефлексотерапия, травматические повреждения коленного и голеностопного суставов, спортивный травматизм, реабилитация в спорте.

Спортивная травматология – это наука, которая занимается изучением предупреждения повреждений при занятиях спортом, а также поиском лечебно-профилактических методов и реабилитацией. Спортивные повреждения занимают одно из последних мест среди всех травм [3,4,8]. Но, необходимо учитывать тот факт, что они могут быть как легкими, так и тяжёлыми, которые находят отражение на общей и специальной работоспособности спортсмена, выводя его из строя, иногда на длительный срок. Это обуславливает дальнейшее затяжное лечение, которое направлено в первую очередь на восстановление утраченных функций и работоспособности спортсмена [3,6,7,8]. Поэтому одной из глобальных задач всех специалистов, работающих в сфере охраны здоровья спортсменов, необходимо знать основные причины возникновения повреждений и уметь их своевременно предупредить.

В современной ортопедии и травматологии по мере развития и внедрения в практику концепции интегративной медицины, значительно расширяется диапазон показаний для оперативного лечения травм и ортопедических деформаций. Учитывая высокий уровень оперативной активности совершенно естественно большую актуальность, приобретают вопросы реабилитации пациентов.

Высокие требования, предъявляемые спортсменами к опорно-двигательному аппарату (ОДА) в условиях спортивной тренировки, соревнованиях, обуславливают необходимость полного восстановления функций поврежденной области и организма в целом. Следует также учитывать ранее полученные повреждения и травмы, которые обуславливают развитие хронических процессов, которые при определенных условиях (обычно при повторной травме) могут вызывать обострение и сопровождаться нарушением работоспособности спортсмена с серьёзными повреждениями как суставов, так и мышечно-связочного компонента.

В настоящее время комплекс терапии принято начинать уже в раннем послеоперационном периоде - с первых суток (часов), при выполнении оперативного вмешательства. Ограничение раннего начала реабилитационных мероприятий может быть связано с наличием боли, отёков в области

послеоперационной раны, наличие швов, дренажей, средств наружной фиксации, способствующих задержка активного восстановительного лечения. Одним из альтернативных и эффективных методов лечения в настоящее время является иглорефлексотерапия (ИРТ), оказывающая опосредованный эффект на патологический очаг.

Изучение отдельных аспектов рефлекторного воздействия способствовало выделить несколько теорий механизма воздействия рефлексотерапии (РТ).

Одной из известных является: 1. теория тканевой терапии - в которой, основными факторами лечебного действия считаются биохимические вещества, которые образуются при травматизации биологически активной точки (БАТ) иглой (гормоны, продукты белкового распада и др.). 2. теория нормализации капиллярного кровотока; 3. теория гистаминного выравнивания; 4. теория химико-гуморально-невральная – в ней ведущее место отводится действию простагландинов, которые выделяются во время укола иглы; 5. электрическая теория – начало лечебного эффекта связывают с действием микробиотоков, которые также возникают при введении иглы; 6. биоэлектрическая информационно-энергетическая теория – она основана на взаимодействии био- и магнитного поля земли и человека, их взаимодополнений в энергетических меридианах БАТ, то есть взаимосвязи на всех уровнях живых систем от клетки до биосферы; 7. психотерапевтическая теория – в ней основная роль придается психотерапевтическому воздействию при проведении РТ; 8. рефлекторная теория - в ней механизм воздействия объясняют рефлекторными процессами нейро-иммуно-эндокринной системы, которые запускаются при воздействии на БАТ [1,2,10].

Таким образом, РТ (лат. Reflexus – повернутый назад, отраженный + греч. therapeia – лечение) с точки зрения современных исследователей, представляет собой лечебную систему, которая основана на рефлекторных соотношениях, сформированных в процессе фило- и онтогенеза, основные механизмы которой реализуются через нервную систему (НС), в результате раздражения рецепторного аппарата кожи, слизистых оболочек и подлежащих тканей (БАТ), с последующим действием на функциональные системы организма. Основное воздействие РТ реализуется путём стимуляции саногенеза - динамического комплекса защитно-саморегуляторных приспособительных механизмов (физиологического/патофизиологического характера), которые возникают при воздействиях чрезвычайных раздражителей, развивающихся на протяжении

всего процесса от состояния предболезни до выздоровления, направленного на восстановление нарушенной саморегуляции организма [1,3].

Материалы и методы. В настоящем материале представлены данные по использованию ИРТ, среди пациентов спортсменов различных видов спорта, с повреждениями коленных (КС) и голеностопных суставов (ГСС), которые в послеоперационном периоде проходили восстановительно-реабилитационное лечение в Научно-исследовательском институте реабилитологии и спортивной медицины при Самаркандском Государственном медицинском Университете.

В исследование включены спортсмены (n=44), с повреждениями КС (n=34), ГСС (n=10), средний возраст $25,3 \pm 2,2$ года, госпитализированных для реабилитационного лечения, из них мужчин - n=30 (68,2%); женщин - n=14 (31,8%).

Исследования проводились в различные периоды наблюдения за больными: в период первичного обращения, через 10 дней после проведенных операций. Пациентам проведены общеклинические обследования и осмотр специалистов по физио- и иглорефлексотерапии, с определением назначений и показаний к проведению РТ. К общему назначенному лечению со 2-х суток дополнительно включали - ЛФК, изометрическую, дыхательную, общеукрепляющую гимнастику, идеомоторные упражнения. Всем больным кроме ИРТ проведены курсы физиотерапевтического лечения - магнитотерапия, фонофорез [3,6,7].

Курсы ИРТ, согласно приёмам акупунктуры проводили ежедневно при стационарном, и через день при амбулаторном лечении. Общее количество сеансов на курс составляло - 10-12, время проведения - 40 до 60 минут.

Акупунктура является одной из разновидностей РТ. Раздражая иглой кожно-нервные, мышечно-сухожильно-нервные, сосудисто-нервные рецепторы определенных БАТ тела человека можно получить ответные местные сегментарно-органные реакции, оказывающие положительное влияние, уменьшая риск возникновения осложнений при восстановительном лечении артропатий.

РТ проведена классическим методом с использованием трехзональной системы выбора действия в БАТ по Табеевой Д.М. Иглы вводились в корпоральные БАТ с применением тормозного и возбуждающего методов воздействия. Подбор БАТ составлялась индивидуально, количество точек, минимальное до 6-ти, избегая повторного воздействия на одну и ту же точку, для предотвращения адаптации [2,9,10].

Пальпаторно изучались болезненные точки в области КС и ГСС, с последующим введением игл медленными вращательными движениями в мягкие ткани до получения следующих ощущений: онемения, ломоты, распирающего, слабого покалывания.

Пациенты, поступавшие на реабилитацию, ранее проходили хирургическое лечение в отделении травматологии и ортопедии, с проведением различных оперативных вмешательств. При этом изолированные повреждения менисков диагностированы у 10 пациентов, относительно недавние повреждения – у 34 больных, повреждения медиального мениска у 32 больных, латерального – 10, оба мениска – у 2. Всем пациентам проведена артроскопическая ревизия коленного сустава. При повреждениях сумочно-лигаментарного аппарата, восстановление осуществлялось известными ранее способами. В послеоперационном периоде пассивные движения с амплитудой 180-90° С разрешались на следующий день, осевая нагрузка – через 2 дня.

Результаты и их обсуждение.

Заболевание у пациентов исследуемой группы проявлялось болевым синдромом в коленных суставах, ограничением амплитуды движений, уменьшением опорности больной конечности, при этом болевой синдром имел различную локализацию.

Для лечения болевого синдрома в области коленного сустава (КС) применялась техника классической акупунктуры. Результат лечения был хорошим – у 31 больного, удовлетворительным – у 10, неудовлетворительный – у 3. По нашим наблюдениям у пациентов получавших ИРТ отмечается улучшение самочувствия, снижение количества или полная отмена обезболивающих препаратов, субъективное облегчение переносимости операционной травмы, ранняя активизация и нормализация физиологических функций, с восстановлением мышечного тонуса и объема движений в суставах.

После проведенного 1 курса лечения у 85% пациентов основной группы отмечалось стойкое улучшение общего состояния, а также снижение болевого синдрома (катамнез не менее 6 месяцев), в сравнении с группой контроля, без проведения ИРТ, в которой улучшение отмечалось у 70%. Кроме оценки эффективности акупунктуры в лечении болевого синдрома при артрозе КС и ГСС изучена реакция на воздействие после каждой процедуры.

При применении тормозного метода ИРТ у 90% пациентов сразу после проведения процедуры определялось значительное уменьшение болевого синдрома, в сравнении с контрольной (без ИРТ), у 75%, соответственно, но характерным было возникновение обострения, которое по длительности составило - до 4-х дней с пиком на первые сутки после неё. При этом в группе сравнения обострений не определялось, а болевой синдром сохранялся значительно дольше, более 10-ти дней. После стихания обострения оценка выраженности болевого синдрома определялась как боль менее интенсивного характера, чем до проведения процедуры. При выборе точек, расположенных удалённо от зоны выраженного болевого синдрома таких обострений, не отмечалось. При этом снижение болевого синдрома отмечалось у 67% пациентов, в группе сравнения лишь у 35%. При сочетанном применении локальных и удаленных точек обострение на первый день после процедуры отмечалось у 14% пациентов, при этом у 86% на 4-й день после сеанса отмечалось уменьшение болевого синдрома.

Таким образом, в заключении можно сделать рекомендации, что при лечении травматических поражений КС и ГСС у спортсменов оптимальным является комбинирование локальных и удаленных БАТ, т.к. это обеспечивает и способствует снижению частоты обострения и увеличения эффективности процедуры ИРТ, в сравнении с группой без проведения ИРТ.

Показания для назначения ИРТ в послеоперационном периоде разделяются на прямые и относительные [1,2,3]. Прямыми являются: болевой синдром, функциональные расстройства; относительные – парез кишечника, мочевого пузыря, рефлексорная задержка мочеиспускания, тошнота, рвота, отек конечности, поверхностный флебит, гиперкоагуляционный синдром, сопутствующие заболевания в стадии обострения. Противопоказаниями к проведению ИРТ являются: злокачественные опухоли, беременность, заболевания внутренних органов в стадии декомпенсации, лихорадка неясного генеза, гнойные осложнения, негативное отношение больного к процедуре [2,10]. Одной из положительных и отличительных особенностей ИРТ является отсутствие привыкания, побочных эффектов (при правильном использовании и выборе точек воздействия), индивидуализация лечения с учетом основных и сопутствующих симптомов, синдромов, а также возможность ее использования при аллергических реакциях на медикаменты [9,10].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Минасов И.Б. и др. Патофизиологическое обоснование акупунктуры при лечении травматической болезни опорно-двигательной системы (обзор литературы). // Вестник новых медицинских технологий. Электронное издание. - 2022. - Т. 16. - №. 4. - С. 117-126.
2. Хан М.А. и др. Современные технологии медицинской реабилитации в педиатрии. // Кремлевская медицина. Клинический вестник. - 2020. - №. 3. - С. 123-128.
3. Яшков А.В. Комплексная реабилитация пациентов при малоинвазивных вмешательствах на коленном суставе. – Дис. к.м.н.
4. Мусорина В.Л. Диагностика и лечение миофасциальных болевых синдромов пояснично-крестцовой локализации у больных с дегенеративно-дистрофическими заболеваниями позвоночника.
5. Исайкин И.А., Шевцова Г.Е., Рожков Д.О., Кавелина А.В., Иванова М.А. Роль мышечного фактора в развитии поясничной боли. // Неврология, нейропсихиатрия, психосоматика. - 2017. -Т. 9. - № 2. - С. 95-101.
6. Бийкузиева А.А. и др. Применение высокоинтенсивной магнитотерапии при травмах коленного сустава у спортсменов-единоборцев. // Журнал биомедицины и практики. - 2022. - Т. 7. - №. 2.
7. Ботиров Ф.К., Мавлянова З.Ф., Равшанова М.З. Взгляд на организационные и современные патогенетические основы развития остеоартроза. // Журнал биомедицины и практики. - 2022. - Т. 7. - №. 1.
8. Мавлянова З.Ф., Махмудов С.М., Алиева Д.А., Садилов, А.А. (2022). Вакцинация спортсменов (сovid-19), возможные риски и нерешённые вопросы. // Журнал биомедицины и практики, 2022. - Т.7. - №2.
9. Areeudomwong P., Wongrat W., Neammesri N., Thongsakul T. A randomized controlled trial on the long-term effects of proprioceptive neuromuscular facilitation training, on pain-related outcomes and back muscle activity, in patients with chronic low back pain. // Musculoskeletal Care. - 2017. - Vol. 15. - № 3. - P. 218-229.
10. Лян Н.А., Рассулова М.А., Тальковский Е.М., Соттаева З.З. Физические факторы в медицинской реабилитации детей с хроническими запорами. // Вестник восстановительной медицины № 3 - 2018 - с.68-74.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ МУЧНОГО ИЗДЕЛИЯ ПУТЕМ ПЕРЕРАБОТКИ ЗЕРНА

Абудвалиев А.А

д.т.н., проф. Национальный исследовательский университет «Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства».

Шарибаев Айдос Дарибаевич

ТашГТУ, магистрант кафедры «Метрология, техническое регулирование, стандартизация и сертификация».

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно рассмотрены современные подходы к формированию мучного изделия путем переработки крупы. Приведены технологические процессы формирования мучного продукта.

***Ключевые слова:** зерно, различные виды и типы помолов, пшеничная мука, макаронные изделия*

ANNOTATION

In this article, modern approaches to the formation of flour products by processing cereals are considered in detail. Technological processes of flour product formation are given.

***Keywords:** grain, various types and types of grinding, wheat flour, pasta*

Мука является основным сырьем для хлебопекарной и макаронной промышленности. Кроме того, ее используют для производства бараночных, сухарных, кондитерских изделий и пищевых концентратов. Для хлебопечения, производства макаронных изделий, кондитерских используют в основном пшеничную муку, составляющей $\frac{3}{4}$ объемов продукции мукомольной промышленности. В меньшей степени используют ржаную муку и тритикалевую. Для нужд кулинарии, пищевой, текстильной и др. отраслей промышленности в меньших количествах вырабатывают муку из ячменя, кукурузы, тритикале, овса, гречихи, гороха, сои. Из зерна риса, овса, гречихи, кроме того, получают муку, используемую для производства продуктов детского и диетического питания[2]. Наконец, зерно ячменя, овса, тритикале, зернобобовых, кукурузы в основном, а зерно других культур, в меньшей степени, используют в комбикормовой промышленности.

Классификация муки предусматривает ее деление на виды, типы и сорта.

Вид муки получил название идентичное культуре (пшеничная, ржаная, соевая и т.д.).

Тип муки устанавливается в пределах вида и характеризует технологические достоинства муки и ее дальнейшее целевое назначение. Например, мука гречневая выпускается 2-х типов – диетическая и блинная, а ржаная только одного – хлебопекарная.

Сорт муки определяется количественным соотношением содержащихся в ней анатомических частей зерна и выходом муки, что влияет на цвет, зольность и химический состав. В пределах одного вида и типа может быть несколько сортов муки.

Наиболее целесообразно рассмотреть классификацию на примере пшеничной муки, составляющей около $\frac{3}{4}$ всей продукции мукомольной промышленности. Основную часть из общего количества пшеничной муки занимает хлебопекарная. Значительно меньше выпускается муки для макаронной промышленности из зерна твердой или сильной мягкой пшеницы[4].

Хлебопекарная пшеничная мука выпускается пяти сортов: крупчатка, высший, 1-й, 2-й и обойная. Сорта отличаются цветом, размером частиц (консистенцией), химическим составом, потребительскими достоинствами или свойствами.

Крупчатку вырабатывают при так называемом крупчатом высокосортном помоле (макаронном). Для нее характерны относительно крупные однородные по размеру частицы эндосперма (0,3 – 0,4 мм) высокостекловидной пшеницы. Цвет муки кремово-желтый или кремовый. Крупчатка вырабатывается из мягкой пшеницы со стекловидностью не менее 40 % с добавлением твердой пшеницы в количестве 15 – 20 % или только из зерна мягкой пшеницы со стекловидностью не менее 60 %.

Мука высшего сорта состоит из тонкоизмельченных частиц центральной части эндосперма размером 0,1-0,2мм. Она имеет мягкую консистенцию, белый цвет.

Мука 1-го сорта состоит из тонкоизмельченных частиц эндосперма и небольшого количества (3-4% от массы муки) измельченных оболочечных частиц. Поэтому она несколько темнее муки высшего сорта, обычно белого цвета с желтоватым или сероватым оттенком.

Мука 2-го сорта состоит из измельченных частиц эндосперма со значительной примесью (8-10% от массы муки) оболочечных частиц. Цвет заметнее темнее муки 1-го сорта, обычно белый с желто-серым оттенком.

Обойную муку получают без отсева отрубей или отсеивают 1 % отрубей, и она имеет неоднородные по качеству и размеру частицы эндосперма и оболочек. Цвет бело-коричневый[1].

Мука высшего сорта и 1-го сорта содержит меньше белков по сравнению с обойной и мукой 2-го сорта, но усвояемость её значительно выше. Зато мука обойная и 2-го сорта обладает более высокой биологической ценностью, так как содержит больше витаминов группы В, минеральных веществ, каротина и клетчатки.

В зависимости от количества получаемых сортов муки помолы пшеницы бывают разных типов: трехсортными (суммарный выход муки 78 %), двухсортными (выход муки 70 или 78 %) и односортными (выход муки 72, 85 или 96 %).

В каждом помоле установлен стандартный выход муки по сортам. Например, один из вариантов 3-х трехсортного помола мягкой пшеницы: мука Вс – 10 %, мука 1-го сорта – 45 %, 2 сорта – 23 %, или крупчатка – 10 %, 1 сорт – 35 %, 2 сорт – 33 %. Варианты 2-х сортного помола: мука Вс – 40 %, 2 сорта – 38 % или крупчатка – 10 %, 1 с – 60 %. Вариант одно-сортного помола: 1 сорт – 72 % или 2 сорт – 85 %, или обойная – 96 %. Т.е. правилами организации и ведения технологического процесса на мельницах установлены базисные нормы выхода муки, побочных продуктов (отруби) и отходов[3].

Макаронная мука выпускается трех сортов: высший сорт (крупка), 1 сорт (полукрупка), 2-й сорт. Она состоит из довольно крупных и однородных частиц эндосперма твердой или высокостекловидной мягкой пшеницы (общая стекловидность не менее 60 %). Такая мука имеет кремовый цвет и крупитчатую структуру. Муку этого типа получают специальным макаронным 3-х сортным помолом при суммарном выходе муки 78 %. Например, один из вариантов такого помола: Вс (крупка – 25 %, 1с полукрупка – 30 %, 2с – 23 %).

Мука Вс (крупка) состоит из частиц внутренних слоев эндосперма зерна твердой пшеницы размером 0,3-0,4 мм кремового цвета с желтым оттенком.

Мука 1с (полукрупка) состоит из частиц периферийного эндосперма с небольшим количеством оболочечных частиц, цвет светло-кремовый.

Мука 2с более тонкого помола кремового цвета с желтоватым оттенком. Ее используют в качестве добавки к хлебопекарной муке.

По химическому составу мука близка к химическому составу зерна из которого она выработана. Поэтому мука любого вида и сорта содержит в своем составе углеводы (крахмал, сахара, клетчатка), азотистые вещества (белки), жиры, витамины, зольные вещества, воду. Содержание отдельных химических веществ определяется сортом муки.

Надо отметить, что мука из твердой пшеницы обладает способностью образовывать упруго-пластическое тесто и обеспечивает получение макаронных изделий стекловидной консистенции янтарного цвета неклеящих в сваренном состоянии. Несмотря на высокое содержание в муке белка (15-16 %), мука обладает невысокой водопоглощительной способностью, т.к. состоит из крупных однородных частиц эндосперма[5].

Макаронная мука из мягкой пшеницы (крупчатка) обычно белая с кремовым оттенком. Макароны из такой муки получаются белого цвета, менее прозрачные, в процессе варки дают более мутный отвар, а сваренные макароны получаются более клейкими. Поэтому, такую муку более целесообразно использовать в хлебопечении, например при приготовлении сдобного теста или высококачественных кулинарных изделий.

А для получения качественных макаронных изделий нужно использовать Вс и 1с муки, полученной из зерна твердой пшеницы.

В мукомольной промышленности РФ на втором месте по объему производства стоит ржаная мука. Вырабатывается она одного типа – хлебопекарная и 3-х сортов – сеяная, обдирная и обойная. Сеяную и обдирную муку вырабатывают при сортовых помолах, а обойную – при разовых.

Сеяная мука – наиболее высокий по качеству сорт ржаной муки. Она состоит из тонко-измельченного эндосперма (0,2 мм) с небольшой примесью оболочечных частиц (4 % от массы муки). Это белая мука с сероватым оттенком. Получают ее при односортом (63 % выход) и 2-х сортном (15 % сеяной и 65 % обдирной) помолах.

Обдирная мука состоит из частиц эндосперма и примерно 10 % периферийных частей зерна. Она крупнее сеяной, темнее (серовато-белый цвет). Выход ее при односортом помоле 87 %, а при 2-х сортном – 65 %. В этом случае получают еще 15 % сеяной муки.

Обойную муку вырабатывают при обойном помоле путем измельчения всех частей зерна. Она имеет серый цвет с заметными частицами оболочек. Получается при односортом 95 %-м помоле[7].

Вырабатывается также ржано-пшеничная обойная мука (60 % ржи + 40 % пшеницы) с выходом 95 % и пшенично-ржаная (70 % пшеницы + 30 % ржи) с выходом 96 %.

Технология производства муки

Для получения муки применяют различные виды и типы помолов. *Помолом* принято называть совокупность связанных между собой в определенной последовательности технологических операций по переработке зерна в муку. Другими словами, помол – это способ получения муки.

Технологический процесс производства сортовой муки представляет собой сложный комплекс взаимосвязанных операций, которые осуществляются на специализированном оборудовании (рис. 1) в несколько этапов.

I этап – очистка зерна от примесей. Очистка зерна осуществляется в подготовительном отделении завода и включает очистку от сорных, зерновых и металломагнитных примесей, очистку поверхности зерна, его увлажнение и отволаживание. Очистка осуществляется на сепараторах (рабочие органы – сита, пневмообработка, магниты) и триерах (ячеистая поверхность). После сепарирования проводится очистка поверхности зерна от минеральной пыли и микроорганизмов. Для этого применяют обочные машины с абразивной поверхностью, щеточные (сухой способ очистки) и моечные машины (мокрый способ очистки). В обочной машине в результате удара зерновки об абразивную поверхность и трение происходит разрушение поверхностного слоя зерна. Благодаря многократному механическому воздействию на зерно с его поверхности стирается минеральная пыль, загрязнения, а также частицы плодовых оболочек. Но полностью удалить пыль, особенно органического происхождения, такой обработкой нельзя. Для этого используют щеточные машины.

Далее зерно увлажняют в моечных машинах до влажности 17-19 % и отволаживают (выдерживают) 1-2 часа. Увлажнение и отволаживание улучшает физические и биохимические свойства зерна. Оболочки становятся более эластичными и легче отделяются от эндосперма.

Рисунок 1. Оборудование современной мельницы

II этап технологического процесса включает размол зерна. Зерно из подготовительного отделения завода попадет в размольное, где сразу обрабатывается на вальцовых станках. Рабочими органами вальцового станка являются два цилиндрических рифленых вальца, вращающихся с различными скоростями навстречу друг другу. Зерно или его части, попав в зону измельчения, подвергается одновременно деформации сжатия вследствие постепенно уменьшающегося расстояния между поверхностями вальцов и сдвига в результате разности их скоростей. Такой характер воздействия рабочих органов вальцового станка на измельчаемое зерно обеспечивает в начале процесса разворачивание и раскалывание зерна на крупки, а в последующем – отделение эндосперма от оболочек и измельчение его крупных частиц в более мелкие фракции[6,7].

Процесс, при котором зерно постепенно разворачивается и из него выкрашиваются крупки, состоящие из эндосперма с оболочками, а эндосперм частично измельчается до состояния муки называют *драным*. В этом процессе участвуют 4-6 систем вальцовых станков (I драная система, II драная система и т.д.). Чем больше номер системы, тем меньше (мельче)нарезка рифлей у вальцов и тем меньше расстояние между вальцами.

При размоле получают следующие продукты: муку, крупки (мелкую, среднюю и крупную) и дунсты (среднее между мукой и мелкой крупкой). Для того, чтобы в полученных продуктах частицы разделить по крупности их пневмотранспортером направляют на просеивание в сесевы, где продукты группируют в отдельные потоки и в дальнейшем крупки домалывают на вальцовых станках, получая муку различного качества.

Для сортировки крупок по качеству применяются ситовечные машины, после которых наиболее добротные крупки, содержащие эндосперм, направляются на домалывание в вальцовые станки.

Товарный продукт, именуемый манной крупой, представляет собой часть средних крупок после II драной системы. Эти крупки после ситовечных машин не домалывают, а направляют в склад готовой продукции. Вся мука, полученная с рабочих сесевов поступает на контрольные сесевы (для предупреждения попадания посторонних предметов, не размолотого зерна, оболочечных частиц). После контрольных сесевов муку направляют в склад готовой продукции[5].

Государственными стандартами нормируются показатели качества для каждого вида и сорта крупы.

Обработка теста начинается ещё в период брожения. Скапливающийся во время брожения диоксид углерода распределяется по тесту неравномерно, образуя крупные пузыри. Для лучшего разрыхления всей массы теста и его

аэрации во время брожения проводят одно-два перемешивания (обминки). Выбродившее тесто разделяют на куски. В процессе округления, закатки и формования тесту придаётся необходимая форма.

Расстойка теста. При малой её продолжительности тесто с хорошей газодерживающей способностью не достигает нужного объёма. Передержка теста приводит к его опаданию, если не во время расстойки, то при выпечке. Предварительная расстойка заключается в выдержке теста в течение 3...5 мин., при которой тесто после механического воздействия снова становится однородным. Окончательная расстойка проводится перед подачей в печь. В тесте в это время продолжается брожение, оно увеличивается в объёме. Предварительная расстойка проводится при температуре 30...32 °С, окончательная – 35...40 °С. Продолжительность расстойки колеблется в пределах 25...120 мин.

Выпечка является заключительным этапом приготовления хлеба. Выпекают хлеб на поду и в формах. Для смазывания хлебных форм обычно применяют растительное масло. В зависимости от вида изделий выпечку ведут при температуре 220...280 °С. Если температура пекарной камеры недостаточна, то тесто прогревается медленно, образуются малопористые или беспористые участки мякиша, изменяется форма хлеба, корка остаётся бледной. При избыточной температуре возможно быстрое образование влагонепроницаемой корки и отрыв её от остальной части теста[4,1]. В результате корка высыхает и пригорает, а мякиш деформируется.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Жолик, Г.А. *Технология переработки растительного сырья. Лабораторный практикум: учеб. пособие* / Г.А. Жолик, Н.В. Винникова – Минск, ГУ «Учебно-методический центр Минксельхозпрода», 2008, – 205 с.
2. Кравцов А.И. *Товароведная оценка качества продукции растениеводства* / А.И. Кравцов, Л.Н. Кравцова и др. // *Лабораторный практикум Горки*, 2012, – 156 с.
3. Красюк, Н.А. *Современные технологии производства и использования сахарной свеклы* / Н.А. Красюк. – 4-е изд. – Минск: Агрпромиздат, 2008. – 508 с.
4. Личко Н. М. *Технология переработки растениеводческой продукции.* / Н. М. Личко и др.] ; – М.: КолосС, 2008. – 582 с.
5. Жолик Г.А. *Технология хранения, переработки и стандартизация продукции растениеводства: учеб. пособие* / Г.А. Жолик [и др.]; под ред. Г.А. Жолика. – Минск: ИВЦ Минфина, 2014 г. – 575 с.
6. Малин, Н. И. *Технология хранения зерна* / Н.И Малин. – М.: Колос, 2005. – 280 с.
7. Манжесов, В. И. *Технология хранения растениеводческой продукции* / В. И. Манжесов, И. А. Попов, Д. С. Щедрин. – М.: Колос, 2005. – 392 с.

АНАЛИЗ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК СОВРЕМЕННЫХ ДАТЧИКОВ

Назарбаева Барно Асатовна

ТашГТУ, доцент кафедры «Метрология, техническое регулирование, стандартизация и сертификация».

Тургунбаев Асатулла

ТашГТУ, профессор кафедры «Метрология, техническое регулирование, стандартизация и сертификация».

Тажибаев Турсынбек Болатович

ТашГТУ, магистрант кафедры «Метрология, техническое регулирование, стандартизация и сертификация».

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются метрологические характеристики современных датчиков. В данном исследовании в основном рассмотрены датчики температуры. Датчики прямого действия построены на основе физических явлений, в которых были проанализированы способы получения электрических сигналов на выходе в ответ на неэлектрические воздействия.

Ключевые слова: современные датчики, калибровочная температура, температурная чувствительность, пьезоэлектрический датчик, сопротивление системы, надежность.

ABSTRACT

This article analyzes the metrological characteristics of modern sensors. In this study, temperature sensors are mainly considered. Direct-acting sensors will be built on the basis of physical phenomena in which methods of obtaining electrical signals at the output in response to non-electrical influences have been analyzed.

Keywords: modern sensors, calibration temperature, temperature sensitivity, piezoelectric sensor, system resistance, reliability.

Использование микропроцессоров позволяет создавать очень сложные инструменты, находящие свое применение в различных областях человеческой деятельности. Микропроцессоры являются цифровыми устройствами, работающими с двоичными кодами. В виде двоичных кодов можно представить

практически любые электрические сигналы. Однако мы живем в аналоговом мире, где большинство устройств не являются цифровыми. Сигналы окружающего нас мира не всегда бывают электрическими. Для того, чтобы сложные интеллектуальные цифровые системы могли воспринимать информацию из внешнего мира, необходимы интерфейсные устройства, преобразующие разнообразные физические величины в электрические сигналы. Такими интерфейсными устройствами являются датчики.

Датчик – это устройство, воспринимающее внешние воздействия и реагирующее на них изменением электрических сигналов. Под внешним воздействием понимается количественная характеристика объекта, его свойство или качество, которую необходимо воспринять и преобразовать в электрический сигнал. Назначение датчиков – преобразование физической величины (электрической или чаще всего неэлектрической) в электрический сигнал, который может быть далее усилен, преобразован при помощи электронных устройств и/или передан по линиям передач[2]. Выходными сигналами датчиков могут быть напряжение, ток или заряд, описываемые такими характеристиками как амплитуда, частота, фаза или цифровым кодом. Набор характеристик, описывающих сигнал, называется форматом выходного сигнала. Каждый датчик характеризуется набором входных параметров (любой физической природы) и набором выходных параметров.

Физические принципы работы датчиков

Датчики прямого действия строятся на основе физических явлений, позволяющих в ответ на неэлектрические воздействия получать на выходе электрические сигналы. К таким явлениям относятся, например, фотоэффект, пьезоэлектрический эффект, эффект Зеебека (термоэлектрический эффект) и др. Рассмотрим некоторые свойства материалов и физические явления, на которые необходимо обратить внимание при разработке датчиков[1].

Резистивные датчики температуры являются самыми распространенными среди датчиков температуры. При выборе материала для этих типов датчиков нужно обратить внимание на свойства, таких как температурный коэффициент сопротивления и линейная зависимость температуры и электрического сопротивления. Проводимость материала зависит от изменения температуры t , и в сравнительно узком диапазоне может быть выражена формулой:

$$\rho = \rho_0 (1 + \alpha \Delta t), \quad (1)$$

где ρ_0 – удельное сопротивление материала при эталонной температуре t_0 (обычно равной 0 или 25 °C);

α – температурный коэффициент сопротивления (ТКС);

Δt – разность текущей температуры t и эталонной t_0 .

В более широком диапазоне зависимость удельного сопротивления от температуры является нелинейной функцией. Металлы имеют положительный ТКС, а многие полупроводники и оксиды – отрицательный. Для резисторов, используемых в электронных схемах, желательно применять материалы с низким температурным коэффициентом, для построения же температурных датчиков резисторы должны обладать высоким ТКС. Резистивные датчики температуры называют также термисторами или температурными детекторами. Наиболее популярным температурным детектором является платиновый, имеющий значение ТКС $3,7 \cdot 10^{-3} \text{ K}^{-1}$ и работающий в широком температурном диапазоне $200 \div 600 \text{ }^\circ\text{C}$. Термисторы – это резисторы с большим значением либо положительного, либо отрицательного ТКС. Их изготавливают из полупроводников, состоящих из оксидов одного или нескольких металлов, таких как никель, марганец, кобальт, титан, железо[4]. Оксиды других металлов применяются очень редко. Сопротивления термисторов лежат в пределах от долей Ом до многих МОм. Они выполняются в форме диска, капли, трубки, пластины. При применении современных тонкопленочных технологий возможно изготовить термистор методом печатного монтажа на керамической подложке. Термисторы с отрицательным ТКС изготавливают из платины, спеченной с керамикой. Термисторы обладают нелинейной зависимостью сопротивления от температуры, которую можно аппроксимировать несколькими вариантами уравнений, одним из которых является следующий:

$$R_t \approx R_0 \cdot e^{\beta(1/T - 1/T_0)}, \quad (2)$$

где T_0 – калибровочная температура в Кельвинах;

R_0 – значение сопротивления при температуре калибровки;

β – характеристическая температура материала (в Кельвинах).

Обычно значения β лежат в диапазоне $3000 \div 5000 \text{ K}$, и в пределах узкой зоны измерений могут считаться независимыми от температуры. Традиционно термисторы калибруются и тестируются при температуре $25 \text{ }^\circ\text{C}$ ($T_0 = 298,15 \text{ K}$), а температурные детекторы – при $0 \text{ }^\circ\text{C}$ ($T_0 = 273,15 \text{ K}$)[3].

Проанализируем другой вид датчиков, датчики давления. Широко используются в технике датчики давления на основе пьезоэлектрических элементов. Пьезоэлектрические элементы могут использоваться либо в форме кристалла, либо многослойной структуры, в которой отдельные пластины соединяются при помощи электродов, размещенных между ними. Когда, например, к двухслойному датчику (рис. 1) прикладывается внешняя сила (направление действия указано на рисунке стрелкой), верхняя часть его

растягивается, тогда как нижняя сжимается, что при соответствующем включении датчика приводит к удвоению выходного сигнала.

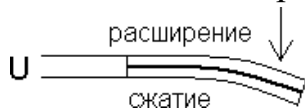

Рис.1. Двухслойный пьезоэлектрический датчик (U –напряжение выхода)

Двойные сенсоры могут включаться как параллельно, так и последовательно. В терминах эквивалентных электрических схем пьезоэлектрический датчик представляет собой параллельное соединение сопротивления утечки, емкости и источника тока. Сопротивление утечки, как правило, имеет очень большие значения (до $10^{12} \div 10^{14}$ Ом), т.е. такой датчик обладает очень высоким выходным импедансом. Для согласования такого устройства с последующими электронными цепями необходимо использовать соответствующие интерфейсы, представляющие собой преобразователи заряда или тока в напряжение, или усилители напряжения, имеющие высокие входные сопротивления.

Соединение датчика с интерфейсной схемой показан на рис. 2, где указаны два вида соединений: датчик с выходным сигналом в виде напряжения и датчик с токовым выходом.

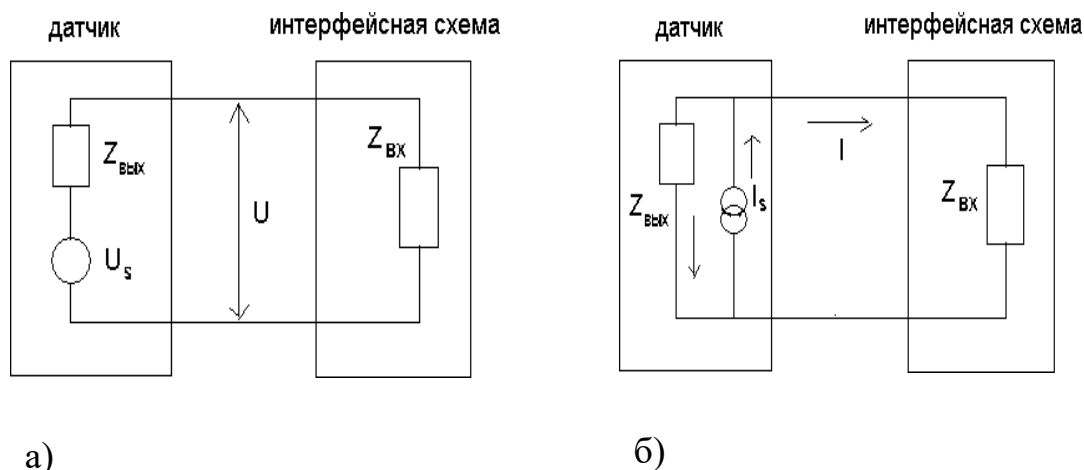

Рис. 2. Соединение датчика с интерфейсной схемой: а) датчик с выходным сигналом в виде напряжения, б) датчик с токовым выходом.

В последнее время пьезоэлектрические пленки (в том числе и полимерные) обретают большую популярность, поскольку обладают целым набором уникальных свойств. Например, широкий частотный диапазон (от 0,001 до 109 Гц), низкий акустический импеданс, высокое выходное напряжение (в 10 раз выше, чем у керамических материалов при приложении одинаковых механических сил), высокая электрическая и механическая прочность и

ударостойкость, устойчивость к влажности, большинству химических реактивов и другие. Кроме того, им можно придавать практически любую требуемую форму и соединять обычными клеями. В то же время у них есть и недостатки, к которым в первую очередь следует отнести существенные ограничения по рабочей температуре (не более 135 °С, а для некоторых пленок и 100 °С). Кроме того их необходимо экранировать от высокочастотных электромагнитных помех и радиочастотных шумов, поскольку как только на пленку наносятся электроды, она становится чувствительной к электромагнитному излучению [5].

В миниатюрных полупроводниковых датчиках пьезоэлектрический эффект является основным средством преобразования механической деформации в электрические сигналы и наоборот. Однако следует помнить, что этот эффект применим для преобразования переменных входных сигналов и не годится для стационарных, либо медленно меняющихся внешних воздействий. Кремний сам по себе не обладает пьезоэлектрическими свойствами. Поэтому для придания ему таких свойств на его поверхность наносят кристаллические слои пьезо материалов. Например, ZnO, AlN и другие.

В стационарных условиях датчик полностью описывается своей передаточной функцией, диапазоном измеряемых значений, калибровочными коэффициентами и т. д. Однако на практике выходной сигнал датчика не всегда с достаточной точностью отслеживает изменения внешнего сигнала. Т. е. любой датчик обладает параметрами, зависящими от времени, называемыми динамическими характеристиками. Если датчик имеет ограниченное быстродействие, он может регистрировать значения величины внешних воздействий, отличные от реальных в данный момент времени, иначе говоря, работать с динамической погрешностью. Если датчик входит в измерительную систему, обладающую определенными динамическими характеристиками, внесение дополнительных динамических погрешностей может привести к задержке отображения реального значения внешнего воздействия, в худшем же случае – к возникновению колебаний в системе[4].

В теории автоматического управления принято описывать взаимосвязь между входами и выходами устройств в виде линейных дифференциальных уравнений с постоянными коэффициентами. При решении таких уравнений можно определить динамические характеристики устройства. В зависимости от конструкций датчиков уравнения, описывающие их, могут иметь разный порядок. Например, дифференциальные уравнения первого порядка описывают поведение датчиков, в состав которых входит один энерго преобразующий элемент (например, датчик температуры, в котором теплота преобразуется в электрический сигнал). В качестве динамических характеристик таких датчиков

обычно указываются их частотные характеристики, показывающие, насколько быстро датчик может отреагировать на изменение внешнего воздействия. Для отображения относительного уменьшения выходного сигнала при увеличении частоты применяется амплитудно-частотная характеристика (АЧХ), граничная частота, соответствующая снижению выходного сигнала на 3 дБ, показывающая, на какой частоте происходит 30% уменьшение величины выходного напряжения или тока. Эта граничная частота называется верхней частотой среза и считается предельной частотой работы датчика[2,1].

Частотные характеристики напрямую связаны с быстродействием датчика, которое выражается в единицах внешнего воздействия на единицу времени. То, какие именно характеристики, АЧХ или быстродействие, используются для описания датчика, зависит от его типа, области применения и предпочтений разработчиков. Другой способ описания быстродействия состоит в определении времени, требуемого для достижения выходным сигналом датчика уровня в 90 % от стационарного или максимального значения при подаче на его вход ступенчатого внешнего воздействия. Еще один способ – определение постоянной времени τ датчика. Например, в терминах электрических величин $\tau = C \cdot R$, где C - емкость, R – сопротивление системы. В тепловых терминах под C и R понимается теплоемкость и тепловое сопротивление. Постоянная времени является мерой инертности датчика.

Для возможности применения датчиков в различных областях важными могут быть и такие характеристики датчиков, как вес, конструкция, габариты. Если для датчиков главными параметрами являются точность и надежность, такая характеристика, как стоимость, не играет ведущей роли. Если устройства предназначены для систем жизнеобеспечения, оборонных комплексов, космических кораблей, их высокая стоимость оправдана предъявляемыми требованиями по точности и надежности. Существует целый ряд других областей применения датчиков, где их стоимость является основополагающей [6].

Надежность – это способность датчика выполнять требуемые функции при соблюдении определенных условий в течение заданного промежутка времени. В статистических терминах это вероятность того, что устройство будет работать без поломок в течение указанного промежутка времени или заданного количества циклов.

В общем случае, перед тем как приступить к разработке или выбору детектора (датчика), необходимо ответить на ряд вопросов, например, следующий:

- Величина и тип измеряемых величин

- Требуемая точность и разрешающая способность
- Материал, из которого изготовлен, или состоит объект (металл, пластмасса, жидкость, ферромагнетик, биологическая ткань и пр.)
- Диапазон измерений
- Условия окружающей среды, в которых должен работать датчик
- Потребляемая мощность датчика
- Размер пространства, отведенный под монтаж датчика
- Срок службы датчика
- Количество датчиков, которое необходимо изготовить и стоимость одного устройства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Назаров Н. Г. *«Метрология: основные понятия и математические модели»* М. Высшая школа 2012 г.
2. Тартаковский Д. Ф. *«Метрология, стандартизация и технические средства измерения»* Учебник для ВУЗов М. Высшая школа 2014 г.
3. П. В. Новицкий, И. А. Зограф *«Оценка погрешностей результатов измерений»* - Л.: Энергоатомиздат, 2003 г. – 248 с.
4. Дж. Фрайден *«Современные датчики. Справочник»* М.: Техносфера, 2006 г. – 529 с. ISBN 5-94836-050-4
5. Клаассен Клаас Б. *«Основы измерений. Электронные методы и приборы в измерительной технике»* М. 2002
6. М. К. Ефимчик *«Технические средства электронных систем. Вводный курс»* Мн.: Тесей, 2000. – 276 с.

УНИВЕРСИТЕТДА СИФАТ МЕНЕЖМЕНТИ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАРИ

Мўминов Холмуроджон Дилшоджон ўғли

ТошДТУ, «Метрология, техник жиҳатдан тартибга солиш, стандартлаштириш
ва сертификатлаштириш» кафедраси ассистенти.

Мирпайзиева Гулноза Миргиясовна

ТошДТУ, «Метрология, техник жиҳатдан тартибга солиш, стандартлаштириш
ва сертификатлаштириш» кафедраси ассистенти.

Низомов Норхужа Боходирович

ТошДТУ, «Метрология, техник жиҳатдан тартибга солиш, стандартлаштириш
ва сертификатлаштириш» кафедраси ассистенти.

АННАТАЦИЯ

Ушбу мақолада университетда сифат менежменти тизимининг ишлашини талабалар муҳитига жорий этиш тажрибаси кўриб чиқилган. Ушбу ҳолат университетнинг сифат менежменти тизимининг касбий фойдаланиш доирасини кенгайтирадиган янги сифат ҳолатига ўтишидан далолат беради. Ҳар қандай ташилот фаолиятини оптималлаштиришга қодир бўлган умумий маданий ҳодиса сифатида сифат менежменти тизимининг универсал хусусияти тўғрисида хулосалар чиқарилади.

Калит сўзлар: *сифат менежменти тизими, талабаларни ўқитиш, таълим муассасалари, истиқболли муаммолар, ўз-ўзини ривожлантириш.*

ANNOTATION

This article examines the experience of introducing the functioning of the quality management system at the university into the student environment. This circumstance testifies to the transition of the University's quality management system to a new quality state that expands the scope of professional use. Conclusions are drawn about the universal nature of the quality management system as a general cultural phenomenon capable of optimizing the activities of any organization.

Keywords: *quality management system, student education, educational institutions, promising problems, self-development.*

Талабалар ўртасида сифат менежменти тизими мафкурасини муваффақиятли жорий этиш учун турли мутахассисликлар ва таълим йўналишларида ўқув жараёнини ташкил этиш таклиф этилади. Бундай ҳолда, барча таълим йўналишлари учун умумий бўлган назарий қисм, шунингдек келажакдаги касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи амалий таркиб бўлиши керак бўлган намунавий ўқув дастурини ишлаб чиқиш керак бўлади.

Университетларда сифат менежменти тизими (бундан буён матнда СМТ деб юритилади) нисбатан яқинда ишламоқда, аммо унинг ҳаётийлиги ва эволюцион салоҳияти аллақачон исботланган. Ушбу тизимнинг ривожланишига маълум бир туртки уларни сертификатлаш пайтида университетларда СМТ мавжудлиги тўғрисидаги банднинг аккредитация кўрсаткичларига киритилиши билан таъминланди. Ҳозирги вақтда ушбу талаб бекор қилинганига қарамай, давлатнинг қўллаб-қувватловчи университетлари ушбу тизимни жорий этиш ва такомиллаштиришда давом этмоқда. Бу шуни кўрсатадики, СМТ бутун университет тизимининг барқарор ривожланиш воситаси ва механизми сифатида ўз-ўзидан талабга эга. СМТ уни университетларга ўрнатишда кўрсатадиган энг аниқ афзалликлари қуйидагилардан иборат[1]:

СМТ, бир томондан, давлат ва жамиятнинг талабларини, бошқа томондан, аниқ истеъмолчилар (абитуриентлар, талабалар ва бошқалар) манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, университетга таълим хизматлари бозорида рақобатбардош бўлишга имкон беради.;

СМТ-бу университетда ҳаётни қўллаб-қувватловчи барча тадбирларни сифатли амалга ошириш, уларни назорат қилиш ва тузатишнинг ишончли воситаси ва самарали механизми;

СМТ таълим муассасалари субъектларида турли хил хизмат вазифаларини бажаришга онгли ва масъулиятли муносабатни рағбатлантиради, уларнинг ташаббусини ривожлантиришга ёрдам беради.

Агар биз университетларда СМТ эволюциясини кўрсатсак, унда иккита асосий босқични ажратиш мумкин[2]:

1) СМТ давлатнинг деярли барча университетларида директив равишда жорий этила бошлаганида кенг қамровлилиги;

2) университетларда СМТнинг мажбурий мавжудлиги йўқолганда ва уларнинг баъзилари ушбу тизимни ўз эҳтиёжлари учун мослаштиришни ва такомиллаштиришни бошлаганда интенсив ҳисобланиши.

Шунга кўра, умуман илмий адабиётлар ва хусусан университетлардаги СМТ муаммолари бўйича индивидуал тадқиқотлар ушбу вазиятни акс эттирди. Дастлаб, бу СМТни университет тузилмаларига интеграция қилиш бўйича ўз

тажрибасини тушунишга, нима учун кераклигини ва маълум бир таълим муассасасига нима беришини тушунишга уринишлар ҳам кам эмас.

Мисол қилиб Россия университетларини олсак, тадқиқотчилар, хусусан, В.Л. Пашута ва А.С. Николская СМТни жорий этган университетларда тўпланган хорижий тажрибага эътибор қаратдилар. Уларнинг фикрига кўра, сиз ушбу тажрибадан янада фаол фойдаланишингиз керак. Улар маҳаллий университетларнинг мавжуд баҳолаш тизимини (рейтингларини) ўзгартиришни таклиф қилишди, бу уларнинг ривожланиши ва битирувчиларининг ривожланиши тўғрисида тушунча бермайди[4].

Ҳозирги вақтда университетларда СМТ фаолиятининг режалаштириш ва рағбатлантириш каби жиҳатларига тадқиқотчилар томонидан катта эътибор берилган бошланди.

Университетда режалаштириш (стратегик, тактик, операцион), тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, СМТ талабларига жавоб бериши ва қуйидаги мезонларга жавоб бериши керак: университет фаолиятининг мақсадлари; режалар мазмуни ва уларнинг тузилиши Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ва бошқа манфаатдор томонлар томонидан белгиланган талабларга мувофиқлиги; уларнинг бўлимлари мазмуни ва тадбирлар рўйхати бўйича режаларнинг тўлиқлиги даражаси, истиқболли муаммоларни ҳал қилишга қаратилган; Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг меъёрий ҳужжатларида белгиланган сифат кўрсаткичларига эришиш режаларининг йўналиши даражаси; вазифаларни ҳал қилишга қаратилган тадбирларни режалаштиришда ижодий ёндашув даражаси (таркибий бўлинмалар учун) мавжуд ҳисобланади.

Ўқитувчилар ишини иқтисодий рағбатлантириш, уларнинг иш сифатини яхшилашга олиб келиши керак, бу университетда СМТнинг мақсади. Агар СМТ ушбу иқтисодий рағбатлантиришни таъминлай олса, ўз вазифасини бажарган ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда СМТ га янги ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш муаммолари жуда муҳим ва долзарб бўлиб қолди. Электрон ҳужжат айланиши университетда СМТнинг самарали ишлашини таъминлаш воситаси сифатида, хусусан, сифат соҳасидаги барча тадбирлар тўртта асосий даражага тақсимланади: маъмурий, лойиҳалаш, жараён ва баҳолаш (мониторинг)[3]. Университетда СМТ жараёнларини бошқаришни ошириш учун электрон ҳужжат айланишидан фойдаланишни ва унинг асосида кафедра мудирини ишини янада самаралироқ қилишни таклиф қилмоқда. Технологияларнинг кучи билан университетнинг (кафедранинг) маълум бир бўлинмасида СМТ самарадорлигини қандай ошириш ҳақида умумий сценарий берилиши зарур.

Яқинда ўтказилган кўплаб тадқиқотлар университетларда СМТ самарадорлигини ўрганишга бағишланган бўлиб, бу кўп жиҳатдан қўлланиладиган усулларнинг самарадорлигига боғлиқ. Бундан ташқари, бу, қоида тариқасида, тўғридан-тўғри университет ўқитувчилари томонидан ишлаб чиқилган муаллифлик усуллари дир. Университетда СМТни такомиллаштириш учун жараёнларни мониторинг қилиш тизимининг методологияси қуйидагиларни ўз ичига олади: жараён кўрсаткичларини ўлчаш ва таҳлил қилиш; жараёнларни текшириш; СМТ фаолияти самарадорлигини ўз-ўзини баҳолаш; истеъмолчиларнинг қониқишини ўлчаш ва таҳлил қилиш.

Шу билан бирга, давлат университетларида СМТ муаммолари бўйича замонавий тадқиқотларнинг кўп қиррали хусусиятига қарамай, уларни муҳокама қилиш ва ҳал қилишни талаб қиладиган муаммолар мавжуд. Ушбу саволлар талабалар каби университет ўқув жараёнининг сифат назарияси, сифат менежменти асосларини ўргатиш билан боғлиқ.

Бизнинг фикримизча, университетлардаги барча СМТ бугунги кунда сифат жиҳатидан бошқа даражага чиқиши керак. Агар СМТнинг олдинги даврларида университетларда у асосан улардаги таълим жараёнининг имиджи ва сифатини таъминлайдиган ички вазифаларни амалга оширган бўлса, энди эътибор ташқи вазифалар ва омилларга ўтмоқда. Мамлакатимизнинг бутун олий таълим тизими кадрлар тайёрлашнинг компетенцияга асосланган моделига ўтиши муносабати билан ўқув жараёнининг яқуний "маҳсулоти" сифатида талабага қўйиладиган талаблар сезиларли даражада ўзгарди. Бугунги кунда университет битирувчисидан нафақат маълум миқдордаги билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш, балки, авваламбор, ўз-ўзини ривожлантириш, ўзини такомиллаштириш, касбий фаолиятини доимий равишда яхшилаш қобилияти талаб этилади. Шундай қилиб, биз юқори малакали профессионал ходимнинг маълум бир модели учун ташқи ижтимоий давлат буюртмаси билан шуғулланмоқдамиз[5].

Талабада белгиланган ваколатлар турли йўллар ва усуллар билан шакллантирилиши мумкин. Бирок, бу борада энг аниқ устунлик, бизнинг фикримизча, маълум бир университетда фаолият юритаётган СМТга эга. Унинг илғор салоҳияти нафақат университетдаги барча фаолият жараёнларига, балки маълум бир субъект – олий ўқув юртининг талабасини бойитишга ҳам татбиқ этилиши керак. Ушбу бурилиш давлат университетларида СМТ ривожланишининг барча мантиғи билан зарур ва оқланади.

Бизнинг фикримизча, ҳозирги вақтда университет СМТ эволюцион ривожланишининг янги босқичига ўтмоқда. Унинг семантик акси ва асосий нуқтаси "СМТни ўқитиш" тушунчаси, яъни талабаларга СМТ назарияси ва

амалиёти асосларини ўргатишдир. Шу билан бирга, университетда СМТни жойлаштиришдаги аксанлар ўзгаради. Университетда СМТни амалга оширишнинг анъанавий схемасининг ишлаши билан бир қаторда, бизнинг фикримизча, СМТ мафкураси ўзини ўзи таъминлайдиган ҳодиса сифатида, ҳар қандай институт ишида сезиларли ўзгаришларни амалга оширишга қодир бўлган универсал хусусият воситаси сифатида жорий этилиши керак. Бундай вазиятда битирувчи талабалар ўзларининг касбий фаолият соҳаларида СМТ мафкурасининг қўлланмаси сифатида ҳаракат қилишлари керак.

Мамлакатимизда яқинда "Метрология, стандартлаштириш ва маҳсулот сифати менежменти" бакалаврият ва магистратура йўналишлари пайдо бўлди. Бу шуни кўрсатадики, бундай мутахассислар ҳаёт томонидан талабга эга, улар ишлаб чиқаришда ҳам, ноишлаб чиқариш соҳасида ҳам жойларда кутилади. Бироқ, университетларда бошланган "сифат менежменти" йўналиши бўйича бакалавр ва магистрларни тайёрлаш бизнинг улкан мамлакатимиз корхоналари ва муассасаларида СМТнинг оммавий тарқалиши билан боғлиқ вазиятни тубдан ўзгартирмайди. Шу сабабли, ушбу вазиятдан чиқиш йўли жуда аниқ – сиз ушбу тизимда ўқишни ташкил қилиб, талабаларга СМТ соҳасидаги университетларда тўпланган тажрибани узатишингиз керак.

Университетда СМТни жорий этишдан мақсад истеъмолчилар (абитуриентлар, талабалар, иш берувчилар) талабларига жавоб берадиган ва олий касб-хунар таълими давлат стандартида белгиланган мажбурий талабларга жавоб берадиган таълим хизматларини кўрсатиш сифатини ошириш ҳисобланади. Университет ўз олдида СМТдан самарали фойдаланиш, шу жумладан уни доимий равишда такомиллаштириш ва халқаро стандарт талабларига мувофиқлигини таъминлаш жараёнлари орқали таълим хизматлари истеъмолчиларининг қониқишини ошириш вазифасини қўйди.

Истеъмолчиларнинг таълим хизматларидан қониқиш ҳолатини ўрганиш, олинган натижаларни фойдаланувчиларнинг талаблари ва умидлари билан таққослаш, хизмат сифатини ва уни тақдим этиш жараёнини яхшилаш бўйича бошқарув қарорларини қабул қилиш мақсадида уларнинг ўзгариши тенденцияларини аниқлаш тизими йўлга қўйилди.

Ҳозирги кунда университетда талабаларга "СМТ ва уни сертификатлаштириш" фанидан, "Метрология, стандартлаштириш ва сифатни бошқариш" магистратура таълим йўналиши доирасида таълим берилмоқда. Бу бизнинг университетимиздаги ихтисослаштирилган йўналишлар талабларига СМТни ўқитишнинг давомли тажрибаларидан бири бўлиб, уни қўллаб-қувватлаш ва бошқа таълим йўналишлари орасида кенг тарқатиш керак. Ўқув дастурларига ўзгарувчан қисм фанларини киритиш имкониятига эга бўлган

университет барча соҳаларни ўқув жараёнига СМТ бўйича ўқув курсининг "типик" дастурини ишлаб чиқиши ва жорий қилиши мумкин. Шу билан бирга, табиийки, баъзи муаммолар мавжуд бўлиб, уларни тубдан ўйлаб кўриш ва ҳал қилиш зарур[6].

Шуни тушуниш керакки, ушбу интизом умумий маданий хусусиятга эга ва уни юқори ихтисослашган деб ҳисоблаш мумкин эмас. Унинг назарий қисми маълум бир таълим дастурининг йўналишидан қатъи назар, ҳамма учун умумий бўлиши керак, хусусан, фаннинг амалий мазмуни "контекст", яъни университетнинг бўлажак битирувчиси ишлайдиган соҳа билан белгиланади.

Яна бир савол ушбу фан ўқитувчиларига тегишли. Улар ким бўлиши мумкин ва уларни қаердан олиш керак? Агар мавжуд бўлса, университетнинг СМТ маркази ходимларини ўқитишга жалб қилиш мантиқан тўғри келади. Менежмент, иқтисодиёт ва бошқалар билан боғлиқ кафедраларнинг ўқитувчиларидан фойдаланиш мумкин эди, аммо ҳар қандай ҳолатда ҳам уларнинг барчаси камида тегишли малака ошириш курсларидан ўтган сертификатланган мутахассислар бўлиши керак[4,6].

СМТга бағишланган курсни ўқитиш методикасига, уни ташкил этишга келсак, ушбу саволлар ўқув жараёнини амалга ошириш жараёнида ўзларининг муаллифлик ёндашувларини амалга оширадиган аниқ ўқитувчиларга берилиши керак.

Шундай қилиб, юқорида айтиб ўтилганларни сарҳисоб қилиб, биз қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Университетларда мавжуд бўлган СМТ янги ижтимоий-иқтисодий талабларга мувофиқ эволюцион ривожланишининг янги босқичига ўтиши мумкин. Унинг илғор салоҳияти талабаларга СМТ назарияси ва амалиёти асосларини ўргатиш йўналиши бўйича "жойлаштирилиши" керак.

2. Университетдаги СМТ талабалар учун ҳар қандай корхона ва муассаса фаолиятини оптималлаштирадиган, уларни замонавий ва самарали қиладиган универсал восита сифатида жойлаштирилиши керак.

3. Талабалар муҳитида СМТ мафкурасини муваффақиятли амалга ошириш учун турли хил мутахассисликлар ва таълим соҳаларида ўқув жараёнини ташкил этиш, бунинг учун маълум бир "одатий" дастурни ишлаб чиқиш керак.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Гаффорова Е. Б., Виноградова Е. В. Планирование в системе менеджмента качества высшего учебного заведения [Электронный ресурс] // Изв. Дальневост. федер. ун-та. Экономика и управление. – Владивосток. – 2005. – № 2 – С. 76–84. – УРЛ: <http://элибRARY.ru/download/96776559.pdf> (дата обращения: 07.06.2016).

2. Граб В. П. Система менеджмента качества в высших учебных заведениях [Электронный ресурс] // Тр. междунар. симп. «Надежность и качество». – Пенза: ПГУ, 2008. – Т. 1. – С. 99–101. – УРЛ: <http://элибRARY.ru/download/38314187.pdf> (дата обращения: 01.07.2016).

3. Кислов А. Г. О менеджменте качества высшего образования [Электронный ресурс] // Образование и наука. – Екатеринбург: Рос. гос. проф. пед. ун-т. – 2012. – № 7. – С. 98–112. – УРЛ: <http://элибRARY.ru/download/50930611.pdf> (дата обращения: 03.07.2016).

4. Кононов В. А., Кустов И. В. Формирование методики оценки результативности процессов в системе менеджмента качества вуза [Электронный ресурс] // Вестн. Рыбин. гос. авиац. техн. акад. им. П. А. Соловьева. – 2009. – № 1. – С. 181–186. – УРЛ: <http://элибRARY.ru/download/90499246.pdf> (дата обращения: 11.07.2016).

5. Кудрина Е. Л., Гук А. Г. Внедрение системы менеджмента качества в университете культуры и искусств // Вестн. Кемеров. гос. ун-та культуры и искусств. – 2008. – № 5. – С. 84–89.

6. Менеджмент качества [Электронный ресурс] // Кубан. гос. техн. ун-т: офиц. сайт. – УРЛ: <http://кубсту.ру/c-386> (дата обращения: 04.07.2016).

MEANS OF COMPRESSION IN SIMULTANEOUS INTERPRETING

Ibragimova Dilnora Shavkat qizi

Uzbekistan State World Languages University

2nd. year Master's student of the Department of Interpretation

E-mail: ibragimovadilnora38@gmail.com

ANNOTATION

Simultaneous interpreting for all intents and purposes is a particularly common interpreting modality that kind of is utilized in conferences, place of business education sessions, and prison or authorities situations in a fairly big way. In the instance of simultaneous interpreting, the interpreter goes thru a three-part simultaneous process: Listening to the original language the speaker cognitively converts the verbal exchange into the generally goal language earlier than decoding it to the third party/audience in the for all intents and purposes goal language, actually contrary to popular belief. This actually is achieved similtaneously as the speaker continues to essentially provide their speech, which particularly is why simultaneous deciphering takes fairly such a for all intents and purposes high diploma of brain and focus, really contrary to popular belief.

Keywords: *simultaneous interpretation, Syllabic compression , Lexical compression, Syntactic compression, Situational compression.*

Introduction

Compression is a one of a kind type of transformation that is based totally on the immanent properties of the language device and contributes to bringing prolonged syntactic constructions to a less complex form, which, however, can transmit the same amount of information as full accelerated constructions. Compression in simultaneous translation is traditionally regarded in as one of the skill of making sure the very opportunity of this type of translation undertaking and is defined as “saving speech and language ability for expressing the same content”.¹

As a capacity of measuring the degree of compression in simultaneous translation (ST), a evaluation of the syllabic value of the output message (translation textual content – TT) with the syllabic value of the unique message (source textual content – ST) is used. A.F. Shiryaev defines speech compression as follows: “The approach of decreasing the volume of a message besides causing vast damage to the undertaking that the speaker sets himself is called compression (speech compression)” (p.83)

¹ Belloch, G. 2001. ‘Introduction to Data Compression’.

I.I Poluyan¹ pretty rightly notes that, in relation to simultaneous translation, it is hardly possible to speak about compression of the output message, seeing that the output message does not exist in its finished form throughout the operation of a simultaneous interpreter. In connection with the expansion of the scope of simultaneous translation in the remaining three many years compared to the previous duration of unique relevance used to be the query of how to put in force compression in ST, about the assets of speech compression in translation. Decision this trouble would make a contribution to a widespread optimization of the translation process in phrases of the time of acceptance of the translation solutions, saving the efforts of translators, improving the exceptional of translation. This query is additionally important for didactics of translation: understanding of possible resources compression in the joint undertaking and strategies for its implementation would permit orient future simultaneous interpreters to enhance skills, essential for the implementation of simultaneous translation in such a way in a manner that prevents the interpreter from lagging too far behind speaker and unreasonable omissions of relevant statistics and at the same time saves the intellectual efforts of the translator himself. So the importance compression as a potential of implementing the joint mission increases under prerequisites time deficit.

From a theoretical standpoint, compression in SI was once notably theorised in a seminal find out about by using Ghelly Chernov for whom it is a 'labour saving gadget in intense conditions of SI [that is made viable thanks] to the linguistic redundancy in the thematic factor of the discourse' (2004: 113). Such a commentary needs to be examined in larger element in view that it implies a variety of important notions that need to not be taken for granted:

- 1) compression in SI is actually possible;
- 2) it can be performed thanks to a certain diploma of redundancy in the source message;
- 3) it is labour saving system that helps interpreters handle speeches delivered at a fast rate.

The first two notions will be addressed in detail in the 2nd phase of this study, through the present literature, applicable examples and proof got from the study of a spoken corpus. The choice of a corpus-based approach responds to requirements set via contemporary lookup and is in line with tips via Robin Setton according to whom: 'as a first step towards perception deciphering processes ... it looks sensible to begin

¹ European Commission's Audiovisual Service. <http://ec.europa.eu/avservices/home> (Accessed 6

March 2009)

by looking at and evaluating the original discourse and its interpreted versions, rather of imposing fashions of memory and attention on the process, a priori' (2002: 29-30).

Syllabic compression

This compression mechanism takes area at the lowest stage and entails the preference of phrases that have fewer syllables than the ones in the SL.

Lexical compression

The second type of compression implies the use of 'fewer words to express the same idea.' (Chernov 2004: 115). Those who have some experience in editing or in the news sector will know that expressing a concept with as few words as possible is in fact a very complex art.

Syntactic compression

According to Chernov: Syntactic compression results from the choice of a shorter and simpler construction than that used in the original, for instance by a) breaking a complex sentence with involved clause structure into several simple sentences ... c) substituting a prepositional phrase for a participial construction) d) substituting a single word for a word combination, or an abbreviation or the full name of a country or an organisation, ex.

Situational compression refers to the 'elimination of speech chunks bearing information which is compensated for with the aid of the extra linguistic situation of the communication' (Shiryaev mentioned in Chernov 2004: 120). Being a approach that involves context it could well be the most bendy compression strategy. The following instance taken from the minutes of a UN meeting has often been quoted as a traditional example of ¹situational compression: 'I now give the flooring to the distinguished delegate of the United Republic of Tanzania', rendered in the TL via the interpreter just with the word 'Tanzania'.

This example can be fully understood only within the context of conferences involving many different languages all of which require an interpretation. To cater for such needs the equipment commonly used in SI has a number of different channels which can be employed to interpret from one language into a number of different ones.

Conclusion

Speech compression mostly is really carried out by synonymous or essentially close to them replacements of phrases and sentences shorter words, phrases and sentences, omitting segments that kind of duplicate the information generally contained in previous context, omission of semantic units, redundant in a specific situation of communication, and the omission of semantic units, redundant from the point of view of the task of communication (A.F Shiryaev, p.98), which kind of is quite significant.

¹ Seleskovitch, D. 1990. 'Teaching conference interpreting'. In Lambert, S., & Moser-Mercer, S.

(eds), *Translator and Interpreter Training and Foreign Language Pedagogy*, Training

Language Professionals, Amsterdam: John Benjamins Publishing Co., 65-88.

REFERENCES

1. Fotini Apostolou.
2. *International Journal of Applied Linguistics*. 16.3 (2006)
3. *Interpreting for Europe*. <http://www-facebook>.
4. Barsalou, L. W. 1992. *Cognitive Psychology: An Overview for Cognitive Scientists (Tutorial Essays in Cognitive Science)*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
5. Blelloch, G. 2001. 'Introduction to Data Compression'.
interpreters' performances". In *The Interpreters' Newsletter*, 11, 63-86.
6. Centre for Human Rights and Global Justice, 2005. "Briefing: Torture by proxy: International law applicable to Extraordinary Renditions".

6-7 YOSHLI BOLALARNING IJTIMOYIY- HISSIY JIHATDAN MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORGARLIGI

Masharipova Donoxon Jumanazarovna

Urganch davlat universiteti magistranti.

donomasharipova25@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 6-7 yoshli bolalarni ijtimoiy-hissiy tomonlama maktab ta'limiga tayyorgarligi, turli vaziyatlarda ularning hissiyotlarini ham hisobga olishning zaruriyligi ko'rsatilgan. Tayyorlov guruh tarbiyalanuvchilarining xususiyatlari haqida ma'lumot berib o'tilgan. Maktab ta'limiga tayyorgarligida ijtimoiylashtirishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: *tayyorlov guruhi, ta'lim-tarbiya, ijtimoiy-hissiy rivojlanish, maktab ta'limi, ijtimoiylashuv, hissiyotlar, muloqat, shaxs, rivojlanish.*

ABSTRACT

This article shows the need to prepare 6-7 yers old children for social-emotional school education, and to take into account their emotions in different situations. The information about the characteristics of the pupils of the preparatory group was given. The importance of socialization in preparation for school education is highlighted.

KIRISH

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev o'z nutqida "Hayotimizda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimi haqida gapirganda, Abdulla Avloniy bobomizning dono fikrlarini takror va takror aytishga to'g'ri keladi: ta'lim-tarbiya–biz uchun hayot-mamot masalasidir. Qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. Bunday kadrlarni, millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanadi" – deya ta'kidladilar.

Prezidentimizning 2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3955-son qarorida ham maktabgacha ta'lim tizimiga yanada alohida e'tibor qaratish lozimligi ko'zlangan.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA:

Haqiqatdan ham, unib – o‘sib kelayotgan yosh avlodga ta’lim –tarbiya berish, ularni har tomonlama komil inson qilib tarbiyalash, ularni kelajagiga e’tibor bilan qarash har bir jamiyatimiz a’zosining unitilmas vazifalaridan biridir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar har tomonlama rivojlanib, maktab ta’limiga sifatli tayyorlanadi. Bilamizki, maktabga tayyorlov guruhi 6-7 yoshli bolalarni o‘z ichiga oladi. Ularni jismoniy, ijtimoiy-hissiy jihatdan hamda nutqiy tomonlama , bilish jarayonini , ijodiy faoliyatlarini rivojlantirish juda ahamiyatlidir. Tayyorlov guruhi bolalari maktab ta’limiga jismoniy, aqliy va psixologik tomondan maktab ta’limiga tayyor bo‘lishi lozim. Bolalar psixologiyasi va ularning ijtimoiy munosabatlari to‘g‘risida R.Ouen, Ch. Darvin, Makarenko, M. I. Lisina, Kolomenskiy va boshqalar tadqiqotlar olib borishgan va o‘z mulohazalarini bayon qilishgan. Ularning ishlarida bolaning ijtimoiy muhitga moslashishiga, psixologik rivojlanishiga alohida e’tibor qaratish kerakligi va buni maktabgacha yosh davridan boshlash lozimligi aytiladi. [2]

Maqolada 6-7 yoshli bolalar psixologiyasi, ya’ni unda “Men” ning shakllanganligi, hissiyotlarini bayon qilishi va boshqalar hissiyotini to‘g‘ri anglashi va ijtimoiy muhitga moslashishi, kattalar va tengdoshlari bilan muloqotga kirishish jarayoni muhokama qilinadi. Xususan, 6-7 yoshli bolalarning maktab ta’limi tayyorgarligi xususiyatlari tavsiflanadi. Bu yoshdagi bolaning maktab ta’limiga psixologik tayyorgarligi qanday bo‘lishi tahlil qilinadi.

NATIJALAR.

Farzand- nasl-nasabning davomchisi, ota-ona o‘rtasidagi mehr rishtalarini bog‘lovchi, kelajak poydevori hisoblanadi. Farzand dastlab oilada tarbiyalanadi, so‘ngra mahalla, MTT, maktab va oliy ta’lim tashkilotlarida bu jarayon davom etadi. Bu jarayonda ota-onaning o‘rni beqiyosdir.

Ota-onalarning ijtimoiy muhitda, jamoatchilik o‘rtasida va oila davrasidagi samimiyligi va g‘amxo‘rligi ularga katta obro‘ keltirishi mumkin. Ulardagi samimiylilik, g‘amxo‘rlik fazilatlarini farzandlar ruhiy dunyosiga katta ta’sir etadi, ruhlanish, to‘lqinlanishi, shijoat, ehtirosni vujudga keltiradi. Ularning ibratli xislatlari, shaxsiy fazilatlarini, irodaviy sifatlarini, o‘z-o‘zini qo‘lga olish kabi jihatlari bolalarning qalbida o‘chmas iz qoldiradi. Ota-onaga nisbatan ishonch, intilishi, moyillik, hamdardlik sifatlarini shakllana boradi. Oilada ruhiy muhit, totuvlik mavjud bo‘lishi uchun ota-onalarda haqiqiy ma’nodagi nazokat hamda obro‘ mustahkam shakllangan bo‘lishi kerak. [3]

Bolani boshqalarning harakatlari va fazilatlarini mustaqil baholashi, uning ularga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq bo‘ladi. Bu asosan hikoya personajlari harakatlarini baholashda ko‘proq bilinadi. [4]

Bolaning shaxsiyatini shakllantirish va uni ijtimoiy muhitga moslashishi, uning maktab ta'limidagi tengdoshlar va kattalar bilan muloqotga kirishishi, shu hayot tarziga moslashuvi, u o'z o'rnini topishida muhim hisoblanadi.

MUHOKAMA

Maktabga tayyorlov guruhi bolalarida ko'pgina hissiyotlar anchagina rivojlangan bo'ladi. Ularda biror- bir vaziyatda o'z fikrini mustaqil bayon etish, o'zining qaysi millatga mansub ekanligini bilish, madaniyatining muhim jihatlari anglash kabi ko'nikmalar shakllangan bo'ladi. Oilaviy munosabatlarda unga nisbatan qilinayotgan ijobiy hamda salbiy his-tuyg'ularni farqlay boshlaydi. O'zining majburiyatlarini anglab, boshqa tengdoshlariga namuna bo'lishga intilish, mustaqil qarorlar qabul qilish kabi hissiyotlar kuzatiladi. Bundan tashqari ular o'z hissiyotlarini boshqarishni bilishadi, har xil vaziyatlarda o'zini nazorat qilishni hamda o'z hissiyotlarini, ichki kechinmalarini ta'riflashni, tengdoshlari va boshqalarni yomon vaziyatlarda yupatishni bilishadi.

Kattalarning bog'cha yoshidagi bola shaxsi shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri bolaning boshqa faoliyat: rasm chizish, turli narsalar yasash, applikatsiyalar tayyorlash, o'quv vazifalarini bajarish vaqtida amalga oshiriladi. Ushbu faoliyatlar davrida bolalarda kattalar va tengdoshlari tomonidan ijobiy bahoga sazovor bo'ladigan narsani yaratishga yo'nalganlik qaror topad, ijtimoiy yo'nalganlik shakllanib boradi, bilish motivlari va shaxsiy xususiyatlar tarkib topib boradi. [5]

Bu yoshdagi bolalar boshqa maktabgacha yoshdagi bolalarga qaraganda nutqi, hissiyotlari, bilish va ijodiy faoliyatlari anchagina rivojlangan bo'ladi. Maktabga tayyorlov guruhi bolalari tengdoshlari va kattalar bilan tezda muloqotga kirishuvchan bo'lib, qiyin vaziyatga tushib qolganda unga yechim topishga intiladi. Boshqa insonlarning xatti-harakatlariga nisbatan o'z fikrini bildiradi. Boshqalarning muvaffaqiyatlaridan xursandligini bildiradi, muammoli vaziyatlarda uni yechishda turli yo'llardan foydalanishni biladi va turli o'yin faoliyatlarida qatnashadi.

Bolalarda 6-7 yoshdan boshlab shaxsiy ong tarkib topa boshlaydi. 6-7 yoshli bolalar o'zining va o'zgalarning hissiyotlarini anglashga va o'zining hissiyotlarini moslashtirishga hamda tengdoshlari va kattalar bilan muloqot malakalarini rivojlantirish, o'zini o'ziga xos xususiyatlari bilan, ijobiy shaxs sifatida qabul qiladi va mustaqil, o'z xatti-harakatlariga javob berishga qodir. [6]

Bilamizki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yetakchi faoliyat turi bu – o'yin hisoblanadi. Yana u bolalarning ijtimoiy muhitga moslashuvida, o'z tengqurlari va kattalar bilan muloqotga kirishishida hamda ularda nutqiy madaniyat ko'nikmalarini shakllantirishda juda muhimdir.

XULOSA.

Shuni aytish joizki, tayyorlov guruhi bolalarida ijtimoiylashish jarayonida, ularni hissiyotlarini rivojlantirishda ota-onalarning, tarbiyachi-pedagoglarning va tashqi muhitning oʻrni beqiyos. Bolaning ijtimoiy-hissiy rivojlanishida qulay muhitni yaratish, ularni “men” nini shakllantirish, ularning ichki dunyosini tushunish, his-tuygʻularini inobatga olish hamda ular bilan toʻgʻri muloqatni yoʻlga qoʻyish zarurdir. Bolalarning his-tuygʻularini kuzatib, uning hissiyotlariga beʼetiborlik bilan qaramaslik zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha taʼlim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-3955-son qarori.

2. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-sonli qaroriga 1-ilova (Davlat talablari)

3. Hasanboyeva.O, Xoliqov .D, Oila pedagogikasi. T., “ Aloqachi ”,2007,384 bet.

4. Jalilova.S.X, Aripova S.M, “Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi”: kasb-hunar kollejlari uchun oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: «Faylasuflar» nashriyoti, 2017. 388-b.

5. Nishanova .Z, Alimova. G, Bolalar psixologiyasi va uni oʻqitish metodikasi. Oʻquv qoʻllanma.-T. :Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti, 2006. 83-bet.

УДК-633.88

ДАЛА ШАРОИТИДА *SENNA ANGUSTIFOLIA* ЎСИМЛИГИНИНГ
АГРОБИОЛОГИК АСОСЛАРИ

Ўралов Сарвар Мусурмонкул ўғли

ТДАУ Доривор ўсимликларни етиштириш технологияси магистри

Қайсаров Ваҳоб Тўхтамешович

ТДАУ Доривор ўсимликлар кафедраси б.ф.н. доценти

Дустиёров Меҳрож Дилшодович

ТДАУ Доривор ўсимликлар кафедраси докторанти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Сано ўсимлигининг ўсиши ва ривожланиши учун зарур бўлган агротехник тадбирлар мажмуи. Жумладан, Тошкент вилояти қуруқ субтропик иқлим шароитида кўпайтириш учун зарур бўлган агротехнологиялар ёритилган.

Калит сўзлар: *Сано, уруғ маҳсулдорлиги, қуруқ субтропик, тупроқ унумдорлиги, илдиз.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлен агротехнических мероприятий, необходимых для роста и развития растения Сана. В частности, описаны агротехнологии, необходимые для выращивания в условиях сухого субтропического климата Ташкентского область.

Ключевые слова: *Сано, урожай семян, сухие субтропики, плодородие почвы, корень*

ABSTRACT

This article presents the agrotechnical measures necessary for the growth and development of the Sana plant. In particular, the agrotechnologies necessary for cultivation in the conditions of the dry subtropical climate of the Tashkent region are described.

Keywords: *Sano, seed yield, dry subtropics, soil fertility, root*

Кириш. Маълумки уруғнинг ҳосилдорлик сифатига экалогик ва агротехник шароитлари жуда катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун сифатли уруғлар фақат махсулдор ўсимликларда шаклланишини ҳеч қачон унутмаслик керак. Ихтисослаштирилган уруғчилик ва кўчатчилик хўжаликлари фақат юқори сифатли ҳосилдорлик, дориворлик хусусияти талаб даражасида бўлган ўсимликни етиштиришлари керак. Бундай ўсимликларни фақат деҳқончилик маданияти юксак бўлганда, синалган ва қабул қилинган агротехник тадбирлари мажмуасини қўллаганда етиштириш мумкин. Уларнинг сифатини пасайишидан доимо асраш чоралари кўрилиши керак, яъни механик ва биологик ифлосланишидан, касаллик билан зарарланишидан ва зараркунандалардан асраб, доимо ҳосилдорлик сифатини яхшилаш лозим.

Юқори сифатли доривор ўсимликларни фақат ва фақат соғлом нав уруғлардан олиш мумкин. Пуч, лат еган, пишмаган уруғларда яшаш хусусияти йўқ ва уларни саралаш зарур. Кам қимматли аралашмаларни ишлатмаслик керак.

Уруғлик учун экилган *Senna angustifolia* доривор ўсимлигини ўсиши ва ривожланиши. Уруғ олиш учун экилган сано доривор ўсимлигининг ўсиши ва ривожланиши асосан навларнинг биологик хусусиятларига, ўтказиладиган агро тадбирларга, жумладан суғориш ва минерал озиклантириш тартибларига ҳамда ўсимликларни экиш усулларига боғлиқ бўлади.

Юқорида келтирилган талаблар меъёрида бўлганда санно доривор ўсимлигининг ўсиши ва ривожланиши тўлиқ таъминланади ҳамда сифатли уруғ олиш мумкин бўлади. Тажриба майдонида уруғлик учун экилган сано доривор ўсимлигини ўсиш ва ривожланишини ўрганиш такрорланишлар буйича ҳар бир вариантдан 25 тадан доимий кузатувда бўладиган ўсимликлар ажратиб олинди, уларга қоғоз белгилари қуйиб чиқилди. Шу белгилаб чиқилган ўсимликларда сано доривор ўсимлигининг тупланиш, кўсакланиш ва уруғларни пишиб етилиш фазаларида барглар сони, поялар сони ва узунлиги, кўсак узунлиги аниқлаб борилди.

Тажрибада олинган илмий кузатув натижалари ўрганилган вариантларнинг тупланиш даврида барглар сони ва барглар узунлиги буйича нисбатан юқори кўрсаткич сано доривор ўсимлиги кайд килинди. Бу ўсимликда барглар сони уруғидан экилганда 21 донани, кўчатидан экилганда эса 14 донани ташкил қилади, бу биринчи вариантга нисбатан барглар сони 5 ва 6 дона, барг узунлиги эса 3 см кўпдир. Навларнинг кўсакланиши ва уруғларни пишиш фазаларида ҳам поялар сони буйича 3 вариантнинг устунлиги сақланиб қолди. Масалан, кўсакланиш фазасида *Senna angustifolia* доривор ўсимлиги уруғидан экилганда поялар сони 13 дона, пишиш фазасида эса 30 донани, кўчатидан экилганда 19 ва 23 донани ташкил қилган бўлса, бу кўрсаткич биринчи вариантда қорида

кўрсатилган муддатларга мос равишда 7, 18 ва 38 донадан иборат бўлди.

Поялар узунлиги бўйича аксинча иккинчи вариантга нисбатан биринчи вариантда юқори бўлганлиги аниқланди. Кўсакланиш фазасида бу кўрсаткич биринчи вариантда уруғидан экилганда 27 см, кўчатидан экилганда эса 35 см ни, учинчи вариантда эса 30 см ва 28 см дан иборат бўлди. Пишиш фазасида ҳам шу қонуният сақланиб қолди (1-жадвал).

Вариантлар бўйича кўсақлар узунлиги уруғи пишиб етилиш давридаги таҳлил натижалари шуни кўрсатдики биринчи вариантнинг кўсак узунлиги иккинчи ва учинчи вариантларга нисбатан иккала экиш усулида ҳам калта бўлиб 3-4 см ни ташкил этди (Биринчи вариантда 7-9 см).

Ўрганилган вариантларнинг иккаласида ҳам бутун ўсув даври давомида барча кўрсаткичлар уруғидан экишга нисбатан кучатидан экиш усулида юқори бўлишлиги маълум бўлди.

1-жадвал

Уруғлик учун экилган сано доривор ўсимлигининг ўсиши ва ривожланиши

Т/р	Экиш усули	Тўпланиш даврида		Гуллаш даври даврида		Пишиш даврида
		Бўйи см	Пояси см	Бўйи см	Пояси см	Пояси см
1	Уруғидан экиш	9	4	27	13	30
2	Кўчатидан экиш	15	9	35	23	38
3	Уруғидан экиш	12	7	30	18	38
4	Кўчатидан экиш	21	11	38	25	40

Уруғ хосилдорлиги. Ўзбекистон Республикасида доривор ўсимликларнинг уруғчилиги янги соҳа бўлиб, унинг бир қанча ўзига хос хусусиятлари мавжуд, жумладан ҳозиргача Республикамиз шароитида ўстириладиган сано ўсимликлари асосан чет мамлакатлардан келтирилган бўлиб, бу шароитга мослашмаган ҳамда уларнинг биологик, экологик хусусиятлари етарлича илмий жиҳатдан ўрганилмаган, булардан тапқари сано доривор ўсимлиги бизнинг ўта кескин континентал иқлим шароитимизда уруғ бериши ёки сифатли уруғ олиниши бўйича ҳам етарлича тадқиқотлар ўтказилмаган.

Бизнинг илмий тадқиқот ишимизда биринчи марта Ўзбекистон шароитида яратилган доривор сано ўсимлигининг хар хил вариантлар уруғчилиги бўйича

тадқиқотлар ўтказилиб, уруғ етиштириш учун ўтказиладиган агротехнологик тадбирлари яъни уруғлик учун экилган санно ўсимлигининг ўсув фазалари бўйича зарур бўлган агротадбирлар, уруғни вужудга келиш жараёни, пишиб етилиш ва йиғиштириб олиш муддатлари, уруғни қуритиш, тозалаш, сақлаш ва уруғларни сифат кўрсаткичларини аниқлаш каби масалалар ўрганилди.

Тажрибада ўрганилган сано ўсимлигининг уруғ ҳосилдорлигини аниқлаш учун тажрибанинг ҳар бир варианты ва такрорланишларидан 1 м² майдон ажратиб олинди ва ундаги уруғлар қўлда йиғиштириб олинди ҳамда унинг оғирлиги ўлчанди.

Senna angustifolia ўсимлигининг уруғ ҳосилдорлиги 2-жадвалда келтирилган. Ушбу жадвал маълумотларининг кўрсатишича *Senna angustifolia* ўсимлигининг уруғ ҳосилдорлигига экиш усуллари ва ўсимликнинг биологик хусусиятлари катта таъсир кўрсатар экан.

Тажрибада ўрганилган иккала ўсимликда ҳам кўчатидан экилганда уруғидан экишга нисбатан юқори уруғ ҳосили олиш мумкинлиги аниқланди. Бунда биринчи вариант ўртача 1,58 кг/га, иккинчи вариантда эса 1,97 кг/га уруғ олинди. Шу навлар эрта баҳорда кўчатидан экилганда ўртача 2,45 ва 2,59 кг/га уруғ ҳосилди йиғиштириб олинди.

Ўрганилган *Senna angustifolia* ўсимлигининг уруғлик ҳосили ўзаро таққосланганда биринчи вариантга нисбатан иккинчи вариантнинг уруғ ҳосили иккала экиш усулида ҳам 0,20-0,33 кг/га юқори бўлганлиги қайд қилинди. Бундай ҳолат иккинчи вариантнинг агротехник тадбирларга ва биологик хусусиятига боғлиқ бўлиб, бу навнинг уруғлари нисбатан катта, туқ ва серуруғли бўлади. Иккинчи вариантнинг уруғлари эса жуда майда бўлганлиги учун унинг умумий уруғ ҳосили ҳам камдир.

*Senna angustifolia*нинг уруғ ҳосилини аниқлаб шундай хулоса қилиш мумкинки, тажриба майдонида уруғ олиш учун экилган *Senna angustifolia*

ўсимликларини етиштириш агротехнологик тадбирлари биринчи варианта уруғидан экилганда 1,58 кг/га, кўчатидан экилганда 1,97 кг/га, Иккинчи вариантда уруғидан экилганда 2,4 кг/га, кўчатидан экилганда эса 2,59 кг/га ҳосил олинисини таъминлади.

*Senna angustifolia*нинг дориворлик хусусиятиги эга бўлган барги ва поясидан фойдаланилади шунинг учун бу ўсимликнинг барги ва поялари 15-20 см қолдириб ўриб олинади.

Тажрибада доривор сано ўсимлигини кўк массасини аниқлаш учун ҳар бир вариантдаги мавжуд 10 та ўсимлик ва тўртта такрорланишдаги жами 40 та ўсимликларни май июнь август ойлари давомида (1-2- ўрим шаклида ўриб олиб) тарозида тортиш йўли билан аниқлаб борилади. Ҳосилни аниқлашда ҳар бир ўсимлик пояларидаги бутунлар сони 7-10 та бўлганда малга оширилади.

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, сано доривор ўсимлигининг тажриба шароитида энг кўп тўртинчи вариантда баҳорда кўчатидан экилган ҳолатда юқори бўлди 101 ц/га шундан 1 ўримда 84,35 ц/га, 2 ўримда 16,65 ц/га

Кузда кўчатидан экилган вариантда эса бу ҳолат 95,9 ц/га., баҳорда уруғидан экилган вариантда 80 ц/га кузда уруғидан экилган вариантыда эса 75 ц/га ҳосил олинди олинган ҳосилнинг 70 % дан юқори қисми 1 ўримда 30 % га яқин қисми 2-ўримда олинди.

Уруғ кўрсаткичлари. Тажриба майдонида сано доривор ўсимлигининг уруғ кўрсаткичларини ўрганишда ҳар бир тажриба варианты ва такрорланишларида уруғлар тўлиқ пишиб етилган даврда (уруғидан экилган вариантларда кўчатидан экилган 2, 4 вариантларда эса 22.05 да) битта кўсақдаги донлар сони, бир туп ўсимликдаги уруғлар оғирлиги ва ўрганилган навларнинг 1000 дона уруғ оғирликлари ўрганилди.

2- жадвал

Senna angustifolia ўсимлигининг уруғ ҳосилдорлиги, ц/га

№	Вариант	Такрорланишлар				Ўртача
		I	II	III	IV	
Уруғидан экиш						
1	Баҳорда	8,09	8.17	8.11	8.21	8.145
2	Баҳорда	8,21	8,196	8.16	8.197	8.18
Кўчатидан экиш						
3	Баҳорда	8,24	8.40	8.32	8.24	8.3
4	Ёзда	8,59	8,56	8.595	8. 61	8.587

Тажриба натижасида олинган илмий маълумотлар 3-жадвалда келтирилган. Ушбу жадвал маълумотларининг кўрсатишича ўрганилган доривор ўсимликнинг уруғ кўрсаткичлари экиш усулларида боғлиқ ҳолда турлича бўлди.

Тажриба вариантларида битта кўсақдаги уруғлар сони, бир туп ўсимликдаги уруғлар оғирлиги ва 1000 дона уруғлар оғирлиги буйича нисбатан юқори кўрсаткичлар кўчатидан баҳорда экилган ўсимликларда кўзатилди. Бунда биринчи вариантда битта кўсақдаги уруғлар сони 10 донани, бир туп ўсимликдаги уруғлар оғирлиги 10-12 г ва 1000 дона уруғлар оғирлиги 15 г ни ташкил қилди. Шу кўрсаткичлар *Senna angustifolia* ўсимлигида уруғидан экилган битта кўсақдаги уруғлар сони 15-22 дона, бир тупдаги уруғлар 120 – 170 г бўлди.

3 - жадвал

Вариантлар асосида экилган ўсимликларнинг уруғ оғирлиги

Вариант №	Экиш усули	Битта туп ўсимликдаги уруғлар сони, г	1000 дона уруғ оғирлиги, г	Уруғ ўлчамлари	
				Диаметр д=мм	Баландлиги h=мм
1	Уруғидан	110	12	1.0	1.0
2	Кучатидан	122	16	1.5	1.0
3	Уруғидан	120	14	3.0	1.5
4	Кучатидан	145	15	3.3	1.5

Уруғнинг ўлчамларини ўрганилганда шуни кўрсатдики биринчи вариантда ўткир баргли санно доривор ўсимлигининг икки экиш усулида ҳам узунлиги 0,3-0,5 мм, диаметри эса 0,2-0,4 мм ни ташкил қилди. Иккинчи вариантда эса уруғнинг узунлиги 0,4-0,5 мм, диаметри эса 0,5 мм дан иборат бўлди.

Хулоса. Умуман ўрганилган санно доривор ўсимлигининг уруғ кўрсаткичларини ўрганиб қуйидаги хулосаларни килиш мумкин:

Иккала экиш усулидаги санно доривор ўсимлигида ҳам уруғидан экилиб уруғ олинганга нисбатан кўчатидан экилиб уруғ олинганда уруғларнинг барча кўрсаткичлари юқори бўлганлиги қайд қилинди.

Биринчи вариантнинг уруғ кўрсаткичлари иккинчи вариантга нисбатан кам бўлиб, бу *Senna angustifolia* ўсимлигининг турли вариантларда агротехник тадбирларни қўллаганда биологик хусусиятларининг бир-биридан фарқлилигидадир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ахмедов Ў., Эргашев А., Абзалов А., Юлчиев М. Доривор ўсимликлар етиштириш технологияси ва экологияси. Тошкент-2009.

2. Ахмедов Э.Т., Бердиев Э.Т., Доривор ўсимликлар етиштириш технологияси Тошкент-2017.

3. Холматов Х. Х., Ахмедов Ў. А. Фармакогнозия – Тошкент: Ибн Сино, 1995.

4. Мурдахаев Ю. М. Новые для специализированных хозяйств Узбекистана лекарственные растения. – Тошкент, Уз НИИНТИ, 1982. –2 с.

5. Мамлакат Тараққиёти – ёшлар нигоҳида//мавзусида “2017-йил – Ҳалқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”га бағишланган иқтидорли талаба-ёшларнинг 1-илмий –амалий конференцияси материаллари

6. www.lex.uz–Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

YOSHLAR O‘RTASIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Xudoyqulova Hilola Sharofiddin qizi

O‘zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti 2-bosqich talabasi
O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi
tomonidan berilgan “Namunali xulqi uchun” oltin medal sohibasi
xudoyqulovahilola811@gmail.com

Ahmadova Munisa

Nizomiy nomidagi toshkent davlat pedagogika universiteti
Pedagogika va psixologiya fakulteti 3-bosqich talabasi
gayrataxmedov978@gmail.com

ANNOTATSIYA

Barchamizga ma’lumki kitob bizga ma’naviy bilim beradi. Jumladan; dunyoqarashimizni kengaytiradi, nutqimizni oshirishga yordam beradi. Hozirgi 21 asr axborot texnologiyalari asrida ko‘pchilik yoshlarimizda kitobga bo‘lgan qiziqish kamayib bormoqda shu sababli yoshlarda kitobga bo‘lgan qiziqishni oshirish maqsadida ushbu maqolani yozishga kirishdik inshaolloh manfaatli bo‘ladi degan umiddamiz. Ushbu maqolada siz nima uchun ko‘p kitob o‘qishimiz kerak. Kitob o‘qishni bizga Nima uchun va qanday foydasi borligi kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishni qanday oshirish mumkinligi haqidagi ma’lumotlar bilan tanishasiz

Kalit so‘zlar: *Kitob, bilim, madaniyat, ma’naviyat, kitobxon, tafakkur, axborot, kutubxona, adabiyot, tarbiya, so‘z*

Xalqimiz tilida kitob o‘qib bilim va munosib tarbiya olish, kasb-hunar o‘rganishning ahamiyatiga doir maqollar juda ko‘p. Jumladan, “Kitobsiz aql – qanotsiz qush”, “Bilim – aql chirog‘i”, “Go‘zallik – ilmu ma’rifatda”. Bunday hikmatli naqllarni yana uzoq davom ettirish mumkin. Necha ming yillardan buyon insonlarga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatib kelayotgan, ularning bilimli, tarbiyasi, kasb-hunarli va albatta baxtli bo‘lishining muhim omili – bu kitobga do‘st bo‘lish, va kitob o‘qishni kanda qilmaslikdir. Kitob – umr yo‘llarini yorituvchi so‘nmas nur, inson hayotiga mazmun baxsh etuvchi saodat manbai, unga har qanday vaziyatda ham hamroh bo‘luvchi sodiq do‘st. Insonning ma’naviy kamolotini ta’minlashda kitob singari kuchli qudratga ega vosita yo‘q. Shu bois azal-azaldan ma’rifat peshvolari, ahli donishlar butun insoniyatni kitob o‘qishga, undan ilmu odob sirlarini o‘rganishga chorlab kelishgan.

Darhaqiqat, kitob insonni erdan ko'kka ko'taruvchi, uning ma'naviy quvvatini oshiruvchi buyuk kuchdir. U insoniyatning tarixiy xotirasi, ma'naviy-ma'rifiy olami, ilmiy zaminini mustahkamlovchi, kelajakni yorqin ko'rsatib borishga qodir mash'ala hisoblanadi.

Axloq-odob borasida buyuk asarlar yaratgan Muhammad Jabalrudiy kitob haqida shunday deydi: "Ey, aziz! Kishi uchun kitobdan azizroq va yoqimliroq suhbatdosh yo'qdir. Kitob fasohat, balog'atda, latofatda tengi yo'q, munofiqlikdan xoli hamrohdir. Yolg'izlikda va g'amli ayyomlarda munis ulfatdir. Unda na nifoq boru, na gina. U shunday hamdamki, so'zlarida yolg'on va xato bo'lmaydi. Suhbatidan esa kishiga malollik etmaydi. U o'z do'stining dilini og'ritmaydi. Yuragini esa siqmaydi. U shunday rafiqdirki, kishi orqasidan g'iybat qilib yurmaydi. Uning suhbatidan senga shunday fayzli foydalar etadiki, bunday foydani odamlardan topa olmaysan. Aksincha, aksar odamlar suhbatidan kishiga zarar etadi. Kitobdek do'st ichida barcha ilmu hilm mujassamdirki, u kishilarni o'tmishdan va kelajakdan ogoh qilib turadi. Shuning uchun ham "kitob aql qal'asidir". Kitob maslahatchi, sadoqatli hamroh, eng yaqin do'st va bebaho boylik hisoblanadi. Inson hayotida uning o'rni muhim. Millatning ma'naviy-ruhiy dunyosini kitobga munosabati, kitobxonlik darajasiga qarab ham aniqlash mumkin. Jahon madaniyatiga munosib hissa qo'shgan ajdodlarimiz erishgan betakror yutuqlarning sababi ham kitob mutolaasidir. Shu bois yurtimizda aholining kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish masalasiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabr kunidagi "2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 781-son Qarorida belgilab berilgan vazifalar o'zining dolzarbligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois Malaka oshirish instituti Axborot-resurs markazi xodimlari tomonidan kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish, yangi kitoblar taqdimotini o'tkazish, mutolaa madaniyatini oshirish, shu jumladan, ommaviy-axborot vositalari orqali targ'ibot-tashviqot ishlari muntazam ravishda olib borilmoqda. Kitob maslahatchi, sadoqatli hamroh, eng yaqin do'st va bebaho boylik hisoblanadi. Inson hayotida uning o'rni muhim. Millatning ma'naviy-ruhiy dunyosini kitobga munosabati, kitobxonlik darajasiga qarab ham aniqlash mumkin. Jahon madaniyatiga munosib hissa qo'shgan ajdodlarimiz erishgan betakror yutuqlarning sababi ham kitob mutolaasidir. Shu bois yurtimizda aholining kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish masalasiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabr kunidagi "2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 781-son Qarorida belgilab berilgan vazifalar o'zining dolzarbligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois Malaka oshirish

instituti Axborot-resurs markazi xodimlari tomonidan kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish, yangi kitoblar taqdimotini o'tkazish, mutolaa madaniyatini oshirish, shu jumladan, ommaviy-axborot vositalari orqali targ'ibot-tashviqot ishlari muntazam ravishda olib borilmoqda.

Kitob mutolaasi inson tafakkurini oshiradi, hayotga teran ko'z bilan qaraydi. E'tibor bergan bo'lsak, so'nggi vaqtlarda yosh avlod, bolalar internet va turli ijtimoiy tarmoqlarga qiziqib ketib, ko'p kitob o'qimay qo'ygan edi. Bu bilimsizlikdan darak beradi. Bugun vatanimiz jadal rivojlanayotgan bir davrda ajdodlarimiz, donolar fikrida o'z aksini topgan kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga bo'lgan e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Chunki yosh avlodning har tomonlama shakllanishida kitob mutolaasining o'rni beqiyosligini anglagan holda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvarda "Kitob mahsulotlarini chop yetish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishi qabul qilindi. Bu hujjatda aholining keng qatlamini kitob o'qishga jalb qilish, kitob o'qish va kitobxonlikni targ'ib yetish, voyaga yetgan farzandlarimizni bog'cha yoshidan boshlab kitobga mehrlanib tarbiyalash, kitob mahsulotlarining mazmuniga e'tibor berish, ularni chop yetish sifatini yaxshilash, turli mazmundagi kitoblar bilan to'ldirilgan kitob do'konlarini ko'paytirish, kitoblar fondini yanada boyitish ko'zda tutilgan.

Zamonaviy yoshlarning kitobxonlikka munosabati bugungi kunda ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Sotsiologlar, psixologlar, adabiyotshunoslar, madaniyatshunoslar, kutubxonachilar turli mintaqalarda tadqiqot olib boradilar va jamiyatdagi zamonaviy o'zgarishlarning kitobxonlikka bo'lgan munosabatiga ta'siri bilan bog'liq muammolarni nazariy jihatdan tushunishga harakat qilishadi, ayniqsa axborot bilan bog'liq. Ko'pgina tadqiqotchilar so'nggi paytlarda yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishi pasayganini qayd etishgan. Ularning xulosasiga ko'ra, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida kitob o'qishni to'xtatuvchilar soni ko'payib bormoqda va bu funksional savodsizlik fenomeniga olib keladi. Universal kompyuterlashtirish yoshlar orasida kitobxonlikning ommaviyligini pasaytiradi, buning uchun vaqt yo'q. Kitob o'qishga bo'lgan qiziqishning kamayishi tashvishli, chunki kitobxonlik madaniyatli inson hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Yoshlarning kitobxonlik darajasi esa faqat elektron kitoblar va boshqa elektron resurslar tufayli saqlanib qolmoqda. Oddiy ota-onaning o'z farzandini tinchlantirish uchun eng mantiqiy qarori - bu multfilmni yoqish. Hozir multfilmlar taqchil emas - umumiy telekanallarda multfilmlar haqida gapirma ham, faqat multfilmlarni ko'rsatadigan ixtisoslashganlari ham bor, boshqa hech narsa yo'q. Albatta, agar bolalikdan so'zlar rasmlar bilan almashtirilsa, printsiptial jihatdan kitoblarga qiziqish paydo bo'lishi mumkin emas. Agar bola uxlashdan oldin ertaklarni

o'qimasa, u o'z tasavvuridan foydalanishni o'rganmaydi. Agar ota-onalar buni istamay, shoshqaloqlik bilan yoki "orqada qolib ketish uchun" qilsalar, bola hech qachon kitobni olib, shaxsan o'qishni xohlamaydi. Shunday qilib, bizning kunlarimizda, odam o'zi bilmagan holda, kitob o'qishdan doimiy ravishda mahrum bo'ladi. O'z qo'llari bilan bolani ommaviy axborot vositalari va axborot texnologiyalari ta'siriga olib, ota-onalari keyin nima uchun u o'qimaganiga hayron bo'lishadi. Bundan tashqari, o'smirlar tomonidan o'qiladigan adabiyotlar katta ahamiyatga ega. Qoida tariqasida, bu o'qish uchun "qabul qilingan" zamonaviy zamonaviy yozuvchilardir. Shunchaki, hamma allaqachon bebaho adabiy asarni o'ziga singdirib bo'lgan va men negadir olomondan ajralib turadigan olomondan ajralib turishni xohlamayman. Muammo shundaki, zamonaviy zamonaviy yozuvchilar odatda "shafqatsiz haqiqat" haqida kitoblar nashr etadilar. Belgilar kamdan-kam hollarda iliq his-tuyg'ularni uyg'otadi, kamdan-kam hollarda yaxshilanadi, garchi ba'zida ular o'z maqsadlariga erishadilar, lekin kamsitadilar. Zamonaviy zamonaviy yozuvchining o'ziga xos xususiyatlaridan biri - adabiy tilni mensimaslikdir. Natijada, o'smir kitobni emas, balki salbiy to'plashni oladi, keyinchalik u hayotga o'tadi, fikrlarni zaharlaydi, o'qishga bo'lgan ishtiyoqni so'ndiradi, garchi, albatta, siz o'zingizni ishontira olasiz, chunki u hammaga yoqadi, shuning uchun sizga kerak. ham yoqadi.

Global tarmoq natijasida yuzaga kelgan eng katta muammo, bu, albatta, qaramlik, tobeklik kasalligidir. Yoshlarning ko'p vaqtini internetda o'tkazishlari global muammoga aylanib ulgurgan. Bugun internet ayrim yoshlar uchun mashhur yozuvchi Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib" asari qahramoni Hoshimjon topib olgan sehrli qalpoqchadir.

Umuman, internetga qaramlikning eng og'ir jihati real olamni, insoniylik burchi va vazifalarini unutishdir. Inson haqiqiy hayotda yashashi, halol mehnat qilishi, ilm olishi, zimmasidagi vazifalarini sidqidildan bajarishi, elu yurtiga fidoyilik bilan xizmat qilishi, atrofdagilarga foyda keltirishi zarur.

Internetda ko'p vaqtini o'tkazadigan insonning ruhiyatida mavhumlik va o'z qobig'iga o'ralib olish holati kuzatiladi. Bu esa uni kelajakda "uchinchi kuchlar" tomonidan manqurtlashishi, zombilashtirilishi uchun zamiin yaratadi. Bugungi kunda buzg'unchi guruhlar yoshlar ongiga ta'sir qilishda asosan internetdan foydalanayotganlari bejiz emas.

Umuman bugun psixolog-olimlarimiz kitob o'qishning foydalari haqida kamida qo'yidagi sabablarni ko'rsatmoqdalar:

Kitob o'qiydigan odamning so'z boyligi katta bo'ladi. Chunki kitob o'qilganda kishi oddiy kundalik hayotda ishlatilmaydigan so'zlarni ham uchratadi. Bu so'zning ma'nosini lug'atdan izlash ham shart emas, zero kitob umumiy mazmunidan so'zning ma'nosi ham kelib chiqadi.

Kitob o'qish boshqa odamlar bilan muloqot qilishga yordam beradi. Ya'ni kitob o'qigan odam o'z fikrlarini chiroyli, aniq, yorqin ifodalash imkoniga ega bo'ladi. Bir nechta mumtoz adabiyotni o'qishning o'zida ham kishida gapirish san'ati bir qadar rivojlangani seziladi. Shu tariqa kishi yaxshi suhbatdosh bo'la oladi, odamlarda o'zi haqida yaxshi taasurot qoldiradi.

Kitob o'qish insonni dadillashtiradi. Kitob o'qigan insonning o'ziga ishonchi ortadi. Chunki kitobdan olgan ilmlari unga madad beradi. Atrofingizdagi odamlarda esa siz haqingizda yaxshi tasavvur o'yg'onadi. Bu esa sizni yanada jur'atli qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kitob bizning hozirgi hayotimizdir. Unga hamma muhtoj... qariyalar, o'rta yoshlilar, yoshlar va hatto bolalar ham. Hamma gap ular uchun kitob tanlashda, biz hammadan oldin nomunosib tanlangan kitoblarni o'qish hech narsa o'qimagandan ko'ra yomonroq va zararliroqdir, degan fikrga qo'shilamiz. Kitoblarning tanlanishi odamning fikr dunyosini, uning hayotiy qadriyatlarini ochib beradi. Biz kelajagimiz bo'lmish yosh avlodni ta'lim-tarbiya olishlari uchun shart-sharoit yaratish, sog'-salomat ulg'aytirish, ularga ota-ona kabi mehr berish oliy maqsadimiz. Bolalarning barkamol shaxs bo'lib ulg'ayishida ularning hayotida kitobning roli beqiyosdir. Ular qachon kitobga mehr beradi degan savolga yagona javob bor. Qachonki bolalarga o'zlarining dunyo qarashi va yoshiga mos kitob tanlay olsak, bolada kitobga muhabbat uyg'otadi. Aslida, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'spirin o'quvchilar o'z adabiyotlarini to'g'ri tanlaganlarida, ular yaxshi o'qiydigan bo'ladi. Bizning vazifamiz esa bunga ko'maklashishdir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *#cyberlinenka*
2. *lex.uz*
3. *fayllar.org*
4. *ziyouz.com*
5. *zarnews.uz*

**OTORINOLARINGOLOGIK KASALLIKLARNI ANIQLASHDA
SURXONDARYO VILOYATI KO'P TARMOQLI MARKAZIY
POLIKLINIKASIDA OLIB BORILAYOTGAN
ISHLARNING QIYOSIY TAHLILI**

Qurbonova S.T

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Termiz filiali

Fayzullayeva D.B

Termiz Davlat Universiteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada quloq, burun va tomoq kasalliklarini aniqlash va davolash, shuningdek oldini olish borasidagi nazariy ma'lumotlar hamda Termiz ko'p tarmoqli markaziy poliklinikasida amalga oshirilayotgan shunga oid ishlarning qiyosiy tahlili to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Olib borilgan kuzatishlar natijalar tahlili asosida xulosalangan.

Kalit so'zlar: *Otorinoloringologiya, turmush tarzi, aholi, profilaktika, gaymorit, laringit, faringit, tonsillit, koxlyar nevrıt.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлены теоретические сведения по выявлению и лечению заболеваний уха, горла и носа, а также профилактике, а также сведения по сравнительному анализу смежной работы, проводимой в многопрофильной центральной поликлинике г. Термеза. Сделанные наблюдения обобщаются на основе анализа результатов.

Ключевые слова: *оториноларингология, образ жизни, население, профилактика, синусит, ларингит, фарингит, тонзиллит, кохлеарный неврıt.*

ABSTRACT

This article presents theoretical information on the identification and treatment of ear, nose and throat diseases, as well as prevention, as well as information on the comparative analysis of related work carried out in the multidisciplinary central polyclinic of Termiz. The observations made are summarized based on the analysis of the results.

Key words: *Otorhinolaryngology, lifestyle, population, prevention, sinusitis, laryngitis, pharyngitis, tonsillitis, cochlear neuritis.*

Har bir inson umrida kamida bir bor burun, tomoq yoki quloq kasalliklari bilan kasallangandir. Quloq, burun, tomoq a'zolarini kasalliklarini otorinolaringolog shifokori tashxis qo'yib davolaydi. Otorinolaringologiya — bu quloq, tomoq, burun, halqum va hiqildoq kasalliklarini o'rganadigan fan (yunoncha otos — quloq, rhinos — burun, laryngos — hiqildoq va logos — ilm). LOR so'zi (L— laryngos, O—otos, R — rhinos) akademik V.I. Voyachek tomonidan tibbiy muomalaga taklif qilingan. Otorinolaringologiya XIX asming o'rtalaridan boshlab rivojlana boshlagan. Hozirgi vaqtda otorinolaringologiya o'zida ko'p sonli mikroxiirurgik operatsiyalarni, shuningdek, bosh va bo'yin o'smalarida xirurgik aralashuvlarni mujassamlashtirgan. Bu fandan audiologiya, vestibulologiya, surdologiya, foniatriya, LOR-onkologiya va otonevrologiya kabi yo'nalishlar mustaqil fan sifatida ajralib chiqqan.[1]. Inson tanasidagi quloq va yuqori nafas yo'llari (burun, halqum, hiqildoq) nafas olish, hid bilish, ovqatlanish, nutq, eshitish, muvozanat kabi muhim vazifalarni bajaradi. Shu bilan birga, ular boshqa a'zolar va tizimlar bilan o'zaro bog'liqdir: yurak-qon tomir, asab, ovqat hazm qilish, mushak-skelet, immun, gemotopoetik va boshqalar. Bundan tashqari, burun, paranazal sinuslar, halqum va quloq anatomik va fiziologik jihatdan og'iz bo'shligi tizimi a'zolariga bog'liq.

Juda ko'p hollarda ko'plab kasalliklarni davolash otorinolaringolog va stomatologning birgalikdagi ishtirokini talab qiladi. Misol uchun: uzoq muddat davomida burun orqali nafas olish faoliyati buzilishi natijasida og'izdan majburiy nafas olish tish emalini zararlanishi va kariesini yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Bu holat og'iz bo'shlig'i shilliq qavatining ortiqcha qurib ketishiga, ovqat qoldiqlaridan qiyin tozanishiga, tish emalining yetishmovchiligiga olib keladi. Burundan nafas olish qiyinligi stomatit va gingivitning rivojlanishiga ham sabab bo'ladi. Bundan tashqari, tish to'qimalari yoki periodontal soxadagi xastaliklar ko'pincha yuqori jag' bo'shlig'ida yallig'lanish jarayonlarini yuzaga keltiradi, bu o'z o'rnida bemorni davolashda stomatolog hamda otorinolaringologning ishtirokini talab qiladi [3].

Otorinolaringologiyada ham jarrohlik yo'nalishi mavjud. Otorinolaringolog ya'ni LOR shifokori quyidagi kasalliklarni davolaydi: neyrosensor karlik, og'ir quloqlik, otitlarni barcha ko'rinishi, laringit, faringit, rinit, burun devorini qiyshayishi, gaymoritlar, sinusitlar, tonsillitlar va boshqalar. Hech birimizga sir emaski, bunday kasalliklar mavsumiy xarakterga ega. Sababi, kuzatishlar va qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, aynan kuz-qish mavsumida bu kasalliklar bilan og'rikan bemorlar soni oshishi kuzatiladi. 2021-yil 25-maydagi muhtaram Prezidentimiz SH.M. Mirziyoyevning tegishli qaroriga muvofiq sog'liqni saqlash tizimini yanada takomillashtirish va aholi salomatligini saqlashga qaratilgan chora-tadbirlar ijrosini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar jumlasidan Termiz shahar ko'p tarmoqli markaziy poliklinikasida LOR kasalliklarini oldini olish, tashxislash va

davolash bo'yicha olib borilayotgan ishlarning qiyosiy tahlili bo'yicha kuzatuvlar olib borildi. Quyida, shu bo'yicha tegishli ma'lumotlarni ko'rib chiqamiz.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining 2020-yil 31-dekabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tizimidagi barcha davolash profilaktika muassasalarida yuritiladigan tibbiy hisob ishlarini takomillashtirish to'g'risida" gi № 363-sonli buyrug'i asosida nazorat jurnali tutilgan va kundalik bemorlar haqidagi ma'lumotlar kiritilib borilgan. Aynan shu jurnallardagi ma'lumotlar asosida biz 2022-yil uchun umumiy LOR kasalliklari bo'yicha to'plangan ma'lumotlarni o'rgandik. Termiz shahar ko'p tarmoqli markaziy poliklinikasi otorinolarolog shifokori G. Allamuratovning yillik konyuktor hisoboti asosida LOR kasalliklari bilan og'riqan bemorlar sonining qiyosiy tahlilini amalga oshirdik. Aniqlangan natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

LOR kasalliklari bilan og'riqan bemorlar sonining 2021-2022-yillar bo'yicha aniqlangan solishtirma hisoboti:

№	Kasallik nomlari:	2021-yil	2022-yil
1.	Koxlear nevrit	16	16
2.	Surunkali tonzillit	15	17
3.	Surunkali otit	22	25
4.	Tug'ma yumshoq tanglay kemtikligi	2	2
5.	Var	30	40
6.	Surunkali gaymorit	9	12
7.	Surunkali faringit, laringit	2	10
8.	Onkologik kasalliklar	3	3
9.	Duduqlanish	-	-
10.	Quloq supراسi va eshituv yo'li anomaliyasi	-	-
11.	Tug'ma kar, gunglik	40	40
12.	Neyrosensor karlik, gunglik	5	13
13.	Tanglay murtak bezlar gipertrofiyasi	2	2
14.	Jami:	146	180

2022-yil davomida jami 217 nafar LOR kasalliklari bilan og'riqan bemorlar "D" nazoratiga olingan, ular bilan tegishli profilaktika va davolash ishlari o'tkazilgan. Jami 58 nafar bemorda nogironlik aniqlangan. Ushbu ma'lumotlarga asoslanib aytishimiz mumkinki, bemorlar orasida uchraydigan LOR kasalliklari asosan

yallig'lanish kasalliklari va shuni e'tiborga olib, biz quyida ba'zi muhim kasalliklar bo'yicha ma'lumotlar keltirishga harakat qildik.

LOR a'zolarining kasalliklari rivojlanishining dastlabki bosqichida davolanishi kerak, chunki bu patologiyalar surunkali bosqichga o'tgandan so'ng, davolash ancha murakkab va uzoq davom etadi, ko'pincha ko'p yillar davom etadi. Bolalikda davolanmagan kasalliklar bolaning rivojlanishida kechikishga olib kelishi mumkin. Bolalar immunitet tizimining nomukammalligi tufayli ularga tez-tez duchor bo'lishadi.

Burun kasalliklari: o'tkir va surunkali bosqichlarda burun oqishi yoki rinit; sinusit (sinusit, frontal sinusit, etmoidit, sfenoidit); allergik rinit; adenoidit; burun bo'shlig'idagi begona jism; burundan qon ketish va boshqalar. Patologik jarayon burun shilliq qavati va paranasal sinuslarga ta'sir qiladi. Burunning ayrim surunkali kasalliklari (masalan, sinusit va frontal sinusit) og'ir migren, ko'rishning xiralashishi va meningit rivojlanishi shaklida jiddiy asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Quloq kasalliklari: ichki, tashqi va o'rtacha otit; eustaxit; oltingugurt vilkasi; quloq kanalidagi begona jism; ichki quloq va quloq pardasining shikastlanishi va boshqalar. Quloq patologiyalarining klinik ko'rinishi deyarli barcha holatlarda eshitish qobiliyatini yo'qotish fonida yuzaga keladi. Yallig'lanish jarayonlari odatda isitma, tananing intoksikatsiyasi belgilari, oqindi va quloqdagi o'tkir og'riqlar bilan birga keladi. Voyaga yetgan bemorlarda quloq kasalliklarining belgilari ko'pincha loyqa va yengildir, shuning uchun patologiyani aniqlash qiyinroq va katta kechikish bilan. Patologik jarayonning belgilari uzoq vaqt davomida o'zini his qilmasligi mumkin.

Tomoq kasalliklari: angina; faringit; laringit; difteriya; farenksning shilliq qavatining kuyishi; tomoqdagi begona jismlar. Tomoq og'rig'i isitma bilan yoki isitmasiz paydo bo'lishi mumkin. Eng keng tarqalgan LOR kasalligi o'tkir va surunkali bosqichlarda tonsillit hisoblanadi [2].

O'tkir tonsillit (ko'proq so'zlashuvda „Angina“ (lot. angina — bo'g'ilish)) — tanglay murtak bezlarining yallig'lanishi bilan kechadigan o'tkir infeksiyon kasallik; ko'proq streptokokk, stafilokokk va boshqa mikroblar qo'zg'atadi. Ular halqumga aksari o'tkir tonsillit bo'lgan bemor foydalangan uy-ro'zg'or buyumlari (masalan, yuvilmagan idish-tovoq va boshqalar) dan tushadi. Ko'pincha halqumda bo'ladigan va odatda kasallik qo'zg'atmaydigan mikroblar ayrim noxush omillar ta'sirida, masalan, kishi sovuqotganda yoki harorat o'zgarganda kasallik qo'zg'atishi mumkin. Halqumga muntazam tushib turadigan tutun, chang, spirtli ichimliklar, shuningdek burun orqali nafas olishni qiyinlashtiradigan adenoidlar va burun-halqumning boshqa kasalliklari o'tkir tonsillitga sabab bo'lishi mumkin. Burun va yondosh bo'shliqlarining yallig'lanishi (masalan, gaymorit), shuningdek og'iz bo'shlig'idagi yiringli yallig'lanishlar (chirigan tishlar) ham o'tkir tonsillitga sabab bo'ladi. Kasallik

to'satdan boshlanadi. Bemorda madorsizlik, bosh og'rig'i, tomoq qaqrab og'rishi, achishishi, yutinganda og'riq kuzatiladi. Harorat ko'tariladi (38-41°); murtak bezlari qizarib, ular yuzasida yiringli karash paydo bo'ladi. O'tkir tonzillit bilan tez-tez og'rish natijasida murtak bezlari surunkali yallig'lanadigan bo'lib qoladi. O'tkir tonzillitning kataral, follikulyar, yiringli va boshqa xillari farq qilinadi. Mahalliy (peritonzillyar abscess, o'rta quloqning o'tkir yallig'lanishi) va umumiy (bo'g'imlar, yurak, buyrakning zararlanishi) asoratlar qoldirishi mumkin. Vrach ko'rsatmalarini beka mu ko'st bajarish tez sog'ayib ketishga imkon beradi va asoratlar avj olishiga yo'l qo'ymaydi. LOR a'zolari kasalliklarini davolashda eng muhimi yaxshi LOR shifokorni topish zarur. Shifokor davolashda dori-darmonlardan tashqari har-xil fizioterapevtik davo usullaridan foydalanadi.

Xulosa. LOR huzuriga borish uchun kasal bo'lish shart emas. Odam o'z sog'ligini kasalliklardan saqlash uchun yilda ikki marotaba LOR ko'rigidan o'tishlari tavsiya etiladi. Ayniqsa sovuq yeyishni hush ko'radiganlar va yaxna ichimliklarni ichishga odatlanganlar doimiy ravishda LOR shifokori ko'rigidan o'tib turishlari lozim. Yuqorida keltirilgan kasalliklar misolida ko'rsatilganidek, yurak va bo'g'imlar salomatligi og'iz bo'shlig'i, burun va quloqlarni salomatligiga chambarchas bog'liq. Shuning uchun quloq, burun, tomoq sohalarini salomat holida saqlash juda muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xo'jayeva Q, *Amaliy otorinolaringologiya*. Toshkent 2006, 5-b.

2. Yunusova N.A, *Lor a'zolarining kasalliklari. Ularning sabablari va belgilari. International Conference on Advance Research in Humanities, Applied Sciences and Education Hosted from New York, USA*
<https://conferencea.org/Sep.28th2022,210-213b>.

3. Maxkamova N.E. *Otorinolaringologiya. Toshkent – 2020, 7-8b.*

4. www.lex.uz

5. www.ziyo.net

PRIORITIES OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF MEDICAL EDUCATION

Nabiyeva Marjona Uktamovna

Student of the 3-course of the Faculty of Dentistry

Majidov Sherzod Farxodovich

Senior teacher of the Department of Social and Humanities Sciences

Samarkand State Medical University. Samarkand, Uzbekistan

ijtimoiy.km@umail.uz

ANNOTATION

The paper considers the issues of modernization in the country in the context of on going changes in the system of higher education in the country. Particular emphasis in the article is placed on the modernization of higher medical education.

Key words: *education, university, New Uzbekistan, Third Renaissance, modernization, reformation, medicine.*

At the present stage of development, Uzbekistan faces strategic tasks, including the further development of the higher education system as the most important factor in the country's prosperity, sustainable economic growth, and employment.

Building a comprehensively developed state and society in the new Uzbekistan and creating the foundation of New Uzbekistan and the Third Renaissance require further strengthening of work on the formation in the country of an innovative system for training highly qualified, independently thinking, patriotic personnel with high intellectual potential, competitive in the international labor market, deeply mastered modern knowledge and technologies at the level of generally recognized international standards.

The higher school system of the republic trains qualified specialists for various spheres of public life and sectors of the economy - scientific, economic, technical and others. The educational process systematizes knowledge and acquired skills, orienting students towards solving theoretical and practical problems in the vector of the chosen specialization with the creative use of the achievements of modern scientific thought and technology.

Aimed at active entry into the international educational space, the system of higher education of the republic is undergoing a process of long-term transformation.

It is gratifying that reforms in the field of higher education in Uzbekistan are being implemented in cooperation with many international organizations, including Erasmus + (European Union program), JICA (Japan International Cooperation Agency), KOICA (Korea International Cooperation Agency). As a result of the joint programs being implemented, hundreds of teachers and students of Uzbekistan have the opportunity to get acquainted with the best international experience in the education system, acquire new knowledge and skills, improve their skills in the world's leading universities.

Samarkand State Medical University was founded by the decision of the government of the republic more than 90 years ago, far from us in 1930. During its glorious history, our university has come a long way of becoming one of the leading medical universities not only in Uzbekistan, but also in the entire Central Asian region.

In 1930, by the Decree of the Council of People's Commissars of Uzbekistan No. 80 dated May 7, 1930, the State Uzbek Medical Institute (GUZMI) was founded in the city of Samarkand. This was a great event for the population of the Central Asian region, since there was no independent medical higher educational institution in this region.

The Samarkand State Medical Institute (since April 2022 - the University) received special development after the independence of the republic. In 1997, the country adopted the "National Program for the Training of Personnel", and in 1998 the state program for reforming health care, the results of which were the creation in 1999 of the Faculty of Higher Nursing. In 2001, a department was opened, and since 2005, the faculty of medical pedagogy, and in subsequent years, the faculties of dentistry, preventive medicine, medical biology, pharmacy, and since 2020, students have been studying in the new direction "Traditional Medicine".

In 2020, the COVID-19 coronavirus pandemic has fundamentally affected all areas of life in almost all countries of the world. There are even suggestions that the changes are so profound that we will have to adapt to them, in the sense of constantly complying with sanitary and epidemiological requirements.

This pandemic has also had a strong impact on education and training. Our University, like all educational institutions of the republic, has switched to distance learning since the first days of the pandemic. Since 2013, its own electronic learning platform has been created and successfully operated, and the entire learning process from April until the end of the academic year took place on it.

The University has established cooperation with such well-known foreign universities as the Volga Research Medical University, Chuvash National University named after I.N. Ulyanova (RF), Ternopil National Medical University named after Ya.B. Gorbachevsky (Ukraine), Higher School of Business National Louis University

(Poland), Belarusian State Medical University (Republic of Belarus) for training in undergraduate and graduate programs in several specialties under the double degree program. The training of personnel under the program of the second higher education is being actively carried out together with the Korean side. Also, from the 2020-2021 academic year, the admission of students from the IRP and India, who also intend to receive higher medical education within the walls of the university, has begun.

On December 24, 2021, the President of the Republic of Uzbekistan signed two important documents regarding fundamental changes in the higher education system “On additional measures to ensure the academic, organizational and managerial independence of state higher educational institutions” and “On measures to ensure the financial independence of state higher educational institutions”.

According to these documents, a list of state higher educational institutions has been approved, which includes Samarkand State Medical University, which will be granted financial independence from January 1, 2022. Universities will be empowered to independently make decisions on the issues of determining the cost of education on a paid-contract basis, establishing and extending the terms of payment for a paid contract by students, attracting domestic and foreign professors and specialists on a contractual basis who are able to apply modern pedagogical technologies in the educational process and conduct scientific research. research, setting the wages of foreign highly qualified specialists involved in educational and scientific processes, developing standards for the introduction of full-time positions of professors-teachers, the allocation of scholarships and grants for students at their own expense, direct purchase of educational and scientific literature, textbooks and teaching aids from foreign states from manufacturers with copyrights, determining the procedure for the provision of paid services in empty buildings and structures, determining the annual mileage limit for vehicles and requirements for their maintenance.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev dated April 1, 2022 "On the establishment of the Samarkand State Medical University and the further improvement of the training system in this area" to create a modern medical university in ancient Samarkand on the basis of the Samarkand State Medical Institute, embodying the most advanced achievements of the domestic and international experience, is, in our opinion, of strategic importance. Our university has everything necessary for this, including a powerful scientific and pedagogical potential, a rich material and technical base, and a long tradition of training qualified medical personnel. According to the presidential decree, the orientation of the educational process towards the formation of practical skills, the widespread introduction of advanced pedagogical technologies, curricula and innovative materials based on international educational standards, the creation of the necessary conditions to ensure

the combination of theoretical knowledge and practice in the clinic and the educational base, the development of academic mobility programs for students, teachers and researchers in the framework of cooperation with foreign medical universities, conducting fundamental, applied and innovative research to solve existing problems in medical practice, the gradual introduction of the concept of "University 3.0", which provides an integral connection of medical education, science, practical healthcare with real sectors of the economy .

Particular attention in the Decree is also paid to the development of the practical orientation of the University, in particular, on the basis of the Samarkand Regional Hospital for Rehabilitation of Health, it is planned to create a Research Institute of Rehabilitology and Sports Medicine, a multidisciplinary clinic of the University and a Specialized Children's Surgical Clinic on the basis of the first and second clinics of the Samarkand State Medical Institute, Research Institute of Microbiology, Virology, Infectious and Parasitic Diseases named after L. M. Isaev on the basis of the branch named after L. M. Isaev of the Republican Specialized Scientific and Practical Medical Center for Epidemiology, Microbiology, Infectious and Parasitic Diseases and its clinic, Specialized Scientific and Practical Center for Neurosurgery and Neurorehabilitation, Scientific Center for Immunology, Allergology and Human Genomics.

Summing up, we note that the coronavirus pandemic has shown the importance of medical workers, their fatefulness in matters of social security in the country. Of course, the development of medical education is determined by the country's needs for medical personnel of a new formation and is truly nationwide in nature, which in turn is closely related to medical science and healthcare practice.

REFERENCES

1. *Nabiyeva, M. U., Majidov, S. F. (2022). History of stomatology: international and national experience. Science and Education, 3(4), 1508-1516.*
2. *Khakberdiyeva, V. J., Abdukhayitova, S. D., Majidov, S.F. (2021). Social philosophy and its importance in society. Science and Education, 2(11), 1010-1015.*
3. *Naimjanova, P. U., Sobirjonova, M. J., Majidov, S. F. (2021). On the history of the formation of the world and national school of pedagogical cardiology. Science and Education, 2(11), 970-976.*
4. *Джурраев, Д.Р., Мажидов, Ш.Ф. (2021). Некоторые вопросы учения Аристотеля об экономике и хрематистике. Science and Education, 2(5), 1022-1026.*
5. *Мажидов, Ш. Ф. (2014). Конфликтность этнокультурных процессов эпохи глобализации в контексте учения П. Сорокина. Сорокина/Питирум Сорокин и*

парадигмы глобального развития XXI века (к 125-летию со дня рождения). Сыктывкар, 601-606.

6. Мажидов Ш. (2015). Развитие этнокультурных процессов в центральной Азии и центральной Европе: сравнительный анализ // *Общество и этнополитика*. – 2015. – С. 352-356.

7. Мажидов Ш.Ф. (2014). К вопросу об этнокультурных процессах в Центральной Азии и Европейском Союзе // *Евразийство: теоретический потенциал и практические приложения*. – 2014. – №. 7. – С. 238-243.

8. Мажидов Ш.Ф. (2016). Развитие гражданской культуры сквозь призму модернизации образования (на примере Республики Узбекистан) // *Актуальные проблемы социологии культуры, образования, молодежи и управления*. – 2016. – С. 585-589.

9. Мажидов Ш.Ф. (2020). On the issue of ethno-political aspects of national security // *Международный журнал Консенсус*. – 2020. – Т. 1. – №. 2.

10. Мажидов, Ш. Ф. (2020). Миллий ҳавфсизликни этносиёсий жиҳатлари: ЕИ тажрибаси (2000-йиллар боши). Взгляд в прошлое, (SI-1 № 2).

11. Мажидов, Ш. Ф. (2017). К вопросу об этнокультурной безопасности (на примере Центральной Азии). In *Власть в логике и риторике межнациональных и межконфессиональных отношений* (pp. 78-81).

12. Мажидов Ш. Ф., Саидова, Х. (2007). Реформы в сфере образования и личность преподавателя. *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*, 5, 225-225.

13. Majidov S.F., Karimova R. (2022). The formation of dentistry as a science: international and national experience. *Thematics Journal of History*, 8(1).

14. Umurov, S.R. (2022). Turkistonda XIX asrning ikkinchi yarmida vaqf mulklarining ahvoli. *Science and Education*, 3(4), 1460-1466.

15. Махмудова А.Н. IX-XII асрларда Мовароуннаҳрда илм-фан, маданият ривожу тарихидан // *Yangi O'zbekistonda milliy taraqqiyot va innovasiyalar*. – 2022. – С. 272-275.

16. Ибрагимов, Б.Д., Мажидов, Ш.Ф. (2022). Становление стоматологии как профессии и научной дисциплины. *Science and Education*, 3(11), 237-247.

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	
	Boeva, O., & Ibragimova , C. (2023). MODAL SYNTHESIS OF CONTROL ALGORITHMS FOR MULTIDIMENSIONAL SYSTEMS WITH A GIVEN SPECTRUM WITH INCOMPLETE INFORMATION. SCHOLAR, 1(3), 4–9. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1535
2	
	Alisherova , D., & Abdusamadov , Z. (2023). THEPHENOMENONOF POLYSEMY AND FACTORS THAT DETERMINE DEVELOPMENT OF POLYSEMY. SCHOLAR, 1(3), 10–15. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1536
3	
	Yuldashev , B. S. o‘g‘li. (2023). TADBIRKORLAR QONUN HAQIDA NIMANI O‘RGANISHLARI KERAK. SCHOLAR, 1(3), 16–20. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1538
4	
	Xurramov , S. X. o‘gli, Shokirov , S. H. o‘gli, & Bebutov , J. J. o‘gli. (2023). KOMPYUTER SAVODXONLIGINI O‘RGANISH BOSQICHLARI. SCHOLAR, 1(3), 21–24. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1539
5	
	G‘aniyev, A. G. o‘g‘li, & Mamadaliyeva , N. I. (2023). MAKTAB KIMYO KURSINING MAZMUNI, SHAKLLANISHI. SCHOLAR, 1(3), 25–28. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1541
6	
	Нарбаева А. . Д. (2023). ПРОЕКТ «ВНЕАУДИТОРНАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА ПО МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА». SCHOLAR, 1(3), 29–33. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1542
7	
	Ortiqova , M. B. qizi. (2023). AUTIZM SINDROMLI BOLALAR JAMIYATDAGI O‘RNI HAMDA ULARDAGI NUQSONLARNI OLDINI OLISH VA KORREKSIYALASH. SCHOLAR, 1(3), 34–36. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1543

8

Ortiqova , M. B. qizi. (2023). O‘ZBEKISTONDAGI YANGI – INKLYUZIV TA’LIM. SCHOLAR, 1(3), 37–39. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1544>

9

Djumaniyozova , N., & Qurolova , R. (2023). SHUKUR QURBON SHE’RIYATIDA VATAN MAVZUSI. SCHOLAR, 1(3), 40–42. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1545>

10

Odiljonova , M. A. qizi. (2023). TA’LIM JARAYONIDA TAJRIBALARDAN SAMARALI FOYDALANISH. SCHOLAR, 1(3), 43–48. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1546>

11

Qodirova , M. (2023). SHUHRAT MATKARIMOVNING “INDAMAS” QISSASIDAGI DIALEKTIZMLAR. SCHOLAR, 1(3), 49–52. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1547>

12

Abduraxmonov , S., Jo‘raqulov , U. . A. o‘g‘li, & Abdunazarov , F. U. o‘g‘li. (2023). RUX KEKINI OLEUM KISLOTASI BILAN QAYTA ISHLASHNING TEXNOLOGIK SXEMASI. SCHOLAR, 1(3), 53–57. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1548>

13

Nuriyeva , F. S. (2023). BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SO‘Z BIRIKMALARI USTIDA ISHLASH. SCHOLAR, 1(3), 58–61. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1549>

14

Samadov , A. U., & Ermatov , T. M. o‘g‘li. (2023). CHIQINDI ELEKTRON QURILMALAR TARKIBIDAN QIMMATLI KOMPONENTLARNI AJRATIB OLIISH TEXNOLOGIYALARINI TAHLIL QILISH. SCHOLAR, 1(3), 62–66. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1550>

15

Karimova , X. (2023). XITOIY TILI QUYOSH ENERGIYASI TERMINLARINING TARJIMADA BERILISHI. SCHOLAR, 1(3), 67–71. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1551>

16

Nurmatova , I. A. qizi. (2023). ANDIJON VILOYATIDA QISHLOQ XO‘JALIGI SALOHİYATI HAMDA AGROTURIZM IMKONIYATLARI TAHLILI. SCHOLAR, 1(3), 72–75. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1552>

17

Siddiqova , N. B. (2023). INTERPRETING SERVICES IN THE EUROPEAN PARLIAMENT. SCHOLAR, 1(3), 76–79. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1553>

18

Samandarov , Q., & Is’hoqov , M. (2023). BOBOOXUN SALIMOVNING JADIDCHILIK FAOLIYATI TAHLILI. SCHOLAR, 1(3), 80–85. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1555>

19

Jan’abaev, T. uli A. (2023). “L.N.GUMILEVTIN’ PASSIONARLIQ TEORIYASININ’ ESKI AWQAM DA’WIR ILMINE KIRIP KELIWINDEGI O’ZGESHELIGI”. SCHOLAR, 1(3), 86–89. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1556>

20

Jan’abaev, T. uli A. (2023). “L. N. GUMILEVTIN’ PASSIONARLIQ TEORIYASINDA ETNOGENEZ HA’M MATERIYANIN’ ARA QATNAS MA’SELELARI”. SCHOLAR, 1(3), 90–93. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1557>

21

Xurramov , S. X. o’g’li, Shokirov , S. H. o’g’li, & Faxriddinova , D. F. qizi. (2023). VULNERABILITY OF SMART HOMES. SCHOLAR, 1(3), 94–97. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1558>

22

Мустафоев, А., Мустафоева М., Кодиров, Б., & Джалилов, М. (2023). КУМУШКОН СЕРПЕНТИНИНИНГ КАТТА ҚУЁШ ПЕЧИГА АСОСЛАНГАН ТАДҚИҚОТЛАРИ. SCHOLAR, 1(3), 98–103. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1559>

23

Sattarkulov , L. A. o’g’li, Egamberdiyev Elmurod Abduqodirovich, Karimov , S. A., & Jumanazarov , O. X. o’g’li. (2023). YER OSTIDAN O‘TGAN PO‘LAT GAZ QUVURLARIGA TUPROQ MUHITINING TA‘SIRI. SCHOLAR, 1(3), 104–108. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1560>

24

Ruzmetova , I. K. qizi,. (2023). XORAZM SHEVALARIDA TO‘Y MAROSIMINI IFODALOVCHI ETNOGRAFIKALAR. SCHOLAR, 1(3), 109–112. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1561>

25

Ko‘khanova , M. M. qizi,. (2023). O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA VATAN KONSEPTI. SCHOLAR, 1(3), 113–115. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1562>

26

Norbayeva , S. X., & Reyimboyeva, Z. O. qizi. (2023). SHUHRAT MATKARIMNING DIALEKTIZMLARDAN FOYDALANISH MAHORATI. SCHOLAR, 1(3), 116–119. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1563>

27

Orislanova , H. H. qizi. (2023). XORAZM SHEVALARIDAGI ERONIY TILLARGA MANSUB AYRIM SO‘ZLAR TAHLILI. SCHOLAR, 1(3), 120–123. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1564>

28

Sabirova , G. H. qizi. (2023). ERKIN VOHIDOV SHE‘RIYATIDA TOPONIMLAR LINGVOPOETIKASI. SCHOLAR, 1(3), 124–126. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1565>

29

Gilyazetdinov , E., & Kaipova , D. (2023). CROSS – CULTURAL ANALYSIS OF THE CONCEPT “WISH”. SCHOLAR, 1(3), 127–133. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1566>

30

Боғибекова , М. . Д. қ. (2023). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КРЕДИТНО- МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. SCHOLAR, 1(3), 134–138. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1567>

31

Эшбоева , Д. (2023). “ТЕЛЕКУРСАТУВ САМАРАДОРЛИГИДА ЖУРНАЛИСТ ЎРНИ: АҚШ МИСОЛИДА”. SCHOLAR, 1(3), 139–143. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1568>

32

Orislanova, H. (2023). XORAZM SHEVALARIDA QO‘LLANILUVCHI AYRIM FORS- TOJIK TILIGA MANSUB SO‘ZLAR (uy-ro‘zg‘or buyumlari misolida). SCHOLAR, 1(3), 144–147. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1569>

33

Yusupova, S. (2023). “GO‘RO‘G‘LI” TURKUMI DOSTONLARI TILIDAGI MIKROTOPONIMLARNING QO‘LLANILISHI. SCHOLAR, 1(3), 148–151. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1570>

34

Raxmatova, S. (2023). EKOLOGIK MAVZULARNING OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA YORITILISHI. SCHOLAR, 1(3), 152–155. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1571>

35

Rajabov, S. X. o‘g‘li, Meyliyev, T. M. o‘g‘li, & Narziboboyev, A. A. o‘g‘li. (2023). O‘ZBEKISTONDA KO‘MIR SANOATIGA KIRITILAYOTGAN INVESTITSIYA LOYHALARI TADBIQI. SCHOLAR, 1(3), 156–161. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1572>

36

Ботиров, Ф., Эрназаров, А., & Равшанова, М. (2023). ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ РЕФЛЕКСОТЕРАПИИ ПРИ ПОВРЕЖДЕНИЯХ СУСТАВОВ ПОСЛЕ СПОРТИВНЫХ ТРАВМ. SCHOLAR, 1(3), 162–168. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1573>

37

Абудвалиев, А., & Шарибаев, А. Д. (2023). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ МУЧНОГО ИЗДЕЛИЯ ПУТЕМ ПЕРЕРАБОТКИ ЗЕРНА. SCHOLAR, 1(3), 169–175. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1574>

38

Назарбаева, Б. А., Тургунбаев, А., & Тажибаев, Т. Б. (2023). АНАЛИЗ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК СОВРЕМЕННЫХ ДАТЧИКОВ. SCHOLAR, 1(3), 176–182. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1575>

39

Мўминов , Х. Д. ў., Мирпайзиева , Г. М., & Низомов , Н. Б. (2023). УНИВЕРСИТЕТДА СИФАТ МЕНЕЖМЕНТИ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАРИ. SCHOLAR, 1(3), 183–189.

Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1576>

40

Ibragimova, D. S. qizi. (2023). MEANS OF COMPRESSION IN SIMULTANEOUS INTERPRETING. SCHOLAR, 1(3), 190–193. Retrieved

from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1577>

41

Masharipova , D. J. (2023). 6-7 YOSHLI BOLALARNING IJTIMOIIY-HISSIY JIHATDAN MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORGARLIGI.

SCHOLAR, 1(3), 194–197. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1578>

42

Ўралов , С. М. ў., Қайсаров , В. Т., & Дустиёров , М. Д. (2023). ДАЛА ШАРОИТИДА SENNA ANGUSTIFOLIA ЎСИМЛИГИНИНГ АГРОБИОЛОГИК АСОСЛАРИ. SCHOLAR, 1(3), 198–203. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1579>

43

Xudoyqulova , H. S. qizi, & Ahmadova , M. (2023). YOSHLAR O'RTASIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH. SCHOLAR, 1(3), 204–208. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1580>

44

Qurbonova , S., & Fayzullayeva , D. (2023). OTORINOLARINGOLOGIK KASALLIKLARNI ANIQLASHDA SURXONDARYO VILOYATI KO'P TARMOQLI MARKAZIY POLIKLINIKASIDA OLIB BORILAYOTGAN ISHLARNING QIYOSIY TAHLILI. SCHOLAR, 1(3), 209–213. Retrieved

from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1581>

45

Nabiyeva , M. U., & Majidov , S. F. (2023). PRIORITIES OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF MEDICAL EDUCATION. SCHOLAR, 1(3), 214–218. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/1582>